

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NÜREDDİN MAHMUD B. ZENGÎ VE SELAHADDİN EYYÛBİ
İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Fatma İNCE

Hazırlayan
Metin DÖNMEZ

MALATYA-2021

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**NÛREDDİN MAHMUD B.ZENGÎ VE SELAHADDİN
EYYÛBÎ İLİŞKİLERİ**

YÛKSEK LİSANS TEZİ

Metin DÖNMEZ

**Danışman
Doç. Dr. Fatma İNCE**

MALATYA-2021

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Fatma İNCE'nin danışmanlığında hazırlamış olduğum “NÛREDDİN MAHMUD B. ZENGÎ VE SELAHADDİN EYYÛBÎ İLİŞKİLERİ” adlı yüksek lisans tezimi bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı olacak bir yardıma başvurmadan tarafımca yazıldığını ve yararlandığım tüm eserlerin, kaynakçada belirtilenlerden oluştuğunu ve yaptığım atıfları yöntemine uygun bir şekilde gösterdiğimi belirtir, onurumla doğrularım.

Metin DÖNMEZ

ÖNSÖZ

Orta Çağ'ın önemli hadiseleri arasında yer alan Haçlı Seferleri Türk-İslam dünyasında büyük tahribatlar meydana getirmiştir. Katolik Hristiyanlığı doğudaki dindaşlarını kurtarmak ve Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak için kalabalık ordularla harekete geçmiştir. Birinci Haçlı Seferi sırasında, Anadolu Selçuklu Devleti Haçlılarla yoğun bir mücadeleye girmiştir. Bu mücadele sonucunda Haçlıların büyük bir kısmı Anadolu'da imha edilmiştir. Antakya ve Urfa'da Kontluklar kurmuş olan Haçlılar Kudüs'ü de ele geçirerek bir Latin krallığı kurmuşlardı. Haçlılar'ın söz konusu bölgelerde uzun süre hâkimiyet kurması mümkün değildir. Büyük Selçuklular'a bağlı bir atabeylik olan Zengîler, Musul-Halep çevresinde hâkimiyet alanlarını Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar genişletmişlerdir. Haçlılar'ın Urfadaki hâkimiyetine son veren İmâdeddin Zengî'nin 1144 yılında Urfa'yı fethetmesi İkinci Haçlı Seferi'nin düzenlenmesine sebep olmuştur. İmâdeddin Zengî'nin ölümünden sonra oğlu Nûreddin Mahmud b. Zengî Haçlılarla mücadeleye devam etmiştir. Eyyûbi ailesinin Zengîler'in hizmetine girmesi, bölgedeki Zengî hâkimiyetini önemli ölçüde genişletmiştir. Mısır Seferleri neticesinde Mısır'da Fatimî hilâfeti son bulmuş ve Selahaddin Eyyûbi Mısır'ın mutlak hâkimi olmuştur. Selahaddin Eyyûbi Mısır'daki Fatimi taraftarlarını tasfiye ederek mallarını müsadere etmiştir. Mısır hâkimiyetinden sonra Selahaddin Eyyûbi ve Nûreddin Mahmud b. Zengî arasındaki ilişkiler zaman zaman bozulmuş olsa da Selahaddin Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye ölünceye kadar bağlı kalmıştır. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin ölümüyle birlikte Eyyûbiler Haçlılarla olan mücadeleye devam etmiştir.

Bu tezde Haçlı Seferleri'nin başlangıcından itibaren gelişen olaylar, sebep-netice bağlamında ele alınarak bu seferlerin Türk-İslam dünyasına etkileri, anakaynaklar ve araştırma eserlerden yararlanılarak ele alınmıştır. Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin Eyyûbi ilişkileri dönemin kronikleri başta olmak üzere araştırma eserlerden de faydalanılarak ele alınmıştır. Tez konumun belirlenmesinde ve çalışmam esnasında her aşamada destek olan Danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Fatma İNCE'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Haçlı Seferleri, 1096-1291 yılları arasında yaklaşık iki yüz yıllık bir süreyi kapsar. “Kutsal toprakları kurtarmak” sloganıyla başlayan Haçlı Seferleri Anadolu, Suriye ve Filistin’de büyük tahribatlar meydana getirmiştir. Türk-İslam memleketlerine kalabalık ordularla gelen Haçlılar evvela Anadolu Selçuklu Devleti ile mücadeleye girişmiştir. Birinci Haçlı Seferi sonucunda Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1144), Antakya Haçlı Prinkepsliği (1098-1268), Kudüs Haçlı Krallığı (1099-1291), Trablus Kontluğu (1109-1289) kurulmuştur. Urfa Haçlı Kontluğu’nun İmâdeddin Zengi(1127-1146) tarafından 1144’te fethedilmesinden sonra Haçlılar’la olan mücadele artarak devam etmiştir.

Zengî ailesi, Büyük Selçuklular’ın hizmetine girmiş, ilerleyen süreçte de Musul ve Halep’e egemen olmuştur. İmâdeddin Zengî’nin (1127-1146) Urfa’yı fethettikten iki yıl sonra ölmesi sonucu Nûreddin Mahmud b. Zengî (1146-1174) Halep’te; Nûreddin Mahmud b. Zengî’nin ağabeyi I. Seyfeddin Gazi’de (1146-1149) Musul’da idareyi ele almıştır. İmâdeddin Zengî’nin islam birliği politikasını Nûreddin Mahmud b. Zengî gerçekleştirmeye çalışacaktır. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Necmeddin Eyyûb (d. ?-ö. 9 Ağustos 1173) ve Şîrkûh’un desteğini alarak bölgede Dımaşk (Şam) ve çevresine egemen olmuştur. Mısır’a düzenlenen seferler sonucunda Selahaddin Eyyûbi Fatimî Hilafeti’ni ortadan kaldırmıştır. Selahaddin Eyyûbi Mısır’ı Nûreddin Mahmud b. Zengî adına yönetmiştir. Mısır’ın ele geçirilmesi Haçlılar’ın bölgedeki hareket sahasını daraltmıştır. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Mısır seferleri esnasında yapılan masraflar için Selahaddin Eyyûbi’den para istemiş ve gönderilen miktarın yeterli olmadığını belirtmiştir. Her iki taraf arasındaki ilişkiler zamanla bozulmaya başlamıştır. Durum böyle olsa da Selahaddin Eyyûbi, Nûreddin Mahmud b. Zengî’nin ölümüne kadar O’nun emirlerinin dışına çıkmamıştır. Selahaddin Eyyûbi’nin amcası Şîrkûh ile birlikte Mısır’ın hâkimiyeti için verdikleri mücadeleler ana hatlarıyla belirtilmiştir. Mısır’da Fatimî Hilafeti’nin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanan bu süreçte, Selahaddin Eyyûbi ve Nûreddin Mahmud b. Zengî arasındaki ilişkileri bozulma noktasına getiren hadiselerle değinilmiştir.

Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin Eyyûbi hâkimiyet kurdukları bölgelerde birçok sağlık kurumu, medreseler, camiler ve ribatler yaptırmışlardır.

Anahtar kelimeler: Haçlı Seferleri, İmâdeddin Zengi, Nûreddin Mahmud b. Zengî, Selahaddin Eyyûbi. Şîrkûh, Necmeddin Eyyûb, Fatımiler, Mısır

ABSTRACT

The Crusades cover a period of about two hundred years, between 1096 and 1291. The Crusades, which started with the slogan "Saving the Holy Land", caused great destruction in Anatolia, Syria and Palestine. The Crusaders, who came to the Turkish-Islamic countries with large armies, firstly engaged in a struggle with the Anatolian Seljuk State. As a result of the First Crusade, the Crusader County of Urfa (1098-1144), the Crusader Princepslik of Antioch (1098-1268), the Crusader Kingdom of Jerusalem (1099-1291), the County of Tripoli (1109-1289) were established. After the Crusader County of Urfa was conquered by İmadeddin Zengi (1127-1146) in 1144, the struggle against the Crusaders continued increasingly.

The Zengi family entered the service of the Great Seljuks and later dominated Mosul and Aleppo. As a result of the death of İmadeddin Zengi (1127-1146) two years after the conquest of Urfa, Nûreddin Mahmud b. Zengi (1146-1174) in Aleppo; Nureddin's elder brother, Seyfeddin Gazi (1146-1149), took over the administration in Mosul. Nureddin Mahmud would try to realize İmadeddin Zengi's policy of Islamic unity. Nureddin Mahmud, with the support of Necmeddin Eyyub (date of birth.-date of death. 9 August 1173) and Şîrkûh, dominated Damascus and its surroundings in the region. As a result of the expeditions to Egypt, Saladin destroyed the Fatimid Caliphate. Saladin was ruling Egypt in the name of Nureddin Mahmud. The seizure of Egypt had narrowed the area of action of the Crusaders in the region. Nureddin Mahmud requested money from Saladin for the expenses incurred during his Egyptian expeditions and stated that the amount sent was not sufficient. Relations between both parties began to deteriorate over time. Even though this is the case, Saladin Ayyubi did not deviate from Nureddin Mahmud's orders until his death. The struggles of Saladin Ayyubi with his uncle Shirkuh for the domination of Egypt are outlined. In this process, which resulted in the abolition of the Fatimid Caliphate in Egypt, Salahaddin Eyyubi and Nureddin Mahmud b. The events that brought the relations between Zengi to the point of deterioration were mentioned.

Nureddin Mahmud b. Zengi and Salahaddin Eyyubi had many health institutions, madrasahs, mosques and ribats built in the regions they dominated.

Keywords: Crusades, İmadeddin Zengi, Nureddin Mahmud b. Zengi, Saladin Ayyubi, Shirkuh, Necmeddin Eyyub, Fatimids, Egypt

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
ANA KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLER.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ZENGÎ AİLESİ

1. Zengîler'in Selçuklu Devleti Hizmetine Girişi	11
1.1. İmâdeddin Zengî.....	12
1.2. İmâdeddin Zengî'nin Ölümünden Sonra Musul-Halep Atabeyliği'nin Durumu	20
1.3. Nûreddin Mahmud b. Zengî.....	23
1.4. Zengîler Atabeyliği'nin Haçlılarla Mücadelesi.....	31
1.5. Urfa Haçlı Kontluğu'nun Fethi.....	34
1.6. İnab Zaferi	37
1.7. Urfa Haçlı Kontluğu'nun Yıkılışı	39
1.8. Birinci Dımaşk Kuşatması.....	39
1.9. İkinci Dımaşk Kuşatması.....	40
1.10. Halep-Dımaşk İttifakı'nın Askalan Seferi	41
1.11. Dımaşk'ın Nûreddin Mahmud b. Zengî Tarafından Ele Geçirilmesi ...	41
1.12. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Harim Kalesi'ni Muhasarası	42
1.13. Zengîler ve Haçlılar Arasındaki Ateşkesin Bozulması	42
1.14. Bizans İmparatoru Manuel'in Suriye Seferi.....	43
1.15. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Trablus Haçlı Kontluğu'nu Ortadan Kaldırma Teşebbüsü ve Harim Zaferi	44

1.16. Banyas'ın Ele Geçirilmesi.....	46
--------------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

SELAHADDİN EYYÛBİ VE AİLESİ

2. Eyyûbi Ailesinin Zengîler'in Hizmetine Girişi.....	47
2.1. Selahaddin Eyyûbi'nin I. Mısır Seferi (15 Nisan 1164-26 Ekim 1164)....	50
2.2. Selahaddin Eyyûbi'nin İkinci Mısır Seferi (9 Ocak-5 Eylül 1167)	53
2.3. Selahaddin Eyyûbi'nin Üçüncü Mısır Seferi (17 Aralık 1168- 8 Ocak 1169).....	58
2.4. Selahaddin Eyyûbi'nin Mısır Seferleri'nin Sonuçları	63
2.5. Mısır'da Zenciler Hadisesi	65
2.6. Haçlılar'ın Yardım Arayışları ve Dimyat'ın Haçlı-Bizans Müttefikleri Tarafından Kuşatılması	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD B. ZENGİ VE SELAHADDİN EYYÛBİ İLİŞKİLERİ

3. Mısır Seferi Öncesi Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selahaddin Eyyûbi İlişkileri.....	70
3.1. Mısır Seferi Sonrası Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin Eyyûbi İlişkileri.....	72
3.2. Selahaddin Eyyûbi ile Nûreddin Mahmud Zengî'nin Kerek ve Şevbek Muhasarası (1171)	75
3.3. Selahaddin Eyyûbi'nin Kerek ve Şevbek Seferi (1173)	78
3.4. Turanşah'ın Yemen Seferi ve Yemen'in Ele Geçirilmesi	80
3.5. Şerefüddin Kararkuş'un Trablusgarb Seferi ve Trablusgarb'ın Ele Geçirilmesi	80
3.6. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Ölümü	81
3.7. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Ölümünden Sonra Zengîler Atabeyliği ve Selahaddin Eyyûbi İlişkileri	83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD B. ZENGİ ve SELAHADDİN EYYUBİ'NİN TÜRK

İSLAM DÜNYASINA KATKILARI

4. Nureddin Mahmud Zengi'nin Türk İslam Dünyasına Katkıları	89
4.1. Selahaddin Eyyûbi'nin Türk İslam Dünyasına Katkıları	91
SONUÇ	96
BİBLİYOGRAFYA	99

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
b.	: Bin (oğlu)
Bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğum
DGBİT.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DGBİT.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakóltesi
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
Ö, ö	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
t.y.	: Tarih yok
Thk.	: Tahkik Eden
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
YY.	: Yüzyıl
AİCUSBED	: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

ANA KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLER

Arap-İslâm Kaynakları

İbnü'l Esîr (555/1160-630/1233)

İzzeddin Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. el-Esîr, Orta Çağ İslam Tarihçileri arasında önde gelen müelliflerdendir. Sağlam nakillere dayanan eserlerinde olaylara eleştirel yaklaşması bakımından bilimsel manada eserlerine değer katmaktadır. **el-Kâmil fi't-tarih** eseri 1230 yılına kadar olan olayları anlatan bir İslâm tarihidir. Kendinden önceki devirlere ait bilgileri nakletmesinin yanında, bizzat yaşadığı devirdeki olayları da kaydettiğinden dolayı Ana kaynak niteliği taşımaktadır. Türkçe'ye tercüme edilen bu eserde Tezimizde önemli ana kaynaklarındandır. Aslen Cizreli olan İbnü'l Esîr Musul Atabegleri'nin tarihini de **et-Târih'l Bâhir fi'd-Devleti'l Atabekiyye bi'l Mavsıl** adlı eserinde yazmıştır. Günümüze kadar ulaşan bu eser, İmâdeddin Zengî'nin hayatıyla başlar ve II. İzzeddin Musud el-Kâhir'in saltanatının başlangıcına kadar olan olayları ihtiva etmiştir. Tezimizde Eser'in X-XI. ciltlerinin çevirisinden yararlanılmıştır.

İbü'l Adîm (588/1192-660/1262)

Kemâleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l Adîm Haleb tarihi niteliğindeki eseri XII-XIII. yüzyıl Suriye tarihiyle alakalı kıymetli bilgiler vermekle birlikte, bölgede yaşayan önemli şahsiyetlerin biyografilerini de ihtiva etmektedir. **Buğyetu't-taleb fi Tarihi Haleb** (Seçmeler) adlı eserin Biyografilerle Selçuklular kısmı Ali Sevim tarafından çevrilmiş olan bu eserde istifade edilmiştir.

İbnü'l Kalânîsî (465/1075-555/1160)

Ebu Ya'la Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed, Arap Temim kabilesine mensup önde gelen bir ailenin çocuğu olarak 1073 yılında Dımaşka dünyaya gelmiştir. Ailesinin, başlık, takke ve külâh anlamına gelen "kalânsüve" imalatı yapmalarına nispetle İbnü'l-Kalânîsî Dımaşk'ta dil, tarih ve edebiyat ve dini ilimler eğitimi almıştır. Dımaşk'ta önce *Haberleşme ve Yazışma Dairesi (Divanü'l-Resâil ve'l İnşa)*'nde kâtip daha sonra da Divan başkanı görevlerinde bulunmuştur. *Vergi Dairesi (Divanu'l Harac)* görevini de

üstlenmiştir. Zeylû Tarihi Dımaşk eseri ilk önce H.F. Ahmedroz tarafından (Beyrut 1908), **Zeylû Tarihi Dımaşk** adıyla çevrilmiş olup daha sonra Süheyl Zekkâr tarafından *Tarihu Dımaşk* (Dımaşk 1983)'te yayınlanmıştır. Eser, *Selçuklular ve Böriler* döneminde *Dımaşk, Suriye çevresinde I. Haçlı Seferi sürecinde Müslüman-Haçlı* mücadelesi için ana kaynak özelliği taşımaktadır. Tezimizde bu eserde kaydedilmiş olan *Selçuklular*'la ilgili kısımlarından yararlanılmıştır.

Ebû Şâme (599/1203-665/1268)

Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail e-Makdisî, Zengîler ve Eyyûbîler döneminin önmeli müelliflerindedir. Askerî ve Siyasi hadiselerin **tarihini Kitâbu'r-Ravzateyn Fî Ahbâri'd-Devleteyn en Nûriyye ve's-Selâhiyye** adlı eserinde toplamıştır. Eyyûbî ve Zengî devletleri tarihini ortaya çıkışlarından itibaren ele almıştır. İbni Ebî Tayy'ın kayıp eserinden yaptığı nakiller büyük öneme sahiptir. Eser İbnü'l Kalânîsî, Kâtîb İsfahânî, İbn Şeddâd ve İbnü'l Esîr'in kaybolmuş eserlerinden naklettiği kayıtlardan oluşması bakımından orijinallikten uzak olsa da günümüze kadar gelmiş ve neşredilmiştir.

el-Bündârî (586/1190-643/1245)

Eyyûbîler devri tarihçilerinden olup *Kivâmeddîn Ebû İbrahim el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bündârî el-İsfahânî* olarak bilinmektedir. el-Bündârî İmâdeddîn İsfahânî'nin **Barku's-Şâmî** eserinde de bir zeyl yazmış olup bu esere **Senâ el-Barku's-Şâmî** adını vermiştir. Tezimizin Eyyûbîler ile alakalı bölümlerinde bu eserden istifade edilmiştir.

En-Nûveyri'nin otuzu aşkın ciltler halinde neşredilmiş olan *Nihâyetü'l Ereb* adlı eserinin 28. (XXVIII) cildinden istifade ettik. Türk tarihine ait bilgilerin *İbnü'l Esîr*'den aldığı anlaşılan müellif'in, Musul Atabegliğine ilişkin kayıtları düzenli bir şekilde vermesi bakımından önemlidir.

İbnü'l Kesîr

İmâd ed-Dîn Ebî el-Fidâ İsmail İbn Ömer b. el-Kesîr (1300-1373)'in Genel

İslam Tarihi niteliğindeki *el-Bidâye ve en-Nihâye* adlı eserinin XII. Cildinde faydalandık. Yıllara göre düzenlenmiş olan eserde biyografiler öne çıkmıştır. Nureddin Mahmud Zengî'nin şahsiyetiyle alakalı kısımlarda istifade ettik.

Diğer Kaynaklar (Süryani, Ermeni, Bizans ve Latin)

Süryani Mihail (ö. 1200)

Yaradılıştan başlayarak 1195 yılına kadar gelen hadiseleri ihtiva eden Mihail, **Vekâyinâme** adlı eserinde Türk tarihiyle alakalı önemli bilgiler ihtiva etmektedir. 1944 yılında Hırant D. Adreasyan tarafından çevrilmiş ve TTK kütüphanesinde bulunan çevirisi neşredilmemiştir. Eserin bazı kısımlarının kaybolduğu bilinmektedir. Musul Atabegliği hakkında önemli bilgiler veren bu eser bölgedeki Hristiyan-Müslüman ilişkilerini ortaya koyması bakımından büyük öneme sahiptir. Tezimizde büyük oranda istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

İbnü'l İbrî (Bar Habreaus), Gregory Abu'l Farac

İbnü'l İbrî'nin ailesi Moğol İstilası sonucunda Antakya'ya göçmüş olan Yahudi ailelerindedir. Kendisi ve ailesi burada din değiştirip Hristiyan olmuş ve devrin ileri gelen bir Yakûbî Patriği olmuştur. Bar Habreaus Arapça'nın yanında Süryanice ve İbranice dillerini bilmekteydi. Zengiler hakkında geniş bilgi ihtiva eden eseri, genel bir vekâyinâme özelliği taşır. Eserini yazarken İbnü'l Esir'den faydalanmış olması muhtemeldir. Günümüzde Türkçe'ye çevrilmiş olan bu vekâyinâme'yi daha önce Arapça olarak özetletlediği "*Tarihu Muhtasaru'd-Düvel'*" adlı yapıtıdır. Tezimizde Ömer Rıza Doğrul tarafından çevirisi yapılan **Abu'l Farac Tarihi**'nin II. cildinden yararlandık.

Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)

Orta Çağ tarihi bağlamında önemli bir kaynak olan **Urfalı Mateos'un Vekâyinâmesi** 1136 yılına kadar olan hadiseleri anlatan genel bir vekâyinâme özelliğindedir. 1136'dan 1162'ye kadar olan kısmı da Papaz Grigor'un Zeyli olarak anılmaktadır. Eser Hırant D. Adreasyan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Tezimizde, **Papaz Grigor'un Zeyli** bölümünde büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Willermus Tyrensis

Haçlılar çağında yaşamış olan müellifin Filistinli bir papazdır. **Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum** adlı kronolojisinde I. Haçlı seferinden 1184 yılına

kadar vuku bulan hadiseleri aktarmaktadır. Ergin Ayan bu eserin XVI-XVII ve XVIII. Kitaplarının Türkçe çevirisi yapmıştır (İstanbul Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.

Anna Kommena

Bilge Umar tarafından Türkçe'ye çevrilen **Alexiad** adlı bu eser Malazgirt'in Sonrası Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi şeklinde 1996'da İstanbul'da basılmıştır. Haçlılar'ın İstanbul'a gelişiyle ilgili bölümlerde bu eserden istifade ettik.

Fulcherius Carnotensis

1059 yılında Chartes'te doğmuştur. **Fulcherius Carnotensis**, Clermont Konsili'nde bulunmuş olan Fulcherius, Etienne de Blois'in yanında Kudüs yolculuğuna çıkmıştır. Baudouin de Boulogne ile Urfa'ya giden yazar, Baudouin'in ordu vaizliği görevinde bulunmuştur. Godefroi'nin ölümü üzerine, kardeşinin yerine geçmesiyle Kudüs'e gelerek burdaki olaylara tanıklık etmiştir. **Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium** adlı eseri Eser Clermont Konsili ile başlar ve 1127 yılı olaylarıyla sona erer. Çalışmamızda **Kudüs Seferi-Kutsal Toprakları Kurtarmak**adıyla İlcan Bihter BARLAS tarafından çevrilen eseri kullandık

Ioannes Kinnamos

İonnes Kinnamos'un **Historia** adlı eseri, Bizans tarihi açısından önemli kaynaklarından biridir. Çalışmamız açısından önemi, Haçlı-Bizans ilişkileri bakımından yararlandığımız kaynaklardandır. Çalışmamızda Işın DEMİRKENT tarafından yapılan tercümeyi kullandık.

Araştırma Eserler ve Ansiklopedi Maddeleri

Ramazan Şeşen'in **Selahaddin Eyyûbî ve Devlet** adlı eseri başta olmak üzere Ansiklopedi maddelerinden de yararlandık. Dönemin anakaynaklarından büyük ölçüde yararlanılan bu eserde Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin Eyyûbi ilişkileri bağlamında kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Haçlılarla olan mücadelelerde Zengi ve Eyyûbî hanedanlıklarının rolü ve Türk-İslam dünyasına hizmetleri açısından önemli bir

araştırma eseri niteliğindedir. Bu bağlamda tezimizde büyük ölçüde yararlandığımız eserler arasındadır.

Steven Runciman'ın **Haçlı Seferleri Tarihi** Fikret İŞILTAN tarafından çevrilmiş ve Haçlı seferlerinin askeri ve siyasi bakımdan değerlendirildiği kapsamlı bir çalışmadır. Tezimiz'in neredeyse tüm bölümlerine katkı sağlayan bu eserin II. cildinden büyük ölçüde faydalandık. Üç cilt halinde yayınlanan bu eserin Haçlı Seferleri'nin başlangıcından itibaren seferlerin siyasi ve askeri anlamda, İslâm dünyasıyla olan münasebetleri ortaya konulmuştur.

Işın Demirkent'in **Haçlı Seferleri** adlı kitabından önemli ölçüde istifade ettik.

P.M. Holt'un **Haçlılar Çağı**, Özden Arıkan tarafından Türkçe'ye çevrilen (**The Age of the Critsades**), The Near Eastfrom the Eleventh Century to 1517 (11. Yüzyıldan 1517'ye) eserde Haçlılarla ilgili bölümlerde istifade ettiğimiz bir diğer eserdir.

Murat Öztürk'ün **Irak Selçuklu Atabegleri** adlı eserinden istifade ettik. Osman TURAN'ın Selçuklular Zamanında Türkiye adlı kitabını tezimizin birinci bölümü başta olmak üzere istifade ettik.

Molcolm Cameron Lyons ve D.E.P. Jackson'ın **Selahaddin (Kutsal Savaşın Politikaları)** adlı eserinden büyük ölçüde istifade ettik.

A.Alexander Vasiliev'in **Bizans İmparatorluğu Tarihi** I. Cildinden faydalandık.

Fatma İnce'nin **Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Haçlılarla Mücadelesive IV. Haçlı Seferi ve Trabzon** adlı eserlerinden istifade ettik.

Erdoğan Merçil'in Müslüman Türk Devletleri Tarihi adlı eserden de birinci bölümde istifade ettik.

Hasan İbrahim Hasan, **İslam Tarihi** IV. cildinden yararlandık.

Amin Maalouf'un **Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri** adlı yapıtı tezimizin önemli bir bölümünde kullandığımız kaynaklardandır.

Gürak Kırpık'ın **Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar**

Gülây Ögün Bezer'in Diyanet İslam Ansiklopedisi "*İmadüddinZengî*" ve Tuğteginliler maddesi, Coşkun Alptekin "*Aksungur*" DİA, 'dan büyük ölçüde istifade ettik. Işın Demirkent "*Haçlı Seferleri ve Türkler*" Türkler Ansiklopedisi maddesinden istifade ettik.

GİRİŞ

Konstantinos Dukas (1059-1067) devrinde Tuna çevresinde görülen Uzlar, Tuna nehrini geçerek Makedonya, Trakya, Yunanistan ve Selanik dolaylarını ağır tahribata uğratmıştır. Bu hadiseler Bizans'ın diplomatik yolları kullanması sonucunda çözüme kavuşmuştur. Uzlar Bizans imparatorunun hizmetine girmiş ve onlara Makedonya'dan bir takım araziler tahsis edilmiştir. Malazgirt savaşı (1071) esnasında ise, Uzlar'ın ve Peçenekler'in daha ilk temastan itibaren Bizans ordusundan Selçuklu ordusuna geçtikleri bilinmektedir. İmparator VII. Mikhail Dukas (1071-1078), başvekilinin tavsiyesi üzerine mali politika değişikliğine gitmiştir. Bizans tarafından Tuna havasına gönderilen hediye miktarının azaltılması Peçenek ve Uzların harekete geçmeleriyle neticelenmiştir. Peçenek ve Uzlar'ın yanı sıra Tuna ötesi kabileler ve Slavlar'ın da yer aldığı müttefik kuvvetler, Tuna'nın cenubuna doğru hareket ederek Edirne'yi yağmalayıp İstanbul'u kuşatmışlardır. Bu kuşatma sonucunda İstanbul'da erzak sıkıntısı yaşanmıştır.¹

Malazgirt zaferinin ardından, Türk hâkimiyetinin sınırları bütün Anadolu'yu kuşatmış ve Marmara sahillerine kadar uzanmıştır. Bir taraftan Selçuklular'ın ve Çaka Bey'in baskısı, bir taraftan da şimalde Peçeneklerin tehdidine maruz kalan Bizans İmparatoru VII. Mikhail Dukas, düştüğü bu vahim durumdan kurtulmanın yollarını aramış ve Papa VII. Gregorius'tan (1073-1085) yardım istemiştir. Gregorius bu yardım çağrısını makul bulmuş ancak ortaya koyduğu girişimler bir netice vermemiştir. Bizans'ın yardım çağrısı olumlu bir netice vermemiş olsa da bu çağrı, Haçlı Seferleri'nin zihniyet zeminini oluşturmuştur. Türkler'e karşı VII. Gregorius tarafından tahrik edilen ve dini taassup içerisinde bulunan cahil kitleler ikna edilmiştir.²

¹ A.Alexander Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, C. I, Çev. Arif Müfit Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 454-455

² Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, C.I, s. 453, Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 128; Işın Demirkent, "*Haçlı Seferleri ve Türkler*", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 651-668

Bizans'ın yardım çağrısı II. Urbanus'un (1088-1099) papalığa getirilmesi ve I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) Bizans imparatoru olmasıyla birlikte tekrar gündeme gelmiştir ve Aleksios, Papa Urbanus'tan yardım talebinde bulunmuştur.³

Batılılar Haçlı⁴ Seferleri'nin sebeplerini her ne kadar dini motiflerle süslemeye çalışsalar da, dönemin Avrupası'ndaki sosyal, siyasal ve ekonomik dengesizliğin hat safhaya ulaştığı aşikârdır. Bu dönemde kilise, bir taraftan bu sorunlara çözüm ararken bir taraftan da giderek artan gücünü doğuya egemen olmak için kullanmak istiyordu. Siyasi emellerine ulaşmak isteyen kilise, dini taassup içerisinde bulunan kitlelerin günahlarının bağışlanmasına ve uhrevi olarak ödüllendirileceklerine inandırarak siyasi emellerini gizlemeye çalışmıştır. Kutsal toprakları kurtarma şeklinde ifade edilebilecek bir slogan, haçlıların hedeflerinin Kudüs olduğunu işaret etmektedir. Üzerinde durulması gereken konu Kudüs'ün miladi 638'de Hz. Ömer döneminde fethedildiğinde doğu ve batı Hristiyanlarından bir tepki gelmemiştir. XI. yy'ın sonlarına doğru Avrupalılar mevcut siyasi ve dini koşullardan faydalanarak harekete geçmişlerdir.⁵

Papa Urbanus (18-28 Kasım) 1095'te Clermont Konsili'nde ruhanilerle alakalı bazı kararlar almış ve 27 Kasım'da ise önemli bir açıklama yapacağını duyurmuştur. Urbanus bu toplantıda, dinleyicilerin katedrale sığmayacak kadar kalabalık olmasından dolayı, açık havada şehrin doğu kapısında toplantıya katılanlara hitap etmişti. Papa Urbanus bu toplantıda, Hristiyan ülkelerin merkezlerine Türklerin girmiş olduğunu ve buradaki Hristiyan dindaşlarına zulmettiklerini, kutsal yerleri tahkir ettiklerini dile getirmiştir. Bu nedenle batı Hristiyanlığı doğudaki dindaşlarını kurtarmak için harekete geçerek tanrının istediği işi yapmış olacaktı. Urbanus, bu savaşta hayatını kaybedenlerin uhrevi hayatta cennete kavuşacaklarını vadetmiştir. Papa Urbanus, Haçlı kuvvetlerinin İstanbul'da toplanmasını ısrarla vurgulamıştır. Urbanus'a göre İmparator Aleksios, Haçlı kuvvetlerinin gelişinden memnuniyet duyacaktır.⁶

Papa Urbanus Haçlı seferlerine katılacak şövalyelerin genç ve sağlıklı olması gerekliliğini vurgulamış, keşişlerin ise mutlaka piskopos ve başrahiplerden müsaade

³ Demirkent, “Haçlı Seferleri ve Türkler” **Türkler**, C.VI, s. 651-668; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 128

⁴ “Haçlılar” tabiri, Doğu'da ilk defa Fransızca “Croisades” kelimesinin karşılığı olarak “Ehl-i Salib”, Araplar tarafından da “Salıbiyyûn” şeklinde bir ifade kullanılmıştır., Işın Demirkent, **DİA**, (*Diyanet İslâm Ansiklopedisi*), C. XIV, s. 525

⁵ Demirkent, **DİA**, C. XIV, s. 525-526.

⁶ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 83-87.

almalarını bildirmişti. Seferlere katılmayı kabul edenlerden ilki Le Puy Piskopos'u Adhemar idi. Daha sonra Toulouse Kontu Raimond 'da Saint Gilles haçı kabul ederek sefere katılmaya razı oldu.⁷

Papa Urbanus'un, Haçlı seferleri için yaptığı ilk çağrısı Fransa ile sınırlı kalmış ve bu çağrıya gereken reaksiyon verilmemişti. Bunun üzerine Pierre I'Hermite harekete geçmiş ve etkili hitabet gücünü kullanarak tüm Fransa'yı dolaşmış, yapılacak sefer için halkı galeyana getirmeyi başarmıştır.⁸ Pierre I'Hermite maiyeti ile birlikte 12 Nisan 1096'da Köln'e ulaştı ve çoğunluğu köylülerden oluşan farklı etnik yapıdaki toplulukların yanında, şehirliler, şövalye aileleri, haydutlar ve acımasız canilerden oluşan kitlelerereslenmiştir. Bu toplulukları birbirine bağlayan temel unsur dini taassuplarıdır. Pierre'nin çağrısına iştirak edenlerin başında Tübingen Kontu Hugo, Schwarzenberg Kontu Heinrich ve Walter Von Teck ve Zimmern Kontu'nun üç oğluyula birlikte daha alt düzeydeki soyluların temsilcileri bulunmaktaydı.⁹

Papa Urbanus her ne kadar Hz. Meryem'in göğe uçuş günü olan 15 Ağustos gününü bu seferin hareket günü olarak belirtse de, Pierre I'Hermite'ye bağlı başıbozuk ve disiplinden yoksun grup Paskalya Yortusu bitince harekete geçmiş ve 8 Mayıs 1096'da Macar sınırına varmıştır.¹⁰ Bu kabile Almanya'da, Verdün ve Rhein (Ren) Nehri çevresinde, Spire, Mein ve Worms şehirlerinde yaklaşık 3000 Yahudi'yi kılıçtan geçirmiştir. Pierre ve ordusunun sergilemiş oldukları bu vahşiyane tavırlar Sırp, Bulgar ve Macar topraklarında da devam etmiştir. Bu durum haçlıların dini duygularla hareket etmediklerinin açık bir kanıtıdır. IV. Heinrich, Aşağı Lorainne Dükü Godefroi de Boullion ve Ren Piskoposları'nın himayelerine rağmen birçok Yahudi, gözünü kan ve hırs bürümüş olan bağnazlar tarafından katledilmişlerdir.¹¹ Kudüs istikametine doğru yola çıkan haçlılar, sadece Hristiyanları ve Yahudileri değil, parası ve malı olan kim varsa kılıçtan geçirmişlerdir. Nihayet 1 Ağustos 1096'da İstanbul'a geldiklerinde de şehri yağma edip kiliselerdeki kurşunları dahi sökerek Yunanlılara satmışlardır.¹² Aleksios bu barbar topluluğun daha fazla huzursuzluk çıkarmasından endişe ettiği için

⁷ Runciman, a.g.e, C. I, s. 85-88

⁸ Fulcherius Carnotensis, **Kudüs Seferi**, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Yayınları, İstanbul 2009, s. 47-52

⁹ Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C.I, s. 95-96

¹⁰ Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C.I s. 96; Osman Turan, a.g.e, s. 128; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, DİA, C. IV, s. 527.

¹¹ Necati Kotan, **Türk İslam Âlemine Karşı Haçlı Seferleri**, Kemal Matbaası, Adana 1974, s. 26; P.M. Holt, **Haçlılar Çağı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 19.

¹² İhsan Süreyya Sırma, **Haçlı Seferleri**, Beyan Yayınları, İstanbul 2019. s. 39.

onları 5 Ağustos 1096'da karşıya Anadolu Yakası'na geçirmiş ve Cibotos (Pendik)'a yerleştirmiştir. Frank komutanlarından bağlılık yemini alan Aleksios onları bir an önce Anadolu yakasına geçirmek için uğraşmıştır. İzmit istikametinde her yeri yağma eden ve sayıları 60.000'i bulan Haçlı çapulcuları İzmit'e varmadan Türkmenler tarafından imha edildiler. Bu düzensiz haçlı birliklerini imha eden komutanı Anna Komnena "İlhan", İbn'ul-Kalânisi ise "Dâvud" olarak kaydetmiştir.¹³ Bu düzensiz ordunun ardından gelecek olan orduda, Avrupa'nın en asil aileleri, kontlar, dükler ve cesur şövalyeleri bulunmaktaydı. Bu orduda yaklaşık 600.000 kişi bulunmaktaydı. İstanbul önlerine ulaşan Haçlı ordusu İmparator Aleksiosu tedirgin etmişti. Godefroy vasallık yemini etmeye yanaşmıyordu. Yapılan müzakereler sonucunda iki taraf arasında anlaşma sağlandı. Anlaşmaya göre "*Vaktiyle Rum Devleti'ne ait olup da şimdi kendisinin (bugünkü işgalcilerinden) ele geçireceği tüm kentleri, ülkeleri ya da kaleleri, imparatorun bu iş için göndereceği yüksek rütbeli subaya teslim edecekti*". Godefroy'dan "*vassallık*"¹⁴ yemini alan Aleksios onları Kadıköy'e geçirmiştir.¹⁵

Haçlı orduları İznik'i kuşattığında, Türkiye Selçuklu Sultan'ı Malatya muhasarasını kaldırmıştır. İznik'e hareket eden I. Kılıçarslan, haçlılara ehemmiyet vermiyordu. İznik'i kuşatan haçlı ordusunun Keşiş Pierre'nin ordusu gibi imha edilebileceğini düşünüyor ve gönderdiği mektuplarla İznik'i müdafaa edenleri cesaretlendiriyordu. I. Kılıçarslan Haçlı ordusunu hafife almış ve yanılmıştı. I. Kılıçarslan İznik kuşatmasını yarmak için tüm gücünü kullansa da bu zıhlı ordu karşısında avantaj elde edemedi ve İznik müdâfiilerine "*istediğinizi tercihediniz*" diyerek İznik'in Haçlılar yerine Bizans'a teslim edilmesinin yolunu açtı. Böylece Türkiye Selçuklularının merkezi olan İznik tekrar Bizans'ın eline geçti. İznik'in ele

¹³ Anna Komnena, **Alexiad**, *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi (Malazgirt Sonrası)*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996, s. 306, Turan, a.g.e. s. 129, Güray Kırpık, **Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 77-78.

¹⁴ Aslı Keltçe olup Ortaçağ Latincesi'nde vasallus (vasall) şeklinde kullanılmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda, timâr (feudum) sahibi olarak efendisine tâbi olma durumunu niteleyen feodal bir anlam kazanmıştır. Kendinden daha güçlü bir beyin korumasını kazanan vasal, bunun karşılığında savaşlarda efendisinin yanında yer almak gibi silâhlı ya da diplomatik hizmetleri yerine getirmek zorundaydı. Sandor Rapp, "vassal", *DİA*, C. XLII. s. 531.

¹⁵ Turan, a.g.e. s. 129, Fatma İnce, **IV. Haçlı Seferi ve Trabzon**, Serander Yayınları, Ankara 2019, s. 16-17.

geçirilmesinden sonraki süreçte Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni başkenti Konya olarak belirlendi.¹⁶

Haçlılar 19 Haziran 1097'de İznik'i ele geçirdikten sonra iki kol halinde ilerlemeye devam ettiler. Bohemond'un idaresi altında bulunan haçlılar, Gordoni'ye ulaştıklarında Kılıç Arslan'ın ani bir saldırısı ile karşılaştılar. Taraflar arasındaki mücadele akşam saatlerine kadar sürse de 1 Temmuz 1097'de Kılıçarslan daha fazla zaiyat vermemek için çekilmiştir.¹⁷ Avrupa'da İznik'in tekrar Hristiyanların eline geçtiği haberi duyulunca sefere katılmayanlar dahi galeyana gelip Haçlı ordusuna yetişmenin yollarını aradılar.¹⁸ Haçlı önderlerinden Baudoin de Boulongne ana Haçlı ordusundan ayrılıp Urfa'ya doğru hareket etti. Şehrin valisi Thoros tarafından evlatlık olarak gösterilerek varis ilan edilmiştir. Thoros bir halk ayaklanması sonucu ölmüş ve yönetimi ele alan Baudoin doğudaki ilk Haçlı devletini kurmuştur. (10 Mart 1098)¹⁹

1084 'ten beri Türk hâkimiyetinde bulunan Antakya da Haçlılar tarafından bir diğer hedef olacaktır. Antakya, Petrus'un ilk patrik olma olayı burada gerçekleştiği ve İncil'e iman edenlere Hristiyan adı da burada verildiği için, Hristiyanlık tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Fulcherius Cornotensis'in Antakya'yı "Cennetin Krallığı'nın Anahtarı" şeklinde ifade etmiştir.²⁰

Yağısıyan'nın (1090-1098) hâkimiyetindeki Antakya Haçlılar tarafından kuşatılmıştı (21 Ekim 1097). Kuşatma sürerken Yağısıyan, Musul Valisi Kürboğa, Halep Meliki Rıdvan, Seruc (Suruç) Emiri Artukoğlu Sökmen ve Diyarbakir ve çevresindeki Türk Beylerini yardıma çağırdı. Antakya'ya doğru hareket eden Kürboğa'ya Halep Meliki Rıdvan (1095-1113) da katılmış olmasına rağmen, Urfa kuşatması gecikmelerine sebep olmuş ve Antakya düşmüştü. Antakya'nın düşmesi Firûz isimli, daha önceden istifçilik yaptığı için Yağısıyan tarafından cezalandırılan bir Ermeni'nin ihaneti sayesinde sağlanmıştır. Nitekim Firûz, İki Kızkardeş kulesinin kapılarını Bohemund'un askerlerine açmış ve haçlılar da bu şekilde Antakya'ya

¹⁶ Turan, a.g.e, s. 129-130

¹⁷ Sırma, a.g.e, s. 46; Fatma İnce, **Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Haçlılarla Mücadelesi**, Serander Yayınları, Trabzon 2020, s. 21.

¹⁸ Sırma, a.g.e. s. 49.

¹⁹ Runciman, a.g.e, I, s. 157; Sırma, a.g.e, s. 54.

²⁰ Fulcherius Cornotensis, **Kudüs Seferi**, s. 6.

girmişlerdir.—Haçlılar, Antakya'ya girdikten sonra şehirde büyük bir katliam yapmışlardır. Bu katliamdan Yağısıyan da nasibini almış ve hayatını kaybetmiştir.²¹

Antakya'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesi'nin ardından Kudüs'e hareket eden Haçlı kuvvetleri 15 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs'ü de alarak Süleyman mabedine sığınmış olan 10.000 müslümanı katletmişti. Cornotensis bu katliamı şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Burada olsaydınız, ayak bileklerinizi katledilenlerin kanlarıyla lekelenebilirdi. Müslümanların hepsi kadın, çocukayırt edilmeden katledildi.*”²²

Haçlılar işgal ettikleri şehirlere kendi feodal sistemlerini yerleştirerek bir demografik yapı ve kimlik oluşturmaya çalışmışlardı. Şehirlerdeki doğulu ve batılı tüccarlar belli oranlarda vergi verirken müslüman ve gayrimüslim arazi mâlikleri de gelirlerinin bir kısmını vergi olarak bağlı bulunduğu Haçlı Kontuna veriyolardı.²³

Haçlı seferleri XI. yüzyılda batı Hristiyanlığı ile doğu Müslümanlığının temaslarını arttırmıştır. İspanya'da ise Müslümanların nüfuzunun giderek azalması, Hristiyanlar'ın Akdeniz'de daha rahat hareket etmelerini sağlamıştır. Bunun yanında İtalya müstakil hükûmetlerinden Venedik ve Cenova'nın Akdeniz'de hâkimiyet tesis etmeleri, Haçlılar'ın deniz yollarını kullanarak Filistin'e ulaşmalarını kolaylaştırmıştı. Kudüs Haçlı Krallığı'nın Doğu Akdeniz sahil şeritlerindeki hâkimiyetleri, Venedikliler ve Cenevizliler'in güçlenmelerine olanak sağlamıştı. Avrupalılar kendilerinden her bakımdan daha gelişmiş olan İslâm memleketlerinin metalarını almak maksadıyla Doğu Akdeniz limanlarına geliyorlardı. Doğu Akdeniz bu dönemde doğudaki malların batıya nakledilmesinde önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir.²⁴

Birinci Haçlı Seferi'nin hemen ardından 1101 Yılı Haçlı Seferleri sırasında da Haçlılar İstanbul'da taşkınlık yapmaya başlayınca İmparator Aleksios bu durumdan çok rahatsız olmuştur. 1100 yılı haçlı orduları üç farklı grup halinde yola çıkmışlardır. Bu gruplardan birisi olan Lombardlar, 1100 yılı Eylül ayında yola çıkmışlar ve 1101 yılı Mart ayında İstanbul önlerine varmışlardır. Haliç sahilinde karargâh kuran Haçlı ordusunun olası saldırılarına karşı İmparator Aleksios diplomatik davranarak bu

²¹ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, Çev. Hrant D Andreasyan, TTK. Yayınları, Ankara 2000, s. 196; Kırpık, a.g.e, s. 88; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 2000, s. 183.

²² Cornotensis, a.g.e, s. 105; İnce, **Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Haçlılarla Mücadelesi**, s. 25.

²³ Kırpık, a.g.e, s. 95.

²⁴ İdris Bostan, “Akdeniz”, DİA, C. II. s. 232

tehlikeyi bir an önce uzaklaştırmanın yollarını aramıştır. İmparator Aleksios ivedilikle Haçlıların Anadolu tarafında İzmit'te bulunan ordugâha geçirilmesini emretmiştir. Lombardlar buna itiraz etmiş ve arkadan gelecek orduları beklediklerini söyleyerek İzmit tarafına geçmek istemediklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine imparator onların iaşelerini kesmiş ancak Lombardlar Aleksios'un bu girişimine sert karşılık vermişlerdir. Lombardlar, İstanbul surlarına ve Blakhernai Sarayı'na saldırmışlar ancak Haçlı ileri gelenlerinin devreye girmesiyle bu kriz aşılmıştır. Böylelikle İstanbul'un Haçlı tehdidinden bir kez daha kurtulduğu anlaşılmaktadır.²⁵

1098 tarihinde Urfa Haçlı Kontluğu'nu kuran I. Baudouin ilerleyen süreçte Thoros'u bertaraf ederek, Samsat ve Serûc gibi şehirleri de ele geçirmiştir. I. Baodouin, Kudüs'ün idaresini üstlenen ağabeyi Godefroi de Boullion'un ölmesi sebebiyle, Urfa Kontluğu'nun idaresini kuzeni Baudoin de Bourg'a bırakarak Kudüs'te yönetimi ele almıştır.²⁶

1104 yılında Bourg, Antakya Prinkepsi Tankred ve kuzeni Joscelin de Courtenay ile ittifakla Harran üzerine yürümüş ve Mardin emiri Artukoğlu Sökmen ve Musul valisi Çökürmüş'ün birlikleri ile yapılan savaşta kuzeni ile birlikte esir düşmüştü.²⁷ Urfa'nın idaresini Tankred ve Richard de Salerne devralmış, dört yıllık esaretten kurtulan Baudoin de Bourg idareyi onlardan geri almıştır. 1110 senesinde Musul valisi Mevdûd'un faaliyetleriyle Urfa Kontluğuna ait olan Fırat'ın doğu topraklarının büyük bir bölümü tahribata uğratılmıştı. 1118'de Kudüs Kralı I. Baudoin ölünce yerine II. Baudouin Urfa'nın idaresini kuzeni Joscelin de Courtenay'a bırakıp Kudüs'ün yönetimini üstlenmiştir. Joscelin 1122 'de Artuklu Bey'i Belek b. Behramla girdiği mücadelede esir düştü ve bu esareti bir sene devam etti. Joescelin'in 1131'de ölümü üzerine oğlu II. Joescelin idareyi ele aldıysa da İmadeddin Zengi'nin 24 Aralık 1144'te Urfa'yı fethetmesiyle Haçlı Kontluğu ortadan kaldırılmıştı. Urfa Kontluğu'nun düşüşü, Kudüs Krallığı, Antakya dukalığı ve Trablus Kontluğu için büyük tehlike yaratmıştı.²⁸ Avrupa'da tekrar bir Haçlı Seferi tertibine girişmişti. Alman imparatoru III. Konrad ve

²⁵ Runciman, a.g.e., C. II, s. 16-17; I. Demirkent, **1101 Yılı Haçlı Seferleri**, Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul 1995, s. 26-27; Birsal Küçüksipahioğlu, *Birinci Haçlı Seferi'nden Fethedilen Kadar Batılıların İstanbul'u Ele Geçirme Çabaları*, **Tarih Dergisi**, S.66 (2017 / 2), İstanbul 2017, s. 35-46.

²⁶ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, Dünya Yayınevi, İstanbul 1997, s. 38; Fatma İnce, **IV. Haçlı Seferi ve Trabzon**, Serander Yayınevi, Ankara 2019, s. 34.

²⁷ Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu**, s. 7.

²⁸ Turan, a.g.e, s. 208; Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu**, s. 7

Fransız Kralı VII. St. Louis'in komuta ettiği Haçlı kuvvetlerinin sayısı 140.000'i süvarilerden olmak kaydıyla toplamda 1.400.000 kişilik bir orduya tekabül etmişti. Alman İmparatoru İstanbul'a vardığında, Bizans İmparatoru Manuel, Fransız ordusu gelmeden Almanları Anadolu'ya geçirmeyi düşünüyordu. Manuel Alman ordusunu Anadolu'dan geçirmek üzere bir rehber tayin etmişti. Manuel ve I. Mesut arasındaki ittifakla Alman kuvvetleri Türklerin kılıcına yem edilmişti. 1147'de Haçlı kuvvetleri Eskişehir (*Dorylaion*) yakınlarında Sultan Mesud'un baskınına uğramış ve Haçlı ordusunun ancak onda biri kalmıştı. Süryani Mihael'e göre, Türkler öyle ganimetler elde etmişti ki Malatya'da gümüşün değeri kurşun derecesine düşmüştü. Fransız Kralı İznik'te Konrad ile görüşmüş ve Fransız ve Alman kuvvetleri istikametini Balıkesir, Bergama, İzmir ve Efes kıyılarına çevirmişti.²⁹ Fransız ve Alman birlikleri Efes'e ulaştığında Manuel bir mektup göndererek Louis'i İstanbul'a davet etmişti. Louis ordusunu Fransız Kralına emanet etmiş ve İstanbul'a dönmüştü.³⁰ Haçlılar Denizli üzerinden Antalya istikametine ilerlerken Türklerin ve Rumların hücumlarına uğramışlardı. Antalya'ya varabilen Haçlı soyluları gemilere binerek Suriye sahillerine girmişlerdi. Rumlar ve Türklerin baskısına uğrayan Haçlılar acınacak duruma düşmüşlerdi. Türkler bu aç, fakir ve hasta halde bulunan insanlara karşı savaştan vazgeçmiş ve onlara iyi davranmaya başlamışlardı. Dindaşları Rumların zulmünden kaçıp Türklerin merhametine sığınmışlardı. Türklerin bu cömertliği ve yardımseverliği 3000 haçlının Türklere iltihâk ederek Müslüman olmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu olay üzerine Papaz Odon de Deuil bu haçlıların Müslüman olmalarında duyduğu üzüntüyü şu sözlerle ifade etmiştir: “*Ey hiyânetten de daha zâlim olan merhamet, Müslümanlar Hristiyanlara ekmek vererek dinlerini satın alıyorlardı. Bununla beraber Türkler onları İslâm yapmak için bir zorlamada bulunmadılar*”.³¹

Haçlılar yol boyunca ağır zaiyatlar vermiş olmalarına rağmen, Filistin'e vardıklarında Kudüs'te büyük bir kuvvet toplamayı başarmışlardı. Kudüs Kraliçesi Melisende ve oğlu III. Baudoin öncülüğünde 24 Haziran 1148'de Akka'da Fransız ve Alman İmparatoru'nun ve diğer asillerin katılımıyla büyük bir toplantı tertip ettiler. Bu toplantıda yoğun tartışmaların sonucunda Dimaşk üzerine sefer yapılmasına karar

²⁹ Turan, a.g.e, s. 208-210; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 107

³⁰ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 107.

³¹ Turan, a.g.e, s. 211

verilmiştir.³² Haçlılar'ın bu kararını haber alan Dımaşk Emiri Unur, Nûreddin Mahmud b. Zengî ve diğer Müslümanlardan yardım istedi. Nûreddin Mahmud b. Zengî ordusuyla Dımaşk'a hareket etti. 24-28 Temmuz 1148'de Dımaşk üzerine yapılan saldırı sonuçsuz kalmıştır. Haçlı ordusunun çekilmesine rağmen Unur, haçlıların peşlerinden giderek onların büyük bir kısmını imha etti. Alman Kralı Konrad Filistin'den ayrılp Selanik'e ulaşmıştı. Fransa Kralı Louis de 1149 yazına kadar Kudüste kalmıştı. Daha sonra ülkesine doğru hareket eden Louis Güney İtalya'da Sicilya Kralı Roger ile buluşmuş ve seferin başarısızlığını Bizans İmparatoru Manuel'e yükleyerek Bizans'a bir Haçlı Seferi planı yapmışlardı. Fakat bu haçlı seferini gerçekleştirmeye muvaffak olamamışlardır.³³

Haçlıların I. Haçlı Seferi sonucu elde ettikleri siyasi üstünlükleri korumak amacıyla düzenledikleri II. Haçlı Seferi mağlubiyetle sonuçlanmış ve bu başarısızlıklar doğuda Haçlılar için sonun başlangıcı olmuştur.³⁴

Suriye üzerinde egemenliğini yaymaya çalışan Musul atabegleri, Franklara karşı giriştikleri mücadeleyi cihat (kutsal savaş) olarak tanımlamışlardı. Nûreddin Mahmud b. Zengî, II. Joscelin'in Müslümanlardan aldığı Urfa'yı tekrar ele geçirerek babasının siyasetini sürdürmüştür. 1158 yılına gelindiğinde bütün Suriye Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin hâkimiyetine girmiştir.³⁵

Atabeylik müessesesi yalnızca Büyük Selçuklularda (1040-1176) değil; onlara bağlı Suriye Selçukluları (1079-1117), Kirman Selçukluları (1048-1187), Türkiye Selçukluları (1075-1308) ve Irak Selçukluları (1092-1194) gibi devletlerde de görülmektedir. Bilhassa Irak Selçuklu Devleti'nde atabeylik sisteminin politik yönü sosyal yönüne egemen olmaya başlamıştı. Atabegler birçok çarpışmayı kendi şahsî çıkarları için kullanmaya başlamışlardı.³⁶ Atabeylik kurumu, Selçuklu İmparatorluğu'nun zayıflamasından sonra kurulmuştur. Özellikle Sultan Sancar'ın ölümünden sonra atabeylerin birçoğu nâibi oldukları Melikler'in yerine kendi hâkimiyetlerini kurmaya başlamışlardır. Böylece Şam atabeyleri (Böriler), Musul ve

³² Demirkent, **Haçlı seferleri**, s. 111

³³ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 112-115; Emmauel Berl, **Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya**, Çev. Gülseren Devrim, Doğan Yayinevi, İstanbul 1999, s. 156; Sırma, a.g.e, s.99.

³⁴ Ebru Altan, "*İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular*", **Türkler**, C. VI, s. 681-686.

³⁵ Cecile Marrisson, *Haçlılar*, çev. Nermin Acar, Dost Yayinevi, Ankara 2005, s. 48

³⁶ Murat Öztürk, **Irak Selçuklu Devleti Atabegleri**, Bilge Yayinevi, İstanbul 2019, s. 8-11

Halep atabeyleri (Zengiler) gibi Atabeylikler ortaya çıkmıştır. Bu yapılar Eyyûbiler ve Memlûklerde de görülmüştür.³⁷

İmâdeddin Zengi'nin oğlu ve halefi Nûreddin Mahmud b. Zengî 1154 senesinde Dımaşk'ı ele geçirip Suriye'de devletini kurmuştu. Haçlılar ilk defa Nûreddin Mahmud b. Zengî gibi zorlu bir rakip ile karşılaşmışlardı. Her iki tarafın da gizli hedefi, zayıflamaya yüz tutmuş Fâtımî hilâfetinin merkezi Mısır'a hâkim olmaktı. Batı'da "Saladı" diye bilinen Selâhaddin, Mısır'a geldi ve orada Nûreddin Mahmud b Zengî'nin menfaatlerini korumak kaidesiyle vezirlik payesini aldı. Selâhaddin 1171'de Fâtımî hilâfetinin sona erdiğini ilan etmiş hutbe ve sikkelerde Bağdad Abbasî halifesinin isminin geçmesini sağlamıştı.³⁸ Ortadoğu, Kuzey Afrika, Mısır ve Hicaz'da hüküm sürmüş olan Eyyûbiler, önceleri Zengiler'e bağlıydı. Eyyûbiler'in ilk atası Şadi, bir dönem Arran ve Ani'de hâkim olan Şeddadîler'in hizmetinde yaşamış ve Şeddadîlerin yıkılmasından sonra da oğulları Necmeddin Eyyûb ile Şîrkûh'u da yanına alarak Irak'a gitmişti.³⁹ Eyyûbiler'den kaynaklarda ilk defa 1131 yılında Musul Atabeyi İmâdeddin Zengî'nin Tekrît yakınlarında Abbasî Halifesi Müsterşid-billh ve Karaca Sâkî kuvvetlerine yenilmesi dolayısıyla bahsedilmiştir. Bu yenilginin ardından Tikrit Valisi Necmeddin Eyyûb, Zengî'nin Dicle Nehri'ni geçmesine yardım etmiş, daha sonra iki taraf arasında dostluk ilişkileri başlamıştır.⁴⁰

³⁷ Kayhan Atik, *Türklerdeki Atabeylik Sisteminin Karşılaştırmalı Tarih Açısından Değerlendirilmesi*, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 78, Eylül 2018, s. 128-134

³⁸ Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ağaç Yayınevi, İstanbul 2009, s. 205

³⁹ İbnü'l Esîr, **El Kâmil Fi't-Tarih**, C. XI, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 277.

⁴⁰ Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler", **Türkler**, C.V, s. 60

BİRİNCİ BÖLÜM

ZENGİ AİLESİ

1. Zengiler'in Selçuklu Devleti Hizmetine Girişi

Ata ve beg kelimelerinin birleşmesinden oluşan “Atabeg” kavramı, Selçuklular ve diğer devletlerde hükümdar çocukları olan melikleri yetiştirmek için görevlendirilen yüksek mevki ve makam sahipleri için kullanılan Türkçe bir terimdir. Ata kelimesi eski Türk lehçelerinde “baba” manasına gelmektedir. Beg kelimesi ise, Arapça’daki “emîr” kelimesinin karşılığı olan, efendi ve bey anlamındadır.⁴¹ Selçuklulardan önce Karahanlı ve Gazneliler’de böyle bir müessesenin var olduğuna dair bir malumat yoktur.

Atabeylik kurumunu, Büyük Selçuklu Devleti’nin yüksek hâkimiyetine tabî olan Suriye Selçukluları (1079-1117), Kirman Selçukluları (1048-1187), Türkiye Selçukluları (1075-1308) ve Irak Selçukluları (1092-1194) gibi devletlerin kollarında da görmek mümkündür.⁴² İlk Irak Selçuklu hükümdarı olan Mahmud İmadeddin Zengi b. Aksungur’u oğlu Alparslan’nın atabegliğine, diğer oğlu Ferruh Şah’ın atabegliğine ise Hille emiri Dübeys b. Sadaka’yı tayin etmişti.⁴³

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah’ın memlûklerinden İl-Turgan oğlu Kasîmüddeve Aksungur, Sabyu boyundandır. Melikşah’ın Suriye Seferi’nde onun yanında yer almış ve Halep’in zaptedilmesi üzerine Kasîmüddeve unvanıyla bu şehrin valiliğine getirilmişti (1087). Büyük Selçuklu Sultan Melikşah Suriye’nin yönetimini kardeşi Tacüddeve Tutuş’a bırakmış ve onu Fatımiler üzerine sefere memur etmişti. Büyük Sultan Melikşah, Aksungur ile Urfa Emiri Bozan’a da haber gönderip kuvvetleriyle Tacüddeve Tutuş’a katılmalarını istedi. Ancak Selçuklu ordusu Trablusşam önlerine varınca Tutuş ile ihtilafa düşen Aksungur ordudan ayrıldı, bu sebeple Tutuş geri dönmek zorunda kaldı. Bundan bir müddet sonra Melikşah’ın ölümü (1092) üzerine tahtta hak iddia ederek saltanat mücadelesine atılan Tutuş, önce Halep üzerine yürüdü. Aksungur, Tutuş’a daha fazla direnmeden emrine girmişti. Daha sonra Emir Bozan ile birlikte Tutuş’tan ayrılarak Selçuklu tahtının asıl varisi Berkyaruk b.

⁴¹ Öztürk, a.g.e, s.1

⁴² Öztürk, a.g.e, s. 8

⁴³ Coşkun Alptekin, “Atabeg”, DİA, C. IV, s. 38

Melikşah'ın tarafına geçti. Tutuş bu durumda Berkjaruk ile savaşı göze alamayarak asker toplamak amacıyla Suriye'ye çekildi. Bozan ile Aksungur'un Berkjaruk'un safına geçmesi, Tutuş tarafından hainlikle suçlanmalarına sebep olmuştu. Tutuş daha sonra onlarla hesaplaşmak için tekrar Halep önlerine gelmiş, Ruyan köyü yakınındaki savaşta Aksungur'u mağlup ederek öldürmüştü (1094). Sultan Melikşah'a sadakatle bağlı olan Aksungur halka çok iyi davranmış, onların hak ve hukukunu riayet etmiş, hâkimiyeti altındaki bölgelerde adalet ve güvenliği sağlamıştı.⁴⁴

1.1. İmâdeddin Zengî

Kasımûddevele Aksungur öldüğünde İmadeddin Zengi Halep kalesinde bulunmaktaydı. Musul Emîri Kürboğa “*kardeşimin oğlu*” dediği İmâdüddin'i himayesine alarak Musul'a getirmişti. İmadeddin Zengi ilk savaş tecrübesini de Kürboğa'nın Âmid kuşatmasında edinmişti. Daha sonra Kürboğa'nın ölümü üzerine (495/1102) Musul önce Mûsâ et Türkmânî'nin daha sonra da Cezîre-i İbn Ömer (Cizre) hâkimi Çökürmüş'ün eline geçmişti. Çökürmüş de Zengî'yi himayesine almış ve halefleri Çavlı ve Mevdûd b. Altuntegin zamanında da ilgi görmüştü. İmâdeddin daha sonra Musul Valisi Mevdûd'un 504 (1111) ve 506 (1113) yıllarında Haçlılar'a karşı düzenlediği seferlere iştirak etmişti. Mevdûd'un yerine geçen Aksungur el-Porsukî tarafından yine Haçlılar'a karşı yapılan sefere Melik Mesûd ile beraber katılmış, sefer sona erince tekrar Musul'a dönmüş, burada Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Mesud ve atabegi Emîr Ayaba'nın (Cüyûş Beg) hizmetine girmişti. Musul Valisi Aksungur el-Porsukî onu kendisi adına Vâsıt'a ve Basra'ya göndermişti (516/1122). Irak Selçuklu Sultanı Mahmud b. Muhammed Tapar 518'de (1124) Vâsıt'ı ve Basra'yı ona iktâ etti.⁴⁵

Abbasi Halifesi Mûsterşid-billah, Bağdat'ta Selçuklu kudretini kırmak için veziri İbn Sadaka'nın desteğini almış ve komşu Türkmen ve Kürt beyleriyle ittifak ederek Baranguş ez-Zekevî üzerine harekete geçmişti.⁴⁶ İmadeddin Zengi bu esnada Basra'da

⁴⁴ Gülay Ögün Bezer, “İmâdüddin Zengî”, DİA, C.XLIV, s. 258; Coşkun Alptekin, “Aksungur” DİA, C. II, s. 296; İbnü'l Adim, **Buğyetü't-taleb fi tarihi Haleb**, (*Selçuklularla İlgili Kısımlardan Seçmeler*) *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Sevim, Ankara 1982, s. 62-71

⁴⁵ Bezer, a.g.m, s. 258-259

⁴⁶ Bağdâd şahnesi Barankuş ez-Zekevî ile Halife el-Mûsterşid Billâh'ın nâbleri arasında çıkan nefret ve anlaşmazlık üzerine Halife Barankuş'u tehdit etti, Barankuş da kendisine bir zarar gelmesinden korkarak bu yılın receb ayında (Temmuz-Ağustos 1126) Bağdâd'dan çıkıp Sultan Mahmûd'un yanına gitti, ona şikâyetçi olarak Halife'ye karşı dikkatli ve uyanık olmasını söyledi, Halife'nin askerlere kumandanlık ettiğini, savaşlara katıldığını ve cesaretinin arttığını haber verdi. Eğer Irak'a gidip Bağdâd'a girmekte acele etmezse Halife'nin daha da güçleneceğini, askerlerinin çoğalacağını, Bağdâd'a girmesine mani

bulunmaktaydı. Sultan Mahmud'un buyruğuyla harekete geçen İmadeddin Zengi, Afif komutasındaki hilâfet ordusunu bozguna uğrattı. İmadeddin Zengi aralarındaki dostluğa hürmeten Afif'in kaçmasına izin vermiş ve canını bağışlamıştı. Sultan Mahmud bizzat harekete geçerek 6 Ocak 1127 'de Bağdat'a varıp Babu's-Şem-mâsiyye'de konaklamıştı. Bağdat'a inen Sultan Mahmud'un askerlerinin bir kısmı 17 Ocak 1127'de halifenin sarayını yağmaladı. Daha sonra el-Müsterşid- Billâh 30.000 askeri ile Bağdat'ın doğu tarafına geçmişti. Bu esnada Sultan Mahmud Vasıt'ta bulunan İmadeddin Zengi'nin derhal harekete geçmesini emretmişti. Basra'da gemilere çok sayıda asker ve silah yükleyen Zengi, Selçuklu ordusunu muhtemel bir bozgundan kurtarmıştı. Erbil hâkimi Emîr Ebû'î-Heycâ el-Kürdî'nin ihaneti ve Zengi kuvvetlerinin Bağdat'a girmesiyle Halife barış yapmaya razı oldu. Sultan Mahmud, İmadeddin Zengi'nin bu başarısına karşılık onu Irak Şahneliğine tayin etmiştir.⁴⁷

İmadeddin Zengi Musul hâkimi olduktan sonra, Türk-İslam birliği politikasının bir gereği olarak, öncelikle Türk-İslam dünyasının kendi içinde yaşamış olduğu siyasi krizleri ve anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için harekete geçmişti. İmadeddin Zengi kendisine emanet edilmiş olan İslam beldelerinde birlik ve bütünlüğü sağlandıktan sonra bütün dikkatini haçlıların kendi içerisinde yaşadığı siyasi anlaşmazlıklara çevirmişti.⁴⁸ Kısa süre sonra Zengi, Nusaybin, Sincar, Habur ve Harran'ı zaptetmiş 1128 senesinde de Haleb'in hâkimiyetini ele geçirmişti. Zengi'nin faaliyetleri devam ederken, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'i ziyaret etmiş ve bu ziyaretinde yanında bulunan Hile Emiri Dubeys b. Sadaka'nın Musul, Cezire ve Şam bölgelerinin valiliğine getirilmesini talep etmişti. İmadeddin Zengi bu durumu haber alınca Bağdat'a doğru harekete geçmiş, Sultan Mahmud'a ve halifeye yüklü mükterda para ve hediyeler vererek Musul'un Dubeys'e verilmesi ihtimalini ortadan kaldırmıştır.⁴⁹ İmadeddin Zengi'nin bundan sonraki hedefi Dımaşk olmuştur. Dımaşk Emiri Börü'den⁵⁰ haçlılarla mücadele etmek amacıyla yardım istemiş, Börü Hama

olacağını ve şu anda elinde olan imkân ve fırsatı o zaman kullanamayacağını anlattı. İbnü'l Esir, a.g.e, C. X, s. 501-502.

⁴⁷ İbnü'l Esir, a.g.e. C.X, s. 504-507.

⁴⁸ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 78.

⁴⁹ Hasan İbrahim Hasan, **İslam Tarihi**, C. IV, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1984, s. 94-95.

⁵⁰ Tuğteginliler'in (Togteginliler, Böriler, Dımaşk Atabegliği) kurucusu Tuğtegin'dir. Hânedanın adı Arapça kaynaklarda Bûriyye şeklinde yer almadığı halde ilk defa 1893'te yayımlanan The Mohammadan Dynasties adlı eserinde (s. 161) Stanley Lane Pool, ardından Zambaur ve Haçlı Seferleri tarihiyle uğraşan

Valisi olan oğlu Sevinç komutasında bir ordu göndermişti. İmadeddin Zengi Sevinç'i daha önce iyi karşılamış fakat daha sonra onu esir alıp Hama'yı zaptetmişti. Yönünü Hıms'a çeviren Zengi şehri kuşatsa da ele geçiremeyip dönmek zorunda kalmıştır (Şevval 524/Eylül 1130). Batınîler'in hedefinde olan Börü sükaste uğradıktan bir yıl sonra vefat etmiştir.⁵¹

İmadeddin Zengi, bir taraftan İslam birliğinin tesis etmek üzere faaliyetlerde bulunurken bir taraftan da Haçlılarla mücadeleye devam etmişti. Suriye'deki hâkimiyetini Hıms'a kadar genişletmişti. Zengî'nin bu fetih politikası Artuklular'ın topraklarını tehdit etmiş ve Artuklular'ın birleşmesine sebep olmuştu. Zengî, dört bin kişilik kuvvetle, Artukluların yirmi bin kişilik ordusuna galip gelmişti. Bu mücadele sonucunda yapılan antlaşmayla (524/1130), Zengî Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu hâkimiyetini de tesis etmişti. 1130'da Haçlılar için önemli bir mevki olan Esârib kalesini de ele geçirmişti. 1131'de Sultan Mahmud'un ölmesiyle Abbasi halifesinden hutbeyi melik Alparslan adına okunmasını istemişti. Müsterşid-Billâh Zengi'ye cevaben: *“O henüz Çocuk olup menkul mülk (hazine) İsfahan'da bulunan Dâvud'a aittir. Devlete tâbi bütün memleketlerde gelen elçiler hutbeyi Davud adına okut, biz ancak ona itaat ederiz diyorlar. Ben onların amcaları Sultan Sencer'in cevabını beklemekteyim”*⁵² şeklinde cevap vermiş ve özür dilemişti.⁵³ Davud'un hükümdarlığını tanımayan amcaları Mesûd ve Selçukşâh Bağdat'a yürüdü. Atabeg Karaca es-Sâkî ve Selçukşâh Mesûd'dan daha evvel Bağdat'a gelmişti. Bu esnada Musul-Halep Emîri İmadeddin Zengi'nin de desteğini alan Mesûd 10.000 kişiyle Bağdat'a girmişti. Mesûd'un elçilerinin talebini reddeden Halife Müsterşid-Billâh, Selçukşâh'ı hürmetle karşılamıştı. İmadeddin Zengi ise Melik Mesûd' ile birleşmek

tarihçiler bu adı Tuğtegin'in oğlu Böri'ye nisbetle Bûriyye, Bûrids, Burides şeklinde kaydetmişlerdir. Tuğtegin'in 522'de (1128) vefatıyla yerine oğlu Böri geçti. Batınîler, Tuğtegin'in ölümünü fırsat bilerek Haçlılar'la, Sûr'un kendilerine verilmesi şartıyla onların Dimaşk'ı zaptına yardım etmek üzere gizli bir antlaşma yaptılar. Ancak Böri, Batınîler'i şiddetli bir şekilde cezalandırdı (523/ 1129). Batınî desteğinden mahrum kalmalarına rağmen ilerlemeye devam eden Haçlılar Dimaşk'ı kuşattılar; yağmaya çıkan 1000 kişilik bir Haçlı kuvveti Böri'nin müdahalesiyle imha edilince çekilmek zorunda kaldılar. Gülay Öğün Bezer, *“Tuğteginliler”*, *DİA*, C. XLI, s. 349.

⁵¹ İbnü'l Esir, a.g.e., C. X, s. 520-521; Bezer, *“Tuğteginliler”* *DİA*, C. XLI, s. 349; Muhammed Suheyl Takkûş, *Tarihu'l Eyyubiyîn fi Mısır ve Bilâdi's Şâm ve İklîmi'l Cezîre*, Beyrut 1999, s. 116-117; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 89-91.

⁵² Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu yayınları, İstanbul 2006, s. 195; Hasan İbrahim Hasan, **İslam Tarihi**, C.IV, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1984, s. 94-94.

⁵³ İbnü'l Adim, **Buğyetü't-taleb fi tarihi Haleb**, (*Selçuklularla İlgili Kısımlardan Seçmeler*), *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Sevim, s. 160; Öztürk, a.g.e., s. 52

amacıyla Tikrit'e gelmişti. Bunun üzerine hareket geçen Atabeg Karaca es-Sâki büyük bir orduyla İmadeddin Zengi üzerine baskın yapmış ve Zengi'yi mağlup etmişti. 1131-1132'de vuku bulan bu hadiseden sonra İmadeddin Zengi Musul'a çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁴ Büyük Sultan Sencer bu hadiselerden sonra Dübeyş b. Sadaka ve İmadeddin Zengi'yi bir takım vaadlerle kendi safına çekerek, Bağdat'a hareket etmelerini ve hutbeyi Mahmud'un oğlu Tuğrul adına okutmalarını emretmişti. Bu sayede kısa süreliğine Irak Selçuklu idaresini almış olan Tuğrul'un hâkimiyeti, Mesûd'un Dübeyş b Sadaka'yı ve İmadeddin Zengi'yi yenilgiye uğratıp amcası Sencer'i ikna etmesiyle son bulmuştur. Bu hadiseler İmadeddin Zengi'nin hem Halife Müsterşid (1118-1135) ile hem de Mesûd ile arasının açılmasına sebep olmuştur.⁵⁵

Halife Müsterşid 25 Temmuz 1133 senesinde 30.000 kişilik ordusuyla Musul'u kuşatmıştı. Bunu haber alan Mesûd, Dübeyş b. Sadaka'nın da kendisine katılmasıyla Bağdat'ı muhasara altına almıştır. Yaklaşık üç ay süren kuşatmadan sonra Mesûd'un Bağdat üzerine yürüdüğü haberi gelince Halife Müsterşid kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmış ve Bağdat'a dönmüştür.⁵⁶ Musul kuşatmasında halifeye yardım eden Kürt ve Artuklu Beyleri üzerine bir sefer düzenlemiş, Sûs, Kevâşi, Akru'l Humeydiyye ve Hakkâriye kalelerini ele geçirmişti. Âmid'i kuşatan İmadeddin Zengi, Hısn-ı Keyfâ'da Artuklu hükümdarı Davûd'u mağlup etti (Nisan 1134).⁵⁷ Halife Müsterşid, Sultan Mesud'a karşı giriştiği mücadeleden mağlup olmuş ve daha sonra bir batınî tarafından öldürülmüştü. Yerine oğlu Ebu Ca'fer El Mansur'a bey'at edilmiş ve "*Raşid-Billâh*" lakabıyla hilafet makamına geçmişti (530/1135-1136).⁵⁸ Sultan Mesûd'un Bağdat'ı kuşatması esnasında, Halife Raşid'i Sultan Mesûd aleyhine destekleyen İmadeddin Zengi Halifeyi de yanına alarak Musul'a gitmişti. Sultan Mesûd'un desteğini alan Abdullah b. Muztahir, (el-Muktefi Liemrillah) (1136-1160) lakabıyla halife ilan edildi (18 Ağustos 1136). İmadeddin de daha sonra el-Muktefi'yi halife olarak tanımış, hutbelerde Raşid-Billâh adını kaldırmıştı. Hemedan'a giden Raşid-Billâh Melik

⁵⁴ Öztürk, a.g.e., s. 53; Ali Beyyumi, *Kuruluş Devrinde Eyyubiler*, (Selahaddin Eyyubi'nin Devleti), çev. Abdulhadi Timurtaş, Kent Yayınları, İstanbul 2005, s. 65-66.

⁵⁵ İbnü'l Esir, a.g.e., C. X, s. 540-541.

⁵⁶ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 17-18.

⁵⁷ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s.34-35

⁵⁸ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 23-28

Mesud'a karşı, Davud'un yanında yer alarak mücadeleye girmiş ve batinîler tarafından öldürülmüştür.⁵⁹

Zengî, Sultan Mesud ve Halife Muktefî-Liemrillah adına hutbe okutarak Sencer ile olan anlaşmazlığı ortadan kaldırmıştı. İmadeddin Zengi daha sonra Musul, Elcezire ve Suriye bölgelerindeki hâkimiyetini tesis etmek için, Bizans ve Haçlılarla mücadeleye yönelmiştir. Muînüddin Üner'in idaresindeki Hıms'a yönelen Zengi, (Mayıs 1137) savunmaya elverişli olduğu için şehri alamamıştı. Zengî, Haçlılar'ın idaresindeki Bârn'i kuşattı, Kudüs Kralı Fulk (Foulque) bölgeye yardıma gelmişti ancak Zengî'nin baskınından canını zor kurtarıken Trablus Kontu Raimond esir edilmişti. Kral Fulk, Bizans imparatorunun kendilerine karşı harekete geçtiğini haber alınca Bârn'i Zengî'ye teslim etmek zorunda kaldı. Bu esnada Halep nâibi Savar, Kefertâb ve Maarretün-nu'mân'ı ele geçirmişti. Bizans imparatorunun Suriye'de bulunmasına rağmen Zengî, Dımaşk Atabegliği'ne (Börîler) bağlı Hıms'ı kuşatmıştı.⁶⁰

İmparator II. Ioannes Komnenos, Haçlılar'a babasının döneminde yapılan vasallık akdini ve tâbiiyet şartlarını hatırlatmak, Ermeniler'i tekrar itaat altına almak ve Zengî'yi ortadan kaldırmak amacıyla Antakya'ya gelmişti. İmparator şehri bir süre kuşattıktan sonra Çukurova'ya dönüşü esnasında Raimond ile bir anlaşma yapmıştı. Anlaşmaya göre, Antakya imparatorluğa iade edilecek, Türkler'in hâkimiyetinde bulunan Halep, Hama, Hıms ve Şeyzer gibi şehirler zaptedildiği takdirde Raimond'a bırakılacaktı. Ioannes Komnenos baharda yeniden Antakya'ya geldi. Zengî, Komnenos'un yalnızca Haçlılar'ı cezalandırmayacağını bildiği için Sultan Mesud'dan yardım isteyerek düşmanın ilk hedefi olan Halep şehrini takviye etmişti. İmparator Bizaa'yı (Buzâa) emanla almış daha sonra, Halep kuşatmasında başarısız olup bölgeden ayrılmıştı. (6 Şâban 532 / 19 Nisan 1138). Garnizonu zayıf olan Esârib ise teslim olmak zorunda kaldı. Buradan Şeyzer'e yürüyen Ioannes şehri bir süre kuşatmış, ardından Şeyzer hâkimi Ebü'l-Asâkir'in verdiği bir miktar parayı alarak ülkesine doğru hareket etmişti. Hem Haçlılar hem de Komnenos bölgeden eli boş dönmüştü. Komnenos'un bölgedeki faaliyetleri dolayısıyla aralarındaki düşmanlığa rağmen, Artuklu Beyi Dâvûd ve Diyarbekir bölgesinden Türkmen birlikleri Zengî ile ittifak içerisine girmişti. Zengî,

⁵⁹ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 34-35, İbnü'l Adim, **Buğyetü't-taleb fi tarihi Haleb**, s. 61-62; İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1972, s. 80; Bezer, " *İmadeddin Zengi*", *DİA*, C. XLIV, s. 260

⁶⁰ Bezer, " *İmadeddin Zengi*", *DİA*, C. XLIV, s. 260

Bizans ordusunun çekilmesinin ardından yeniden Dımaşk Atabegliği topraklarına girmiş, Dımaşk Emîri Atabeg, Şehâbeddin Mahmud'un annesi Zümrüt (Zümürüd) Hatun'la evlenip Hıms'ın çeyiz olarak Musul'a bağlanmasını sağlamıştı (Mayıs 1138). İmadeddin daha sonra buradan ayrılarak Komnenos'un seferi esnasında Haçlılar'ın zaptettiği Kefertâb, Esârib ve Bizâa'yı geri aldı (Muharrem-Safer 533 / Eylül-Ekim 1138).⁶¹

Dımaşk Atabegi Mahmud'un kendi adamları tarafından öldürülmesi üzerine, Zengi Dımaşk'a girmişti. Karısı Zümrüt Hatun'un teşviki sonucu, Dımaşk'tan gelen davetler üzerine harekete geçmişti. Ancak Zengi'nin Ba'lebek'i zaptı esnasında teslim olanları öldürtmesi üzerine kendisine duyulan güven sarsılmış ve Dımaşk'ta yoğun bir direnişle karşılaşp geri çekilmişti. Ertesi yıl Dımaşk Atabegi Muhammed'in ölümü ve yerine oğlu Mücîrüddin Abak'ın geçmesi Zengi'yi yeniden harekete geçirdi. Zor durumda kalan Vezir Üner, Üsâme b. Münkız'ı elçi gönderip her ay 20.000 dinar ödemek, Byzatios ve Banyas'ı Zengi'den alıp Haçlılar'a vermek şartıyla Kudüs Kralı Fulk'tan yardım sağladı. Ardından Dımaşk-Haçlı birleşik orduları Banyas'ı ele geçirince şehir Haçlılar'a terkedildi. Zengi, Dımaşk'tan Hama'ya çekilirken Ba'lebek şehrini Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'a iktâ etmişti (1139). Hutbenin kendisi adına okunmasını isteyen Zengi Musul'a döndü.⁶²

Zengi daha sonra Arslan Taş'ın idaresinde bulunan ve Musul-Hemedan güzergâhındaki Şehrizor'u ele geçirdi (Zilhicce 534 / Temmuz 1140). Artuklular'ın ve Haçlılar'ın kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan faydalanan Zengi, Musul'un kuzeyine yöneldi. Hasankeyf Emîri Dâvûd'a ait Behmerd'i alınca Mardin Beyi Timurtaş, Zengi'ye metbu tanıdığını bildirmişti. Ertesi yıl kuzeye yönelen Zengi, Hakkâri bölgesine ilerleyerek Âşib Kalesi'ni yıktırılmış, el-İmâdiye adıyla yeni bir kale inşa ettirmişti. Zengi'nin Musul nâibi Nasîrüddin Çakır da Hezebânî Kürtleri'nin elindeki Bitlis ve Zaferân gibi kaleleri ele geçirmişti. Van gölünün yakınındaki Hizân ve daha sonra Âmid'e bağlı Mâden Zengi tarafından ele geçirilmişti.⁶³

Dâvûd'un yerine geçen oğlu Kara Arslan ile mücadeleye giren Zengi, Hasankeyf Artuklularını baskı altına almaya devam etti. Kara Arslan, Zengi'ye karşı Anadolu

⁶¹ Peter Malcom Holt, **Haçlılar Çağı**, (11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu), çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 42.; Bezer, a.g.m, s. 261; Runciman, a.g.e., II, 185-187.

⁶² İbnü'l Esir, C. XI, s. 73-88, Runciman, a.g.e., s. 186-187., Bezer, "İmadiüddin Zengi", DİA, C. XLIV, s. 260.

⁶³ Bezer, a.g.m., s. 260.

Selçuklu Sultanı I. Mesud ve Urfa Kontu Joscelin ile anlaşma yoluna gitmişti. Zengî bu arada Şabahtan bölgesinden Yukarı Habur sahiline kadar olan bölgeyi hâkimiyetine almıştı (538/1144). Topraklarının kuzeyinde asayişî temin eden Zengi'nin temel hedefi, Halep-Musul arasındaki Urfa Kontluğu'nu ortadan kaldırmaktı.

İmadeddin Zengi, Antakya Prinkepsi Raymond'un hem Bizans İmparatoru hem de Urfa Kont'u Joscelin ile siyasi çekişme içerisinde olduklarını görüyor ve son darbeyi vurmak için fırsat kolluyordu. Artuklu arazisinde faaliyetlerde bulunan Zengi, Haçlılar'a hedef şaşırtıyor ve onlarla ilgilenmediği izlenimini veriyordu.⁶⁴ Irak Selçuklu Sultanı Mesûd, muhtelif bölgelerdeki Emîr ve Beyler'in İmadeddin Zengi tarafından kendisine karşı kışkırtıldığını öne sürerek Zengi üzerine ordu göndermişti. Zengi bölgedeki çıkarlarını korumak ve Sultan'a bağlılığını bildirmek üzere oğlu Seyfeddin Gazi'yi sultana rehin olarak göndermişti. Sultan Mesûd 100.000 dinar istemiş olsa da Zengi'nin göndermiş olduğu 20.000 dinarı alarak anlaşmayı kabul etmişti. Sultan Mesûd'un Zengi'yi büyük bir komutan olarak görmesinin sebebi daha önce Çavlı Sakavu, Cüyüş Bey, Mevdud b. Altuntegin ve Aksungur el-Posukî'nin Zengi kadar başarılı olamamalarıdır. Sultan Mesûd Zengi'yi Urfa'nın fethiyle görevlendirmişti. İmadeddin hazırlıklara başlayarak büyük bir ordu toplamıştı. Urfa Kontu II. Joscelin Zengi'nin Artuklu arazilerinde meşgul olduğuna inandığından Urfa'dan ayrılmıştı. Zengi Yağlıbasan'ı bölgeye göndermiş, kendisi de çok geçmeden Urfa önlerine gelmişti.⁶⁵ Şehir üç piskopos idaresindeki zayıf bir garnizon tarafından savunulmaktaydı. Zengi'nin kaleyi teslimini istemesi ve bu teklifin reddedilip Zengi'ye ağır hakaretler etmeleri sonucunda Urfa, yoğun bir kuşatma altına alındı. Urfa'nın kaderi Başpiskopos II. Hugue'nin savunmasına bağlıydı. II. Joscelin ise Tell-Bâşir'e çekilmişti ve ordusu Zengi ile çarpışmayı göze alacak kadar kudretli değildi. Hugue, Kudus Krallığından ve Antakya Prinkepsliği'nden yardım istemişti. 28 gün süren kuşatmadan sonra Urfa fethedildi (24 Aralık 1144). Surlar bir taraftan büyük mancınıklarla tahrip edilirken bir taraftan lağımçıların açtığı gediklerden kale içerisine girilmiş, iç kale de ele geçirilmişti (26 Aralık 1144).⁶⁶

⁶⁴ Runciman, a.g.e., C. II, s. 193; Bezer, a.g.m., s. 260,

⁶⁵ İbn'ul Esir, a.g.e., C. XI, s. 90-91; Runciman, a.g.e., C. II, s.193; Bezer, "İmadeddin Zengi", DİA, C. XLIV, s. 260; Öztürk, a.g.e. s. 58.

⁶⁶ İbn'ul Esir, a.g.e. C. XI, s. 94-95; Bezer, "İmadeddin Zengi", DİA, , C.XLIV, s. 260-261; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 79.

Tarihçi Willermus, Urfa'nın kaybedilmesinde rolü olan II. Joscelin'i şu sözlerle suçlamıştır: *'O, düşmanlarının yarattığı rahatsızlıktan uzak, Tell-Başir'de yaşıyordu.'* Aynı zamandabaşpiskopos Hugue'yi de suçluyor ve *"Çok büyük servet yapmıştı; bu paralan şehri korumaları için askerlere dağıtacağına ve perişan halkı düşüneceğine, hepsini pintice kendine sakladı. Kötünamı hep hatırasının yanında olacak; zira bu çeşitadamlar için din kitabında yazılanlar korkunçtur. Paran da seninle birlikte yok olsun"* diyordu. İmadeddin Zengi Urfa'nın fethinden sonra yerli ahaliye iyi muamele etmiş, esirlerin serbest bırakılmasını, halkın yağmalanan mallarını tekrar iade edilmesini emretmiştir. Ali Küçük'ü Urfa valiliğine tayin edip emrine yedi kumandanla birlikte kuvvetli bir garnizon vermişti.⁶⁷

Urfa'nın fethi o zamana kadar Haçlılar'a indirilen en büyük bir darbeydi. Haçlılar el-Cezîre ve Suriye Müslümanlarına büyük zarar vermişlerdi. İslam dünyasında İmadeddin Zengi'nin itibarı artmış ve Zengi birçok hediye ve unvana sahip olmuştu. Halife Muktefi-Liemrillâh, Urfa'nın fethinden dolayı Zengî'ye "el-Emîrû'l-isfehsâlâr el-kebîr, Zeynü'l-İslâmel-Melikü'l-Mansûr, Nasîrû emîri'l-mü'minîn" unvan ve lakaplarını tevcih etmişti. İbnü'l Kalanisi Urfa'nın fethinden sonra İmadeddin'e verilen unvanların çokluğundan bahsetmiştir. Urfa'nın fethinden sonra Kudüs Krallığı ve bölgedeki diğer Haçlı devletleri büyük korkuya kapılmıştı. Hristiyan dünyası bölgedeki çıkarlarının tamamen yok olacağı endişesiyle ikinci bir haçlı seferi için hazırlıklarına başlamışlardı.⁶⁸

Urfa'nın fethinin ardından Suruç'a yönelen Zengi, garnizonları tarafından terkedilen, şehri rahatça ele geçirdi (Ocak 1145). Kısa sürede Fırat'ın doğusunda Haçlılar'a ait olan bütün kaleleri de ele geçiren Zengi, Bire'yi (Birecik) kuşattığı esnada kale'yi ele geçirmek üzereyken Musul'daki nâibi Nasîrüddin Çakır'ın Selçuklu Meliki Alparslan tarafından öldürüldüğünü haber alınca Haleb'e doğru hareket etmişti. Urfa Valisi Ali Küçük'ü isyanı bastırmakla görevlendirdi. Ali Küçük Musul'a girip asayişini temin edince Zengi onu Musul'a vali tayin etmişti (Mayıs 1145). Bu fırsattan yararlanan Urfa'daki Ermeniler şehri tekrar Haçlılar'a teslim etmeye teşebbüs ettilerse de gayelerine ulaşmadan Zengi tarafından ağır bir biçimde cezalandırılmışlardır. Bölgedeki Haçlılar ile ittifak içinde olan birçok Ermeni şehirden çıkartılmıştır. Zengi,

⁶⁷ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 79; İbnü'l Esir, a.g.e., C.XI, s. 79; Bezer, "İmadiüddin Zengi" DİA, , C.XLIV, s. 261

⁶⁸ Bezer, "İmadiüddin Zengi", DİA, C.XLIV, s. 261; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 79-80.

şehirde iktisadi düzeni bozmamak için 300 Yahudi aileyi Urfa'ya yerleştirmiş, Süryani ve Yakubi halka da ihsanlarda bulunmuştur.⁶⁹

Zengi'nin gayesi bütün Suriye'ye egemen olmaktı. Bu doğrultuda Zengi öncelikle kendisine tabi olmayan el-Cezire ve Suriye'deki toprakları arasındaki Caber kalesini ele geçirmek istiyordu. Bu sebeple Ali Küçük'ü Cezîre-i İbn Ömer yakınlarındaki Fenek üzerine gönderdi, kendisi de Ali b. Sâlim el-Ukaylî'nin hâkimiyetindeki Ca'ber Kalesi yakınlarına karargâh kurmuştu (17 Mays 1146). Zengî kuşatmayı şiddetlendirdiği bir esnada 14-15 Eylül 1146 gecesini Frank asıllı hadimi Yarınkuş (Yorunkuş) Zekevi⁷⁰ tarafından yatağında uyurken öldürüldü ve Sıffîn'de Muâviye'ye karşı Hz. Ali'nin tarafında savaşırken ölenlerin yanına defnedildi.

1.2. İmâdeddin Zengî'nin Ölümünden Sonra Musul-Halep Atabeyliği'nin Durumu

İmadeddin Zengi öldüğünde, dört erkek bir kız çocuğu vardı. Seyfeddin Gâzi, Nûreddin Mahmud b. Zengî, Kutbuddin Mevdûd, Emirü'l-ümera Nusretüddin Mirimiran ve kaynaklarda ismi zikredilmeyen hemşireleri idi. İmâdeddin Zengî'nin ölümünün ardından I. Seyfeddin Gâzi Musul'a, Nûreddin Mahmud b. Zengî ise Halep'e hâkim olmuştu.⁷¹

I.Seyfeddin Gazi Vezir Cemaleddin ve Ali Küçük'ün girişimiyle Şehrizûr'dan alınarak Musul'a doğru hareket etmiş ve bu esnada Melik Alparslan yakalanarak hapsedilmiştir. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Halep'e gitmesinde etkili olan Selahaddin Eyyûbi'nin amcası Şîrkûh el- Mansûr (Esedüddin Şîrkûh) olmuştur. İmâdeddin Zengî'nin büyük oğlu I. Seyfeddin Gazi Musul'a hâkim olunca Şîrkûh, Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye:

“Benim Görüşüme göre babanın veziri Musul” a götürmeküzere ve orada hükümdarlığı ilan etmek istediği kardeşin Seyfeddin lehine askerleri saptırmakla meşgul oluyor. Bu yüzden senin Halep” e gitmeni, orada hüküm sürmeni ve buradan bütün Suriye” ye hâkim olmanı daha uygun görüyorum. Bunu yaptıktan sonra doğu, yani Musul ve havalisi de sana tabi olur.” diyerek telkinde bulunmuştur.

⁶⁹ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 96-97; Runciman, a.g.e., C. II. s. Bezer, “İmadeddin Zengî”, DİA, C.XLIV, s. 261

⁷⁰ Yarınkuş Zekevi İmadeddin Zengî'yi öldürdükten sonra Caber kalesine kaçması, bu Cinayeti Kale sahibi Selim el-Ukayli adına işlediği izlenimini vermektedir. Runciman, a.g.e., C. II, s. 197; Bezer, a.g.m., s. 261; Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 81

⁷¹ Süryani Mihail, **Süryani Patrik Mihail Vekâinâmesi**, (1042-1195), C. II, çev. Hırant D. Andreasyan, Yayınlanmamış TTK Nüshası, 1944, s. 132; Ebu'l Farac, **Abu'l Farac Tarihi**, C. II. çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1950, s. 381-383; Bezer, a.g.m.,s. 261.

Nûreddin Mahmud b. Zengî Halep'e hareket ettiğinde kendisine Selahaddin Eyyûbi, Yağıbasan, Esedüddin Şîrkûh ve Seyfûddeve Savar da katılmıştı.⁷²

Nûreddin Mahmud Zengî'nin Haleb'te, Seyfeddin Gazi'nin de Musul'da idareyi ele almış olması Musul Atabeyliği'nin Suriye ve El-Cezire'deki topraklarının ikiye bölünmesi anlamına geliyordu. Irak Selçuklu Sultanı Mesûd, Seyfeddin Gazi'ye hil'atler göndererek Musul Sultanlığını onaylamıştır. Seyfeddin Gazi kardeşi Nûreddin Mahmud b. Zengî'yi yanına çağırılmış fakat o ağabeyinin isteğini geri çevirerek ona hediyeler göndererek korktuğunu belli etmişti. Daha sonra korkusunun yersiz olduğunu anlayan Nûreddin Mahmud b. Zengî, Seyfeddin Gazi'yle buluşmuş ve ona hürmet göstermiştir. Seyfeddin Gazi'de kardeşine sarılıp onu iyi bir şekilde karşılamıştı. Seyfeddin kardeşi Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye: *“Neden yanına gelmediğini sordu ve benden korkmuş olmana gerek var mı? Emin ol ki aklından geçen düşünceler benim aklından geçmedi. Kardeşime kötülük ettikten sonra hayatın ve ülkelerin ne değeri kalır”* diyerek Nûreddin'i korkusunda yersiz olduğuna ikna etmeye çalıştı. Ağabeyine itaatini bildiren Nûreddin Mahmud b. Zengî ona bağlı kalacağına ve düşmanlarına karşı daima onun yanında mücadele edeceğine dair söz vermişti. Daha sonra iki kardeş kendi ülkelerine dönmüştü.⁷³

İki kardeş bulunduğu bölgelerde hâkimiyetlerini tesis etmişti. İmadeddin'in ölümünden sonra Dımaşk Emiri Mücirüddin Abak'ın veziri Üner Ba'lebek'i (Baalbek) ele geçirmişti. Ba'lebek'i kolayca ele geçiren Üner Hama ve Hims hâkimleriyle anlaşarak ve burayı idare eden Necmeddin Eyyûb'a bazı araziler ikta ederek onu Dımaşk'a götürmüştü.⁷⁴ Necmeddin Eyyûb'un kaleyi teslim edip Dımaşk'ta kalması Nûreddin Mahmud b. Zengî'yi kuşkulandırmıştı. Nureddin Mahmud b. Zengî bu nedenle Mecdeddin Daye'yi çağırarak bütün işlerinin ve ülkesinin niyabetini ona verdi. Bu durum Esedüddin Şîrkûh'un ağırına gitmişti. Necmeddin Eyyûb bu olanlara rağmen 1152 yılında oğlu Selâhaddin Yusuf'u Halep'te amcası Şîrkûh'un yanına göndermiş ve onun askerleri arasına katılmasını istemiştir. Öyle görünüyor ki Necmeddin iktasının başında kalırken oğlu Selahaddin Yusuf'tan amcasına durumu açıklamasını istedi. Necmeddün Eyyûb Dımaşk'ta kalmasının daha uygun olduğunu, Zengiler'e bu şekilde

⁷² Ebu'l Farac, a.g.e. C. II, s. 382; İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Esîr, **et-Tarihü'l-Bâhir fi'd-devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mavsıl**, thk ve neşr. Abdulkadir Ahmet Tuleymat, Kahire 1963. s. 87-88.

⁷³ İbnü'l Esîr, **Atabekiyyes**. 87-88; Abû'l Farac, a.g.e., C. II, 383; Bezer, “Seyfeddin Gazi I” DİA, C. XXXVII, s. 31.

⁷⁴ Abu'lFarac, a.g.e., C. II, s. 383

daha faydalı olacağını, yoksa ikta dışında bir kazancının olmadığını bildirmesini istemiştir. Necmeddin Eyyûb bunu yaparak Selahaddin Eyyûbi'nin Zengî himayesinde yetişmesini istemiştir.⁷⁵

Necmeddin Eyyûb'un kardeşi Şîrkûh, Zengî'nin küçük oğlu ve Seyfeddin Gazi'nin kardeşi Halep Emîri Nûreddin Mahmûd'un yanında kalırken, kendisi ise Böriler'in himayesinde Dımaşk emirleri arasında bulunuyordu. Şîrkûh cesareti ve kararlılığı sayesinde, kısa zamanda Nûreddin Mahmûd'un en güvendiği adamları arasına girmiştir.

Nûreddin Mahmûd, Şam bölgesinde İslam birliğini tesis etmek üzere harekete geçmişti. Zengi her fırsatta Haçlılarla işbirliği yapmaktan çekinmeyen Dımaşk Atabeyliğini ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Zengiler lehine kardeşler arasındaki irtibat ve işbirliği, Dımaşk'ın Nûreddin Mahmûd tarafından ele geçirilişinde bir kez daha ortaya çıkmıştır. Nûreddin'in emriyle Esedüddin Şîrkûh Dımaşk'ta ağabeyi Necmeddin Eyyûb'a haber göndermiş ve şehrin fethi ile alakalı kendilerine yardım etmesini istemişti. Necmeddin olumlu cevap verince 1151 senesinde Nûreddin Mahmûd Dımaşk'ı kuşattı. Kuşatma devam ederken tarafları iki kardeş temsil ediyordu. Görüşmeler sonucunda Dımaşk'ın Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye bırakılmasına karar verilmişti.⁷⁶ Fakat daha sonra Dımaşk Atabey'i anlaşmaya uymadığı gibi Askalan Haçlılar tarafından kuşatıldığında, Askalan halkına yardımcı olmamıştı. Askalan Haçlıların eline geçmişti ve haçlıların bundan sonraki hedefleri Dımaşk olacaktı. Nûreddin Mahmud b. Zengî tedbiren Şîrkûh komutasında 1000 kişilik kuvveti bölgeye gönderdi. Atabey Muciruddin Abak Haçlıları yardıma çağırınca Nûreddin Mahmud b. Zengî kuzeyden Şîrkûh ise güneyden Dımaşk'a girdi. Şehir Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh'un katkılarıyla ele geçirildi. Dımaşk'ın çevresinde bulunan şehir ve kalelerin fethi de tamamlanmıştı. Böylece siyasi birlik büyük ölçüde sağlanmış oldu. Genç Selâhaddin'in Nûreddin Mahmûd b. Zengî ile tanışması bu dönemde olmuş ve Selahaddin bu dönemde Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin himayesine tevdi edilmişti.⁷⁷

Nûreddin Mahmud b. Zengî babasının vefatından sekiz yıl sonra, Eyyûbi ailesinin desteğini alarak Dımaşk'ı ele geçirmesi ile bölgede ilk defa siyasi birlik sağlanmış

⁷⁵ Osman Gürbüz, *İktidara Uzanan Yolda Eyyûbi Ailesi'nin Serüveni*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı. 48, Erzurum 2012, s. 387-405.

⁷⁶ İbnü'l Esîr, *Atabekiyye*, s. 120; Osman Gürbüz, a.g.m., 387-405.

⁷⁷ İbnü'l Esîr, *Atabekiyye*, s. 120; İbni Şeddad, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye*, (thk. Cemâleddin Şeyyâl). Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1994; s. 32.

oldu. Haçlılar büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. Bölgede daha fazla tutunamayacaklarını anlayan Haçlılar, valiklerini devam ettirmenin yollarını arıyorlardı. Nûreddin'in bu başarısı Haçlılar'ın bölgede daha fazla tutunamayacakları anlamına gelmekteydi. Haçlılar sıkıştıkları bölgede varlıklarını devam ettirmenin çarelerini aramaya başladılar. Haçlıların bundan sonraki hedefi Fatimiler'in hâkimiyetindeki Mısır olacaktır. Fakat Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Şîrkûh'un izlediği stratejiler 1169 tarihinde Haçlılar'ın Mısır'ı ebediyen kaybetmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Dımaşk hâkimiyeti, Haçlılar'ın Mısır'ı ele geçirme politikalarına ağır bir darbe vurmuştur.⁷⁸

1.3. Nûreddin Mahmud b. Zengî

Nûreddin Mahmud b. Zengî, atabeg sülâleleri içerisinde en meşhurlarından olan Zengî ailesine mensuptur. Bu atabegliğin kurucusu olan İmâdeddin Zengî, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Memlûk kumandanı ve Halep valisi Aksungur'un oğludur. 1126'da Bâtınîler tarafından şehit edilen Aksungur'un yerine Sultan Mahmud tarafından atabeg olarak atanmıştı.⁷⁹

Musul Atabeyi İmâdeddin Zengi'nin dört oğlundan ikincisidir. 17 Şevval 511'de (11 Şubat 1118) Halep'te doğan Nûreddin Mahmud b. Zengi, yazısının güzelliği ve bunun haricinde hadis ve fıkıh bilgisine sahip olması onun iyi bir eğitim sürecinden geçtiğini göstermektedir. Gençlik döneminde askerî bakımdan yetenekli olmasından dolayı babası İmâdeddin Zengî'nin yanında savaflara katıldığı bilinmektedir. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin künyesi, Ebu Kasım (Ebû'l-Muzaffer) el-Melikü'l-Adil eş-Şehid Nûreddin Mahmud Zengî b. İmâdeddin Zengi b. Kasîmiddevle Aksungur, şeklindedir.⁸⁰

Babasının unvanını gölgede bırakacak kadar yetenekli olan Zengî, Hemedân ve Konya Selçuklu Sultanları'nın kullandığı "sultan" unvanını kullanmaya cesaret etmiştir. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un damadı, II. Kılıçarslan'ın eniştesidir.⁸¹

Zengi cephesinde karışıklık hüküm sürerken, bundan sadece Nûreddin Mahmud b. Zengî etkilenmemiştir. Yirmi dokuz yaşında, uzun boylu, esmer tenli, çenesi hariç yüzü

⁷⁸ Ziya Polat, "Nûreddin Zengî'nin Dımaşk Hâkimiyeti ve Bilâdüşşâm'da Birliğin Sağlanması", Kadim Akademi SBD, C. 3, S. 1, s.1-15

⁷⁹ Mustafa Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nûreddin Mahmud", **Türkler**, C. IV. s. 825-835

⁸⁰ Bahattin Kök, "Nûreddin Mahmud Zengî" **DİA**, C. XXXIII, s. 259-260.

⁸¹ Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar**, (İslâm Devletleri), C. I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 501.

tıraşlı, geniş alınlı, tatlı ve sakin biri olan Nûreddin Mahmud b. Zengî, Atabeyin daha soğumamış bedenine yaklaştı, elini titreyerek tuttu, egemenlik simgesi olan yüzüğünü alarak kendi parmağına geçirdi.⁸² Nûreddin Eş-şehîd çok cesur, isabetli görüş sahibi, düşmana karşı tedbiri çok iyi bilen, harp konusunda ustalaşmış, çevgan oyununda ve ata binmekte rakipsiz biriydi. O, at çok hızlı bir biçimde giderken inip binecek kadar yetenekliydi. Muharebede çift ok taşır ve iki ok torbası kullanırdı. Şehit olmayı çok arzulamış olmasına rağmen bu dileği yerine gelmeyecekti. Kutbu'n Nişabûrî bir gün ona, “*kendini tehlikeye atıyorsun*” deyince Nûreddin Mahmud b. Zengî ona cevaben, “*Allah ile edepli ol. Beldelerin zâyi olmasından endişen mi var? Beldeleri, kendisinden başka ilâh olmayan Allah koruyor.*” demişti. Etrafindakiler Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin bu sözünden dolayı ağlamıştı.⁸³

Zengîler'in, yabaniliği ve utanmazlığı ile korku yaratırken, Nûreddin Mahmud b. Zengî daha sahneye çıktığı andan itibaren, kendine dindar, ciddi, adil, verdiği sözü tutan ve İslâm'ın düşmanlarına karşı olan cihâda tamamen bağlı bir adam görüntüsünü vermeyi başarmıştır. Daha XII. yy'ın ortasında psikolojik seferberliğin oynayabileceği emsalsiz rolü anlayarak, gerçek bir propaganda mekanizması kurmuştur.⁸⁴ Birçok din adamına halkın sempatisini kazanmak adına görevler vermiş ve bu sayede Arap yöneticilerini kendi sancağı altında toplanmaya zorlamıştır.⁸⁵ İbnü'l-Esir NûreddinMahmud b. Zengî için “*Geçmiş zaman hükümdarlarının hayat hikâyelerini okudum ve bunların arasında, ilk halifeler hariç, Nûreddin kadar erdemli ve adil olanına rastlamadım.*” Diyerek ona tapacak kadar bağlanmıştır. Zengî'nin oğlu, babasının bütün iyi yanlarını, sadelik, cesaret, devlet duygusu almakla birlikte, kötü yanlarını almamıştır.⁸⁶

Hanefi mezhebine mensup olan Nûreddin Mahmud b. Zengî alîmler ve yoksulları sever, onlara hürmet göstererek ihsanlarda bulunurdu. Hükümlerini adalet ve şeriat-ı mütahhara'dan sapmadan verirdi. Kurduğu adalet meclislerini kendisi yönetir, bu meclislere her mezhepten müftüler, kadılar ve fakihler katılırlardı. Bütün Müslümanlar ve Gayri Müslimler rahatça kendisine ulaşabilsinler ve onlara eşit bir şekilde muamelede bulunabilsin diye, Keşk dolaylarında bulunan Mescidü'l-Muallak'ta salı

⁸² Amin Maalouf, a.g.e., s. 189.

⁸³ Mustafa Eğilmez, a.g.m., s. 825-835

⁸⁴ Amin Maalouf, a.g.e., s. 189.

⁸⁵ Amin Maalouf, a.g.e., s. 190.

⁸⁶ Amin Maalouf, a.g.e., s. 189

günleri adalet meclisi kurmuştur. Daha önce harap vaziyette olan Yahudi mahallesine sur çektirmiş ve Kessan Kapısını kapattırmıştır. Babü'l-Ferec'i açtırmıştır. Daha önce orada hiçbir kapı mevcut değildi. Kendi ülkesinde sünneti izhar ettirmiştir. Bid'atı ortadan kaldırmıştır. Babasının ve dedesinin döneminde ezanlarda okunmayan “*Hayye alessalâh ve hayye alelfelah*” cümlelerinin okunmasını emir buyurmuştur. Önceleri ezanda bu iki cümle yerine sadece “*Hayye ala hayril amel*” ifadesi okunuyordu. Bu şekilde Rafiziler'in sembolü ortaya konulmuş oluyordu. Nûreddin Mahmud b. Zengî, sınırlarını emniyete alıp birçok kale fethetmiştir. Haçlılar'ı defalarca bozguna uğratıp ellerinde bulunan birçok müstahkem kaleyi ele geçirmiştir. Hac kabilelerine musallat olmasınlar diye Bedevilere birtakım arazileri ikta olarak vermişti. Dimaşk'ta bir hastane yaptırdı ki, bundan önce de sonra da bu çevrede bu hastanenin benzeri görülmemiştir. Öksüzlere okuma-yazma öğreten muallimler için vakıf kurmuştu. Onlar için nafaka ve elbise tahsisi etmişti. Haremeyn'de yani Mekke ve Medine'ye komşu olan kimseler için de vakıf kurmuştu.⁸⁷

Yıkılmak üzere olan Emevi Camii'nin bakım ve onarımına Nazır olarak Musullu Kadı Kemaleddin Muhammed b. Abdullah eş-Şehrezori'yi tayin etti. Bu zatı ayrıca Dimaşk kadil kudatlığına da tayin etti. Kadı Kemaleddin Dimaşk Camii'nin onarımını yaptırdı. Dört meşhedini açtırdı. Hicretin 461. senesinde çıkan yangında caminin eşyaları o meşhedlere konulmuştu. Caminin bilinen vakıflarına ek olarak bazı vakıfları da ilave etmiş hepsini bir vakıf haline getirmiş ve bunlara da “malü'l-mesâlih” adını vermişti. İhtiyaç sahiplerini, garip gurebayı, düşkünleri, dulları, öksüzleri ve benzeri muhtaç kişiler de bu vakıf sayesinde yardım görmüşlerdir.⁸⁸

Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin saltanatı süresince tek ideali Haçlılar ile komşu olan İslâm ülkeleri arasında tam bir işbirliğini gerçekleştirmek ve kendi hâkimiyeti altında, onlara karşı sağlam bir cephe oluşturmaktı.⁸⁹ Nûreddin Mahmud b. Zengî, propaganda siyasetini bizzat yönetmektedir ve şiirler, mektuplar ve kitaplar yazdırarak bunların istenilen etkiyi yaratmak üzere tam zamanında dağıtılmalarını emrederdi. İlkeleri basittir: “*Tek din*”, o da Sünni İslam olacaktır ve bu durum bütün “*sapkınlıklara karşı mücadeleyi gerektirir*”; Haçlıları her taraftan kuşatmak için tek bir devlet; işgâl

⁸⁷ İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, *Büyük İslam Tarihi*, C. XII, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, s. 494.

⁸⁸ İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C. XII, s. 494

⁸⁹ Mustafa Eğimez, a.g.m., s. 825-835

altındaki toprakları geri almak ve özellikle Kudüs'ü kurtarmak için tek bir hedef: “Cihad”⁹⁰. Nûreddin Mahmud b. Zengî, yirmi sekiz yıllık saltanatı boyunca, birçok ulemayı Kutsal Kudüs kentinin niteliklerini öven incelemeler yazması için teşvik ederek ve camiler ile okullarda bunların halka okunmasını öğütleyecektir. Bu vesileyle kendisi de kusursuz Müslüman olarak övgülere mazhar olacaktır.⁹¹

İbnü'l Esir'e göre, Ömer b. Abdülaziz'den sonra Nûreddin Mahmud b. Zengî gibi bir yönetici daha gelmemiştir. Onun kadar adaleti gözeten, onun kadar vicdanlı ve merhametli bir kimse görülmemiştir. Humus'taki birkaç dükkânının kira geliriyle geçimini sağlardı. Bu dükkânları, girdiği harplerdeki payına düşen ganimetlerle satın almıştı. Bunların kira gelirleri ile geçimini sağlardı.⁹²

Nûreddin Mahmud b. Zengî'un mütevâzılığına ve ilmine dair şu sözleri ders niteliğindedir:

*“Nureddin, yemek ve elbise ile diğer ihtiyaçlarını sadece kendi malı olan emlâkın geliri ile karşıladı. Elde edilen ganimetlerden şahsına bir pay ayırmaz, Beytülmâl'den kendisi için en ufak bir şey almazdı. Karısı içinde buldukları sıkıntıdan şikâyet ettiği zaman ona; Hims'ta kendisine ait üç dükkânı vermişti. Bunlardan senede yirmi dinar elde ediyordu. Karısı bunu az bulunca: “Benim bundan başkayım yoktur. Elimdeki bütün mallar Müslümanların hakkıdır. Bu konuda Müslümanların hazinedarıyım ve onlara asla ihanet etmem. Senin yüzünden de kendimi cehenneme atamam” cevabını vermişti.*⁹³

Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin bu dini hükümlere uymakta titiz davranması, bölgede lüks ve şatafat içinde yaşayan ve uyruklarına baskı yapan hükümdar ve emirler için rahatsız edici bir hal almıştır. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin propagandası, onun otoritesine bağlı ülkelerde kaldırılan vergileri sürekli olarak vurgulamaktadır. Düşmanlarını rahatsız eden Nûreddin Mahmud b. Zengî, çoğu zaman kendi emirlerini de rahatsız etmektedir. Giderek dini hükümlerin uygulamasında daha da katılaştıran Zengi, alkol içmeyi sadece kendine değil, tüm ordusuna yasaklayacaktır. Halepli vakanüvis Kemaleddin “*Tambur, flüt ve tanrının hoşuna gitmeyen diğer şeyleri*” de

⁹⁰ Arapça'da “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” mânasındaki cehd kökünden türeyen cihad, İslâmî Literatürde “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefsi emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır. Ahmet Özel, “Cihad”, DİA, C. VII, s. 527.

⁹¹ Amin Maalouf, a.g.e., s. 190.

⁹² İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.XII, s.495.

⁹³ Amin Maalouf, a.g.e., s. 191.

yasakladığını bildirdikten sonra, “Nureddin bütün parlak kıyafetleri bırakarak pürüklü kumaşlara büründü” diye eklemektedir. İçkiye ve muhteşem süslere alışkın olan Türk subaylar, nadiren gülümseyen ve sarıklı ulemayla arkadaşlık etmeyi diğerlerine tercih eden bu efendiyle birlikte kendilerini rahat hissetmiyorlardı. Emirler için daha da can sıkıcı olan şey, Nûreddin’in unvanından (dinin ışığı) vazgeçerek, kişisel adı olan Mahmud’la yetinme eğilimidir. Çarpışmalardan önce, “Allahım zaferi İslama ver, Mahmut köpeği zafere lâyık adam mıdır?” diye dua etmesi onun ne kadar tevazu sahibi olduğunu göstermektedir. Bu cins tevazu gösterileri, zayıf ve dindar kişilerin sempatisini Nûreddin’e yöneltse de, güçlüler ona hemen ikiyüzlü damgasını vuracaklardır. Nûreddin’in bu sözleri içtenlikle söylediğinin bir ispatı olarak Arap dünyasını, Frenkler’i ezebilecek bir güç haline getirmesi yeterlidir. Bu galibiyetin meyvelerini de yardımcısı Selahaddin Eyyûbi toplayacaktır.⁹⁴

İbnü’l-Esir’e göre; Melik Nûreddin, ilk defa adalet sarayı inşa ettiren hükümdarlardandır. Haftada iki defa meclis kurulduğunu, bazı rivayetlere göre dört hatta beş kez meclis kurduğunu ifade ederek, bu meclislere çeşitli mezheplere tabi kadı ve fakihler katıldığını bildirmiştir. Halktan herhangi biri bu mecliste Nûreddin Mahmud b. Zengî’ye yaklaşp derdini anlatabilirdi. Nûreddin Mahmud b. Zengî de hakkı gözeterek haksızlığı ortaya çıkartıp mazlumun hakkını zalimden alırdı.⁹⁵

Bir gün birisi Nûreddin Mahmud b. Zengî’den şikâyetçi olunca Kadı Kemaleddin b. Şehzürri’ye haber göndererek: “Ben davalı olarak geldim. Davalılara nasıl davranıyorsan bana da öyle davran,” dedi. Muhakeme sonunda Nûreddin Mahmud b. Zengî haklı çıktı ve hakkını kendisinden şikâyetçi olan şahsa bağışlayıp: “İddia ettiği şeyi ona verip gitmek istedim, fakat bunun beni gurura ve kibire sevk edip şeriat meclisine gitmeme mani olmasından korktum da geldim, sonra da iddia ettiği şeyi ona verdim.” demişti.⁹⁶

Nûreddin Mahmud b. Zengî’nin cesareti konusunda şöyle denilmiştir: “At sırtında ondan daha yürekli, ondan daha sabırlı kimse görülmemiştir. Güzel küreye oynardı. Bazen küreye elindeki çevganla vurur, peşine düşer ve küreyi havada iken eliyle yakalardı. Sonra da o küreyi meydanın sonuna fırlatırdı. Çevganın tepesinin üstüne çıktığı görülmemiştir. Çünkü yeni, çevganını örtüyordu. Savaşta cesaretli ve sabırlı davranırdı.” Kendisi şöyle demiştir: “Defalarca kendimi şehit olmak için savaşta

⁹⁴ Amin Maalouf, a.g.e., s. 191-192

⁹⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. XII: s. 496.

⁹⁶ İbnü’l Esir, *el-Kâmil fî’t-Tarih*, C.IX, s.399.

ileriye attım. Fakat nasib olmadı. Eğer ben de bir hayır bulunsaydı ve Allah katında da kıymetli bir kimse olsaydım, Allah bana şehitlik nasip ederdi. Ameller ancak niyetlere göredir.⁹⁷

Nûreddin Mahmud b. Zengî, giriştiği mücadelelerde şehit olmayı istediğinden hep ön saflarda çarpışırdı. Büyük fıkıhçılardan En-Neşsavi ona; “Allah aşkına ne olursun kendini ve İslâm’ı tehlikeye atma. Eğer savaşta şehit düşecek olursan Müslümanlardan tek kişi kalmamak üzere hepsi kılıçtan geçirilir” deyince, Nûreddin Mahmud b. Zengî “Sultan Mahmud da kim oluyor. Benden önce İslâm’ı ve Müslümanları kim korumuş ise yine o korur” şeklinde karşılık vererek kibrinden sıyrılmış ve büyük bir olgunluk örneği göstermiştir.⁹⁸

Nûreddin Mahmud b. Zengî, yollarda birçok hanlar inşa ettirmiş, stratejik yerlere bekçiler tayin edip onlara maaş bağlamıştı. Hevadi güvercinlerini haberleşmede kullanarak birçok haberin kendine ulaşmasını sağlamıştır. Hankâhlar ve Ribatlar yaptırarak tüccarlara kolaylık sağlamıştır. Meclisinde fakihler, şeyhler, sofiler toplanır, o da onlara ikramda bulunarak hürmet göstermiştir. Nûreddin Mahmud b.Zengi, Dımaşk’ta bir darülhadis inşa ettirmişti. İbnü’l Esir’in naklettiğine göre ilk yaptırılan darülhâdis orasıdır. Nûreddin Mahmud b. Zengî, ümeranın kalbine şiddetli derecede heybet salan, korku verici, vakarlı bir devlet adamıydı. Kendisi izin vermeden kimse onun huzurunda oturamazdı. Emir Necmeddin Eyyûb dışında hiçbir emir onun huzurunda izinsiz oturamazdı. Esedüddin Şîrkûh ve Halep Naibi Mecdüddin b. Daye ve diğer devlet adamlarına gelince, bunlar onun huzurunda ayakta dururlardı. Bununla beraber fakihlerden veya yoksullardan biri huzuruna vardığında kendisi ayağa kalkar, gelen adama doğru birkaç adım atar, sonra onu vakar ve sükûnet ile beraberinde seccadesinin üzerine oturturdu. Bu kimselerden herhangi birine büyük miktarda bir şey verdiğinde: “Bunlar, Allah’ın askerleridir. Bunların duaları bereketi ile düşmanlara karşı muzaffer oluyoruz. Bunların beytülmalde kat kat hakları vardır. Bu verdiğimiz azıcık şeyler ile bizden razı olacak olurlarsa biz kendilerine minnettar oluruz” demiştir.⁹⁹

Ramazan Şeşen, Selahaddin-i Eyyûbi ve Devlet adlı eserinde Selahaddin Eyyûbi ve Nûreddin Mahmud b. Zengî hakkında şu tespiti yapmıştır:

“Nureddin ile Selahaddin’in tarihi rollerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Türk tarihinde, ancak Alpaslan ve Fatih ile mukayese edebileceğimiz bu iki büyük hükümdar tarihte

⁹⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C.XII, s.497.

⁹⁸ Mustafa Eğilmez, a.g.m., s. 825-835

⁹⁹ Mustafa Eğilmez, a.g.m., s. 825-835

oynadıkları rol bakımından birbirlerini tamamlarlar. Nureddin olmasa Selahaddin gelmezdi. Selahaddin olmasa Nureddin'in eseri ölümüyle sona ererdi. Ayrıca Selahaddin ve Eyyubiler, Nureddin'in meydana getirdiği eserde çok büyük bir paya sahiptiler. Bunun için biz Nureddin devrini Zengiler ile Eyyubilerin işbirliği devri olarak gördük. Nureddin ve Selahaddin siyasî ve askerî deha oldukları gibi sanâtkârların, alîmlerin ve ilimlerin koruyucuları idi. Zamanlarında pek çok bayındırlık ve ilim müesseseleri yapılmış, etraflarındaki adamlar da bu hayır müesseselerinin tesisinde onların yolunu takip etmişlerdir.¹⁰⁰

Bir İslâm mücahidi olan Nûreddin Mahmud b. Zengî'dindar ve adaletli bir lider olmasının yanı sıra üstün nitelikli bir devlet adamıydı. Bir yandan siyasi mücadeleler verirken diğer yandan devleti ayakta tutan kurumlar tesis etmiştir. Bu sebeple onun İslâm kurumları tarihinde apayrı bir yeri vardır. Depremler nedeniyle büyük yıkıma uğrayan Dimaşk, Humus, Hama, Halep, Şeyzer ve Ba'lebek gibi şehirlerin kale ve burçlarını yeniden inşa ettirmiştir. Urfa Ulu Camii'ni hükümdarlığının ilk yıllarında yaptırmıştır. Hama'da Âsi Irmağı'nın kıyısındaki cami de onun eserlerindedir. Dimaşk'ta kendi adını taşıyan cami hâlâ ayakta. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin en büyük ve en güzel eseri ise 1173 yılında tamamlanan Musul Ulu Camii'dir.¹⁰¹

Nûreddin Mahmud b. Zengî, aynı zamanda birçok medrese inşa ettirmiştir. Nûreddin Mahmud b. Zengî bu sayede hem eğitime büyük katkı sağlamış hem de inşâ ettirdiği medreselerde mimariye birçok yenilikler getirmiştir. Ramazan Şeşen, Nûreddin Mahmud b. Zengî dönemi medreseleri ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır:

*"Nureddin Mahmud'un 1150 yılında Hallaviye Medresesi'ni açtığını görüyoruz. Alaeddin El-Kâsânî'nin müderris olduğu bu büyük Hanefî medresesinde Sadreddin el-Konevi ve Mevlana Celaleddin-i Rûmî de okumuştur. Daha sonra Nifferiye medresesi öğretime başlamıştır. Nureddin Mahmud b. Zengî 1153 yılında Şafîilerin reisi olan Şerefüddin b. Ebi Asrun'u Sincar'dan Haleb'e çağırması, onun ders vermesi için Halep, Dimaşk, Hims, Baalbek ve Menbiç'e medreseler inşa ettirmiştir. Bu devirde Kemaleddin El-Şehrazuri Musul'da, Mücahidüddin Kaymaz Erbil'de birer medrese inşa etmişlerdir. Bunlara ilave olarak Nureddin Mahmud, Halep ve Dimaşk camilerinde hadis okutmak, Maliki ve Hanbeli mezheplerinde Fıkıh okutmak için zaviyeler vakfetmiştir."*¹⁰²

İbn Kesir'in naklettiğine göre, Ravzateyn adlı eserin baş tarafında Şeyh Şihabüddin, onun birçok iyiliklerini ve hoş taraflarını anlatmış, onu övmek için yazılan kasideleri nakletmişti. Onun anlattığına göre Esedüddin Şîrkûh Mısır diyarını fethedip vefat ettikten sonra, yerine Selahaddin geçince Nûreddin Mahmud b. Zengî onu azledip

¹⁰⁰Ramazan Şeşen, **Selahaddin Eyyûbi ve Devlet**, Çağ yayımları, İstanbul 1987, s.12-13.

¹⁰¹Bahattin Kök, a.g.m., DİA, C. XXXIII, s. 261.

¹⁰²Mustafa Eğilmez, a.g.m., s.825-835.

yerine bir başkasını naib olarak atamayı düşünmüş; ancak bu düşüncesini gerçekleştirememişti. Ömrünün son senesi olan hicretin 569. senesinin başında Mısır diyarına girmeye karar verdi.¹⁰³

Nûreddin Mahmud b. Zengî Mısır'ı Selahaddin Eyyûbi'den almak istiyordu. Selahaddin'in Haçlılar karşısında cihad etmekte isteksiz davrandığını düşünüyordu. Aslında Nûreddin Mahmud b. Zengî onun kendinden ve kendisi ile buluşmaktan korktuğu için böyle hareket ettiğini biliyordu. Selahaddin Eyyûbi de Nûreddin Mahmud Zengî'ye karşı Haçlılar'dan yararlanmak niyeti ile onların o güzergâhta bulunmalarını tercih ediyordu. Nûreddin Mahmud b. Zengî bu maksatla Musul el-Cezire ve Diyarbakır'a haber gönderip askerlerinin sefere hazırlanmasını emretti. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin amacı, Suriye ve Musul hâkimi olan yeğeni Seyfeddin Gazi'yi o bölgede bırakmak ve kendisi de askerleri ile Mısır'a hareket etmekte.¹⁰⁴

Bu haberi duyan Melik Selahaddin şiddetli bir korkuya kapıldı. Bu senenin Ramazan Bayramı girdiğinde Nûreddin Mahmud b. Zengî kible tarafındaki Ahdar Meydanı'na gitti. Orada bayram namazını kıldırdı. O gün günlerden pazardı. Şimal Meydanı'ndaki Ahdar tarafında ordugâh kurdu. O esnada kader ona “*Bu senin son bayramındır*” dedi. O gün mükellef bir sofraya kurdu ve sofradaki her şeyin yenilmesini emretti. Aynı gün oğlu İsmail'i sünnet ettirmişti. Bu amaçla şehri süsletip hem bayram hem de sünnet düğünü için her tarafa müjdelere uçuruldu. Sonra kendisi pazar günü adet üzere küre oynamaya gitti. Huyu olmamasına rağmen o gün emirlerinden birine çok öfkelenildi. Öfkeli halde hemen kaleye döndü. Rahatsız oldu. Mizacı bozuldu. Kendi canı ve sancısı ile uğraştı. Vücudunun duyu organları bozuldu. Tabiatı değişti. Bir hafta halkın karşısına çıkmadı. Halksa onun oğlunun sünnet düğünü sebebi ile yapılan eğlenceler ve oyunlarla meşguldü. Oysa diğer taraftan kendisi canının derdine düşmüştü. Bu sevinç yerini hüznü bıraktı. Mizah yerini ciddiyete terk etti. Nûreddin Mahmud b. Zengî nefes alamaz hale geldi.¹⁰⁵

İbnü'l Esir, Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin hastalık sürecini şu şekilde nakletmektedir:

“et- Tabibu'r-Rahbi adı ile tanınan ve uzman hekimlerden olup Nureddin”i tedavi eden bir tabip bana şunları anlattı: Nureddin, ölümünden önceki son hastalığı sırasında beni ve daha başka tabipleri

¹⁰³ İbn Kesir, a.g.e., C.XII, s. 502

¹⁰⁴ İbn Esir, a.g.e. C. XI. s. 322

¹⁰⁵ İbnü'l Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, C.XII, s.502-503; İbn Esir, a.g.e. C. XI, s. 398-399

*çağırıldı. Dımaşk Kalesi"nde küçük bir evde yatıyordu. Yanına gittik. Boğazı fena halde kilitlemişti. Ölmek üzereydi. Sesi çıkmıyordu. İbadet için orada yalnız başına kalırdı. Hastalığa yakalanmış ve oradan ayrılmamıştı. Huzuruna girip o vaziyette görünce hastalığın ağırlaşmıncaya kadar seni hiç beklemeden buradan alıp geniş ve aydınlık bir yere götürmemiz gerekir, dedim. Bu hastalık hakkında bilgisi vardı. Hemen tedaviye başladık. Kan aldırmasını tavsiye ettik, bunun üzerine bize, altmış yaşındaki bir adam kan aldırılmaz dedi ve kabul etmedi. Biz de başka tedavi usulleri uyguladık, fakat ilaç hayretmedi. Hastalık ilerledi ve öldü. Allah rahmet eylesin."*¹⁰⁶

Nûreddin Mahmud b. Zengî 10 Mayıs 1174 tarihinde boğaz iltihabından öldü ve Dımaşk'ta yaptırdığı medreseye defnedildi.¹⁰⁷

1.4. Zengîler Atabeyliği'nin Haçlılarla Mücadelesi

Birinci Haçlı Seferi'yle Müslüman Doğu'da Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus gibi müstahkem şehirleri ellerine geçiren Avrupalı Hıristiyanlar, buraları kendilerine merkez yaparak Müslümanlara karşı saldırılarını sürdürdüler. Sultan Mahmud'un saltanatı devrinde Artukoğlu İlgazi ile yeğeni Artuklu Belek Gazi, Mûsul emîrleri Aksungur Porsukî ve İmâdeddîn Zengi, bu Haçlı kuvvetleriyle şiddetli bir mücadele içerisinde girmişlerdi.¹⁰⁸

Atabeyliğin kurucusu olarak bilinen İmadeddin Zengi'nin babası Kasimüddevle Aksungur; Sultan Alp Arslan zamanında Selçuklu hizmetine girerek Büyük Sultan Melikşah tarafından Halep valiliğine tayin edilmişti (1086). Melikşah'ın ölümünün ardından Suriye Meliki Tutuş'un hizmetine giren Aksungur, saltanat mücadelesinde onu terk edip Berkyaruk'u destekledi. Ancak bunun için Tutuş ile savaşmak zorunda kalan Aksungur, bu savaşta mağlup olmuş ve hayatını kaybetmiştir (26 Mayıs 1094).¹⁰⁹ Aksungur öldüğü zaman o sırada yedi yaşında bulunan tek oğlu Zengi Halep kalesinde bulunuyordu. Babasının ölümünün ardından Musul valilerince desteklenip himaye edilen İmadeddin, Musul valisi Mevdud'un 1111 ve 1116 yıllarında Haçlılara karşı düzenlediği seferlerde onun maiyetinde yer almıştı. İmadeddin, Mevdûd'un ölümünden sonra, onun yerine Musul'a tayin edilen Aksungur Porsukî tarafından Vasıt'a

¹⁰⁶ İbnü'l Esir, a.g.e, C.XI, s. 322-323

¹⁰⁷ Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, (DGBİT), Çağ Yayınları, İstanbul 1992, C. VII, s. 560

¹⁰⁸ Hüseyin Kayhan, "İrak Selçukluları", **Türkler**, C. IV. s. 786-794

¹⁰⁹ Bezer, "Zengiler", **Türkler**, C. IV, s. 803-813

gönderildi. Burayı ele geçirip asayişini sağlayınca kendisine önce Vasıt ve arkasından da Basra ikta edildi.¹¹⁰

Sultan Melikşah öldükten sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin zaafiyete uğramasını fırsat bilen Abbasi halifeleri dünyevî iktidarlarını güçlendirmek için Selçuklu sultanlarıyla şiddetli bir mücadeleye giriştiler. Büyük Sultan Sancar'ın emriyle Bağdad'a girmek isteyen Sultan Mahmud, Basra valisi olan İmadeddin Zengi'nin yardımları sayesinde şehre girmeyi başarmıştı. Sultan Mahmud İmadeddin'in bu yardımına karşılık, onu Bağdat Şâhneliği'ne tayin ederek taltif etmiştir (Nisan 1126).¹¹¹

Musul Valisi Aksungur Porsukî'nin Batınîler tarafından öldürülmesi (1126) ve onun oğlunun kısa süren idaresinden sonra, Emir Çavlı adına Bağdad'a giden elçilik heyeti, fikir değiştirerek, Musul valiliği için Zengi namına tavassutta bulundular. Bunun üzerine Sultan Mahmud İmadeddin'i Musul valiliğine ve oğlu Alp Arslan'ın Atabeyliği'ne tayin etti (Mart-Nisan 1127). Böylece Musul'da Zengiler Atabeyliği'nin temelleri atılmış oldu.¹¹² İmadeddin, Musul vilayetine hâkim olduğu dönemde (1127-1146), Zengi ailesine has bir devlet kurmuş, devletin sınırlarını genişleterek büyük bir hükümdar konumuna gelmiştir.¹¹³

İmadeddin Musul'un idaresini aldığı dönemde Haçlılar, Mardin ve Şabahtan civarlarından Mısır'ın Ariş bölgesine kadar olan toprakları kontrol ediyorlardı. Halep, Hama, Hıms gibi şehirler de Müslümanların idaresindeydi. Haçlılar'ın işgali altındaki bölgelere yakın olan Halep, Harran ve Rakka gibi İslâm beldeleri sürekli onların yağma ve akınlarından muzdarip oluyorlardı. Amid, Cezire, Nusaybin ve Resulâyn gibi beldelerde de haçlılar bölge halkını rahatsız ediyorlardı.¹¹⁴

Artuklular, Haçlılar'la başarılı bir şekilde mücadele etmelerine rağmen, Suriye topraklarını tek bir idarenin altında toplamaya muvaffak olamamışlardı. İlk olarak Musul'da işleri düzene koyan İmadeddin, hâkimiyetindeki sınırları genişletme politikasının gereği olarak ilk önce Cezire b. Ömer'i (Cizre) kendisine bağladı. Zengi'nin ikinci hedefi Şam bölgesinde bulunan Halep şehri olmuştur. Şehir, aslında Musul Atabeyliğine bağlı bulunuyordu. Ancak, Atabek İzzeddîn Mesud'un ölümünden sonra Haçlılar tarafından baskı altına tutuluyordu. Halep'in ele geçirilmesi stratejik açıdan

¹¹⁰ Bezer, "Zengiler", **Türkler**, C. IV, s. 803-813

¹¹¹ Bezer, "Zengiler", **Türkler**, C. IV, s. 803-813

¹¹² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.X, s. 507; Bezer, "Zengiler", C. IV, s. 803-813

¹¹³ Fazıl Bayat, "İmameddin Zengi ve Musul Atabeyliği", **Türkler**, C.IV, s. 814-824

¹¹⁴ Ziya Polat, **Umut İradesi İmâdüddin Zengi**, Hiper Yayınları, İstanbul 2019, s. 69.

olduğu kadar prestij açısından da önemli idi. Artuklular'ın bölgedeki zayıf hakimiyetinden dolayı halk büyük zarar görmüştü. İmadeddin'in Halep'i Haçlıların baskısından kurtarması Zengi'nin bölgedeki prestiji için önemli bir başlangıç noktası olacaktır.¹¹⁵

İmadeddin Zengi, Halep'e hareket etmeden önce, ilk olarak Musul'a düşmanca tavır içerisine giren Nusaybin'i kuşatmıştı (521/1127). Nusaybin bu esnada Mardin Artukluları'nın hâkimiyetindeydi. Kuşatma Zengiler ile Artukluları karşı karşıya getiren ilk mücadele oldu. Durumu haber alan Mardin Artuklu Emîri Hüsameddin Timurtaş, Hısn-ı Keyfa emîri olan akrabası Rükneddin Davud'dan yardım istese de Zengi'nin kurnazlığı sayesinde Nusaybin teslim alındı. Artuklular ile Zengiler arasındaki ilk mücadele Zengi'nin üstünlüğüyle sona ermiştir.¹¹⁶

Dımaşk Atabegi Tuğtegin, Haçlılar'la olan mücadelesinin yanı sıra, bütün Suriye'yi kendi hâkimiyetinde birleştirmek istiyordu; ancak aynı politikayla hareket eden İmadeddin Zengî ile karşı karşıya gelmeyi göze alması gerekirdi. Tuğtegin'in ölümü üzerine (522/1128) Zengi, Urfa Kontu Joscelin'le anlaşıp o bölgede kendine gelebilecek tehdidi önlemiş oldu. Ancak Sultan Sencer, Irak Selçuklu Hükümdarı Mahmud'dan Musul'u Zengî'den alıp yerine Hille Emîri Dübeys b. Sadaka'yı tayin etmesini istediysen de Zengî, Sultan Mahmud ile görüşüp bu tayini engelledi. Bu sırada Mahmud, Zengî'ye "melikü'l-garb" unvanını verdi (523/1129). Zengi bir süre sonra Dımaşk Atabegi Böri'den Haçlılar'a karşı yardım istemişti. Böri, Hama valisi olan oğlu Sevinç'e kuvvetleriyle Zengi'ye katılmasını emretti. Ancak Zengi askerleriyle birlikte Halep'e gelen Sevinç'i hapse attırdı; böylece savunmasız bıraktığı Hama'yı kolayca ele geçirdi (18 Şevval 524 / 24 Eylül 1130). Aynı yıl Böri'ye ihanet edip kendi hizmetine giren Hayır Han (Kırhan) b. Karaca'yı valisi olduğu Hıms'ı teslim etmeye zorladıysa da kışın yaklaşmasıyla buradan ayrılmak zorunda kaldı. Bunun ardından Zengi, Antakya-Halep arasında bulunan, Antakya Prinkepsliği'nin hâkimiyetindeki Esârib'i fethetti. Bu kale Halep ve yöresinin güvenliği açısından önemli bir konumdaydı. Buradan Hârim'e yönelen Zengî, Haçlılar'ın şiddetli direnişi ve Artuklu sınırında meydana gelen olaylar yüzünden kuşatmayı kaldırdı.¹¹⁷

¹¹⁵ Aydın Usta "İmadeddin Zengi ve Artuklular" Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 9, S. 2, Aralık 2007, s. 120-137

¹¹⁶ Aydın Usta, a.g.m, s. 120-137

¹¹⁷ Bezer, "İmâdüddin Zengî", *DİA*, C. XLIV, s. 259

İmadeddin Zengi, Şâban 531/Mayıs 1137 tarihinde Muînüddin Üner'in idaresindeki Hıms üzerine yürüdü. İyi bir şekilde tahkim edilmiş olan şehri alamayan Zengi, Haçlılar'ın idaresindeki Bârîn'e yöneldi. Yardıma gelen Kudüs Kralı Fulk (Foulque), Zengi'nin düzenlediği baskından canını zor kurtarmıştı. Trablus Kontu Raimond ise esir düşmüştü. Kral Fulk, Bizans imparatorunun kendilerine karşı sefere çıktığını duyması üzerine Bârîn'i Zengi'ye emanla teslim etmeye mecbur kalmıştı. Bu arada Zengi ile paralel bir harekât yürüten Halep nâibi Savar, Kefertâb ve Maarretünnu'mân'ı ele geçirmişti. Bizans İmparatoru'nun Suriye'de bulunmasına rağmen Zengi, Dımaşk Atabegliği'ne (Böriler) bağlı Hıms'ı kuşattı. Bu esnada imparatorun gelen elçilik heyetiyle görüşmeler yapıp göndermişti. Bizans İmparatoru Antakya'ya yeniden gelince Bizaa'yı emânla ele geçirmiş, fakat Halep'i kuşatmasına rağmen herhangi bir kazanım elde edemedi. (19 Nisan 1138).¹¹⁸

1.5. Urfa Haçlı Kontluğu'nun Fethi

I. Joscelin'in (1119-1131) ölümünden sonra yerini oğlu II. Joscelin (1131-1150) almıştır. II. Joscelin babası öldüğünde 18 yaşındaydı.¹¹⁹Zengi, Haçlılara karşı harekete geçmeden evvel sistematik bir politika izleyerek kendisinin idaresine verilmiş olan İslam memleketlerinde birlik ve beraberliği tesis etmişti. Bu birliğin kurulması zaman almış ve sorunların çözülmesi yıllarca sürmüştü. Bu arada Zengi, haçlıların birbiriyle olan anlaşmazlıklarını da dikkatle izliyordu. 1144 senesinde Urfa'ya taarruz için uygun bir dönemdi. Kontluğun Bizans imparatorluğu ile ilişkileri gergin durumdaydı. Kudüs krallığı etkili bir yardım göndermekten acizdi. Urfa'nın düşmanı Antakya'dan yardım gelme ihtimali de yoktu. Tek büyük engel Urfa'nın çok kuvvetli surlara sahip olmasıydı. Urfa kuşatıldığında II. Joscelin'in kuvvetleri Urfa'da bulunsaydı ele geçirilmesi daha zor olacaktı. Zengi, II. Joscelin'in Urfa'da olmadığı bir esnada şehri muhasaraya karar vermişti. Zengi bir hile ile Joscelin'in dikkatini Artuklu topraklarına çekmeyi başarmıştı. Artuklu hükümdarı Kara Arslan'ın yardım çağrısını kabul eden Joscelin'in şehirden uzaklaştığı kendisine bildirilince derhal harekete geçti. 28 Kasım'da başlayan şehrin kuşatması üç haftadan fazla sürmüştü. Bir taraftan Surlar mancınıklarla dövülürken, lağımçılar sayesinde açılan gediklerden 24 Aralık 1144 günü şehre giren Türk birlikleri

¹¹⁸ Bezer, "İmâdüddin Zengi", *DİA*, C. XLIV, s. 260.

¹¹⁹ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, (1118-1146), C.II, TTK Ankara 1994, s. 101-102

kısa zamanda direnişi kırmışlardı. İç kaleye sığınmaya çalışan halkın çoğu, Latin Başpiskopos'u Hugue emri olmadan kapıların açılmamasını emrettiğinden, bu kapıların önünde sıkıştı ve arkadan gelenlerin tazyikiyle birbirini ezip öldürdü. Urfa'nın Yerli Hristiyan halkını kaderiyle başbaşa bırakarak içkaleye çekilmiş olan Haçlı garnizonu da iki gün sonrateslim oldu. Böylece Urfa şehri yeniden Türk İslam dünyasının hâkimiyetine girmişti.¹²⁰

Urfa'yı fethinden sonra Haçlılar arasına büyük korku salmış olan Zengi, Suriye topraklarını kendi idaresi altında toplamak için Dimaşk üzerine yürümeyi düşünüyordu. Fakat daha önce atabeyliğin el-Cezîre ve Suriye'deki toprakları arasında mühim bir engel teşkil eden Caber Kalesi'ni alması gerekiyordu. Bu sebeple Ali Küçük'ü Cezîre-i İbn Ömer yakınlarındaki Fenek üzerine gönderirken, kendisi de Ali b. Sâlim el-Ukaylı'nın hâkimiyetinde bulunan Caber Kalesi önlerinde karargâh kurdu (3 Zilhicce 540 / 17 Mayıs 1146). Zengî bu kuşatma esnasında 5-6 Rebû'l-âhir 541 (14-15 Eylül 1146) gecesi Frank asıllı memlûklerinden Yarınkuş (Yorunkuş) Zekevî tarafından yatağında uyurken öldürüldü.¹²¹

İmadeddin Zengi öldükten sonra Nûreddin Mahmud b. Zengî Halep'e ağabeyi Seyfeddin Gazi ise Musul'a egemen olmuştu. Nûreddin Mahmud b. Zengî idareyi ele

¹²⁰ Demirkent, **Haçlı Seferleri**, s. 78-79; Abu'l Farac, **Abu'l Farac Tarihi**, C. II, s. 379-380'de Urfa'nın fethi esnasında şu bilgileri vermektedir: *"Türkler kılıçlarını çekerek yüklendiler ve onların bu kılıçları genç ve yaşlı, erkek ve kadın papazve rahip, rahibe ve bakireler, çocuklar, gelinler ve güveyler, kime rasgeldi ise hepsinin kanını içti. Manzara anlatılmayacak derecede feci idi. Mesih'in dostu olan Abhgarl'in şehri ayaklar altında çiğneten bir yığın toprak haline gelmişti. Oğullar babalarını, babalar oğullarını tanımıyorlardı. Analar çocuklarına şefkat göstermeyi unutmışlardı. Herkes dağın tepesine koşuyordu. şehiterin tabutlarını taşıyan yaşlı papazlar, Allah'ın gazabına uğramış olduklarını görünce, durdular ve kılıçlar dillerini susturuncaya kadar duaya devam ettiler. Daha sonradan kana bulaşmış elbiseleri içinde bulundular. Nice valideler, piliçleri toplayan tavuklar gibi yavrularını etraflarında toplayarak aynı kılıçla ölmeyi yahut çocuklarıyla birlikte esarete düşmeyi beklediler. Kale muhafızları, ancak Papyas'ın yüzünü gördükten sonra, kalenin kapılarını kaçanlara açtılar. Papyas ilk kaçanlarla beraber hareket etmediği için binlerce kişi ezilip boğuldu. Papyas da kalenin kapısı önündeki ölü cesetleri yüzünden buraya giremedi ve bir Türk'ün attığı okun isabeti ile öldü Zengi bu korkunç manzarayı gördüğü zaman kılıçların durması için emir verdi. Mukaddes adam Basilus, çıplak ve yalın ayak bulunmuştu ve Türkler tarafından bir ip ile sürüklenmekte idi. Zengi onun yüzündeki nuraniyeti sezerek bu adamın kim olduğunu sordu ve metropolit olduğunu anlayarak kendisine elbise verilmesini ve çadırına getirilmesini emretti. Sonra şehri teslim etmemek ve halkı ölümden korumamak yüzünden mukaddes adamı tevbih etti. O da şu cevabi verdi: "Mukadderat-ı ilahiye bunun böyle olmasını, sizin böyle bir zaferi kazanmanızı ve hükümdarlar arasında büyük ve muhteşem bir şöhrat sahibi olmanızı irade etti. Biz fakir ve masum kimseleriz. Hıyanet etmedik ve andlarımızı bozmadık. Bu sözler Atabeg'i memnun etti, o da şu mukabelede bulundu : "Doğru söylüyorsunuz metropolit. Çünkü andlarını bozmayanları, Allah da, insanlar da severler. Bilhassa ölünceye kadar andına sadık kalan herkesi taziz eder." Kalede bulunanlara gelince, iki gün sonra, teslim oldukları takdirde canlarını kurtaracakları ilan olundu. Onlar da teslim oldular. Türkler rasgeldikleri her Frank'ı öldürüyorlardı. Fakat milletimize ve Ermenilere dokunmuyorlardı".*

¹²¹ Bezer, "İmâdüddin Zengî", **DİA**, C. XLIV, s. 261

alınca Urfa meselesiyle ilgilenmişti. Tell-Bâşir ve civarını elinde bulunduran ve daha önceden de Urfa Kontu olan II. Joscelin, İmadeddin Zengi'nin ölümünün ardından Urfa'daki Ermeniler ile haberleşerek, Urfa'nın kendisine teslim edilmesini istemişti. Ermeniler II. Joscelin'in isteğini kabul etmişlerdi. II. Joscelin, şehri kuşatınca Müslümanların şiddetli direnişiyle karşılaştı. Durumu haber alan Nûreddin Mahmud b. Zengî süratle Urfa'ya hareket etmişti. Nûreddin Mahmud b. Zengî ile çarpışmayı göze alamayan Joscelin kaçmak zorunda kaldı. Böylece şehir Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin eline geçmiş oldu.¹²²

Birinci Haçlı Seferi sonucunda kurulan Urfa Haçlı Kontluğu'nun 1144 tarihinde İmadeddin Zengi tarafından ortadan kaldırılması, Haçlılar'ın yeniden Türkler'e karşı bir sefer düzenlemelerine sebep olacaktır. İkinci Haçlı Seferi'nin düzenlenmesinde bilhassa Kudüs Kraliçesi Melisende ve Antakya Prinkepsi Raimond'un batıdan yardım istemeleri de etkili olacaktır. Bütün bunların sonucunda Papa III. Eugenius, hazırlıklara başlayarak, Fransa Kralı VII. Louis ve Alman Kralı III. Konrad ile iletişime geçmiş ve yeni bir seferin düzenlenmesi gerektiğini bildirmişti. Papa III. Eugenius, düzenlenecek olan bu seferle alakalı bir ferman yayınlamıştı. Yayımlanan bu fermanda Urfa'dan bahsedilmemiş olması dikkat çekicidir. Bu durum Avrupalılar'ın Urfa'yı ele geçirme umutlarının olmadığını, Kudüs ve Antakya'nın Türkler'in eline geçmesini önlemeye yönelik bir hareket olduğunu göstermektedir.¹²³ II. Haçlı Seferi'nde Papa kadar etkili bir diğer isim Hristiyan halkı yeni bir sefer konusunda galeyana getiren Bernard de Clairvaux idi. Birinci Haçlı Seferinde Keşiş Piyer Lermite'nin üstlendiği görevi şimdi Bernard de Clairvaux yerine getiriyordu. Papa ve Bernard Clairvaux'un bu çağrısını önce Fransa Kralı VII. Louis kabul etmiş ve ardından da Alman İmparatoru III. Konrad da sefere katılmayı kabul etmişti. Böylece II. Haçlı Seferi dönemin iki önemli kralının liderliğinde başlamıştı.¹²⁴

Kral Louis de Kudüs'e vardıktan sonra, Akka'da bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Dımaşk üzerine bir sefer yapılmasına karar verilmiştir. Unur (Üner)'un hâkimiyetindeki Dımâşk'a sefer düzenlemek Haçlılarla dostluk kurmuş olan Unur'u hayal kırıklığına uğratmıştır. Haçlılar ile birlikte hareket eden Kudüs Krallığı'nın Dımaşk üzerine yürüme kararı alması Unur'u Nûreddin Mahmud b. Zengi ile ittifak

¹²² Amin Maalouf, a.g.e., s. 139

¹²³ Runciman, a.g.e., C.II, s. 214

¹²⁴ Runciman, a.g.e., C. II. s. 214.

kurmaya zorlayacaktı. Gerçekten de öyle oldu. Haçlılar tarafından Dımaşk üzerine bir sefer düzenleneceğini haber alan Unur başta Nûreddin Mahmud b. Zengî olmak üzere bütün müslümanlardan yardım istedi. Nûreddin Mahmud b. Zengî bu çağrı üzerine hemen Dımaşk'a doğru yola çıkmıştı. Unur, Nûreddin Mahmud b. Zengî'den aldığı destek sayesinde Haçlıları uzaklaştırmıştı. Haçlılar dört gün süren kuşatma sonrasında kendi aralarındaki anlaşmazlık sebebiyle bir başarı elde edemedi Dımaşk'tan ayrılmak zorunda kalmışlardı. Askalan'a bir sefer tertip etmek isteyen haçlıların bu teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştır. Böylece II. Haçlı Seferi Haçlılar açısından fiyaskoyla sonuçlanmıştır.¹²⁵

İkinci Haçlı Seferi'nin önemli isimlerinden Konrad'ın yanında Trablus Kontluğu'nun kurucusu Raymond St. Gilles'in resmi eşinden doğan Alfonso Jourdain'in oğlu Bertrand da bulunmaktaydı. Bertand'ın bölgeye gelmesini II. Raymond endişeyle karşılamıştı. II. Raymond endişesinde haklıydı. Çünkü Bertrand, bölgeye geldikten kısa bir müddet sonra Ureyma Kalesi'ni ele geçirmişti. Bu durum da Bertrand'ın Trablus Haçlı Kontluğu'nu ele geçirme teşebbüsü olarak görülmüştür.¹²⁶ II. Raymond Nûreddin Mahmud b. Zengî'den yardım istemek zorunda kalınca, Nûreddin Mahmud b. Zengî, Unur'un ve Seyfeddin Gazi'nin kuvvetlerini de yanına alarak kaleyi kuşatıp ele geçirdi. Daha sonra kale tamamen yıkıldıktan sonra Haçlı kontluğuna teslim edilmiştir.¹²⁷

Nûreddin Mahmud b. Zengî, daha sonra, Antakya Prinkepsliği'ne ait Basuta ve Hab şehirlerini ele geçirmiş, karşısına çıkan Haçlı ordularını Yağra'da bozguna uğratarak çok sayıda esirle Halep'e dönmüştür. Nûreddin Mahmud b. Zengî, bütün bu seferler sonrası ele geçirdiği gânimetleri ağabeyi Seyfeddin Gazi ve Halife el-Muktefi ve Irak Selçuklu Sultanı Mesud ile paylaşmıştır.¹²⁸

1.6. İnab Zaferi

Türkiye Selçuklu Sultanı Mesûd, 1148'de Maraş'ı ele geçirmek amacıyla bir sefer düzenledi. Sultan Mesûd, Nûreddin Mahmud b. Zengî'den Haçlılar'ı şaşırtmak için

¹²⁵ Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s. 111-112; Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi(1147-1148)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 113.

¹²⁶ P.M. Holt, a.g.e., s. 74.

¹²⁷ P.M. Holt, a.g.e., s. 74.

¹²⁸ Fatma İnce, *Nûreddin Mahmud'un Haçlılar ve Bizans Devleti ile Münasebetleri*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2019, C.6, S. 3, s. 1551-1579.

Antakya üzerine bir sefer düzenlemesini istedi. Nûreddin Mahmud b. Zengî Antakya'ya eEmir Şîrkûh ve İbnü'd-Dâye komutasında bir kuvvet gönderdi. Fakat bu komutanlar arasında anlaşmazlık yaşanmaktaydı. Raymond ve Haşîş Reisi Ali b. Vefa arasında da Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye karşı bir ittifak kurulmuştu. Haçlı-Haşîş müttefik ordusu 1148 yılının Kasım ayında Halep kuvvetlerine ani bir baskın düzenlemişlerdi. Şîrkûh ise savaştan çekinmiş ve Halep kuvvetleri panik halinde geri çekilmişlerdi. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Şîrkûh ve İbnü'd- Daye arasındaki anlaşmazlığı çözdükten sonra Dımaşk emiri Unur'dan yardım istemişti. Emir Unur bu yardım isteğine olumlu cevap vererek komutanlarını yardıma göndermişti. Nûreddin Mahmud b. Zengî ilk olarak Asi Nehri'nin doğusunda önemli bir kale olan İnab'dan işe başladı. 28 Haziran 1149 gecesinde bütün Haçlı-Haşîş kuvvetlerini kuşatan Türkler, müttefik Haçlı ordusunu ok yağmuruna tutmuşlardı. Bu saldırıda Haçlı-Haşîş müttefik ordusu ağır bir mağlubiyet almış, Raymond ise Şîrkûh tarafından yakalanarak, öldürülmüştü. Bu savaşta Raymond'un müttefiki Haşîş reisi Ali b. Vefa da öldürülmüştür.¹²⁹

Nûreddin Mahmud b. Zengi, Antakya Prinkepliği sorununu halletikten sonra Urfa Kontu II. Joscelin üzerine yürüdü. II. Joscelin, 1149 yılı kış aylarında Halep kuvvetlerine saldırarak, onları mağlup etti ve Halep kuvvetlerine ait birçok ganimet de ele geçirdi. Bu ganimetler arasında Nûreddin Mahmud b. Zengi'ye ait bir silah da bulunmaktaydı. II. Joscelin, bu silahı Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud'a göndererek, ona: "*işte bu senin damadının silahıdır*" diyerek Nûreddin Mahmud b. Zengi'yi tahkir etmesi üzerine Nûreddin Mahmud b. Zengi Türkmen emirlere haber göndererek II. Joscelin'i ölü veya diri yakalayanlara yüklü miktarda para vaadinde bulunmuştur. Nûreddin Mahmud b. Zengi bu haber üzerine hızla bir birlik yola çıkarmış ve bu birlik II. Joscelin'i yakalayarak Nreddin Mahmud b. Zengi'ye teslim etmiştir. Nûreddin Mahmud b. Zengi, II. Joscelin'in gözlerine mil çektirdikten sonra, Halep'te hapse attırmıştır. Haçlı liderlerini bu şekilde tasfiye eden Nûreddin Mahmud b. Zengi, Haçlıların Asi Nehrindeki son kaleleri olan Efâmiye'ye yöneldi ve burayı da ele geçirdi. Nûreddin Mahmud b. Zengi'nin bundan sonraki hedefi Urfa Haçlı Kontluğu olmuştur.¹³⁰

¹²⁹ Fatma İnce, *Nûreddin Mahmud'un Haçlılar ve Bizans Devleti ile Münasebetleri*, s. 1551-1579.

¹³⁰ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.XI, s. 137; Mustafa Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nûreddin Mahmud", *Türkler*, C. IV, s. 825-835

1.7. Urfa Haçlı Kontluğu'nun Yıkılışı

Urfa'nın kaybindan sonra bu kontluğun başkenti Tell-Başir' e taşınmıştı. Nûreddin Mahmud b. Zengî, lidersiz kalan bu kontluğu tamamen ortadan kaldırmak istiyordu. Kontluğun başında I. Joscelin'in eşi Kontes Beatrice bulunuyordu. Nûreddin Mahmud b. Zengî Tell-Başir'i kuşatmasına rağmen, Kontes Beatrice'nin güçlü savunması karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Beatrice, bir taraftan Zengi'nin taarruzuna maruz kalırken bir taraftan da Türkiye Selçuklu Sultanı Mesûd ve Artuklu Emir'i Timurtaş'ın akınlarıyla baş etmek zorunda kalıyordu. Bizans İmparatoru Manuel ise Beatrice'ye Tell-Başir, Samsat, Birecik, Ayntâb, Dülûk ve Ravendân Kalelerini kendisine satmasını teklif etti. Beatrice Antakya ve Kudüs yöneticilerine danıştıktan sonra söz konusu toprakları ve kaleleri Manuel'e satmıştı. Fakat Bizans'ın bu girişimi stratejik bir hataydı. Urfa kontluğuna ait bu araziler ve kaleler Nûreddin Mahmud b. Zengî, Sultan Mesûd ve Artuklu Emiri Timurtaş arasındaki ittifakla 1151'de düzenlenen seferler sonucunda ele geçirilmişti.¹³¹

1.8. Birinci Dımaşk Kuşatması

Nûreddin Mahmud b. Zengî ile Dımaşk Atabeyliği arasında hem dostluk hem de akrabalık bağı olmasına rağmen, Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin gücünden çekinen Unur, Urfa Haçlı kontluğuyla Mayıs 1149'da bir ittifak antlaşması yapmıştı. Unur öldükten sonra yerine Abak geçmişti. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Haçlılar'ın Havran bölgesindeki faaliyetlerini gerekçe göstererek güneye yönelmiş ve Abak'tan kendisine yardımcı kuvvet göndermesi için talepte bulunmuştu.¹³²

Urfa Haçlı Kontluğu'yla yaptığı anlaşmaya ters düşmemek için Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin yardım talebini geri çevirmişti. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Dımaşk'a yürümek için ortaya koyduğu bu siyasi manevra istenilen sonucu vermişti. Nûreddin Mahmud b. Zengî, 25 Nisan 1150 tarihinde Cîsrü'l-Hüştâb'da karargâhını kurup, Abak'a elçiler göndererek anlaşma yapmak istediye de Abak anlaşmaya razı olmamıştı. Bunun üzerine Nûreddin Mahmud b. Zengî, Abak üzerine saldırı harekâtını başlattı. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin bu baskısı Abak'ı anlaşma yapmaya zorlamıştı. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre; Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin hâkimiyeti

¹³¹ Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. II, s. 275-276

¹³² Aydın Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s.176

tanınacak, hutbelerde halife ve sultanın adından sonra Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin adı okunacak, aynı zamanda da kesilecek sikkelerde de adı zikredilecekti. Anlaşma yapıldıktan sonra Halep kuvvetleri 14 Mayıs 1150 tarihinde şehirden ayrılmıştı.¹³³

1.9. İkinci Dımaşk Kuşatması

Nûreddin Mahmud b. Zengî, I. Dımaşk kuşatmasından istediği sonucu elde edememişti. Dımaşk'ta kısmi bir hâkimiyeti olsa da şehre giriş hakkı dahi yoktu. Nûreddin Mahmud b. Zengî Mayıs 1151 tarihinde Dımaşk'ı yeniden kuşattı. Öncü kuvvetleri Dımaşk'a 20 km uzaklıktaki Marc düzlüğünde karargâh kurmuştu. Nûreddin Mahmud b. Zengî komutasındaki ana ordu ise Gazziyun eteklerinde es-Sahim ve en-Nayrab'da konuşlanmıştı. Nûreddin Mahmud b. Zengî, birkaç gün sonra Arra ile Duma arasındaki Uyûn Fâsarîyâ'da karargâhını kurdu ve öncü birlikleri ile de birleşti. Ancak, daha sonra Haçlılar'dan yardım gelebileceği endişesiyle ordusunu güney istikametine doğru yönlendirdi. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Atabey Abak'a bir mektup göndermiş ve mektubunda: *“Ben Müslümanların emniyetinden, müşriklere karşı cihaddan ve ellerindeki esirleri kurtarmaktan gayrısını aramam. Şayet Dımaşk kuvvetleri ile bana destek verecek olursanız, cihad için birbirimize yardımcı olursak ve mesele münasip bir şekilde tatlıya bağlanırsa ben de tamamen emelime ulaşmış olurum.”* diyerek açık bir şekilde cihad çağrısı yapmıştı.¹³⁴ Nûreddin Mahmud b. Zengî Abak'ın kendisine olumlu cevap vermeyeceğini biliyordu. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin amacı, Abak'ın kendisiyle anlaşmak yerine Haçlıları tercih ettiğini Dımaşk halkına göstererek onu itibarsızlaştırmaktı. Abak tekrar Haçlılar'dan yardım istemişti. Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye bağlı Türkmen kuvvetleri Havran'da Haçlılar tarafından bozguna uğramıştı. Daha sonra bu Haçlı kuvvetleri Dımaşk önlerine gelerek karargâh kurdular. Kudüs Kralı III. Boudouin ile müzakere yaptıktan sonra Basra üzerine sefere çıkmaya karar vermişlerdi. Ancak, Halep kuvvetlerinin ani baskınları sonucunda bu seferden istedikleri neticeyi alamadan geri dönmüşlerdi.¹³⁵

III. Boudouin Kudüs içerisinde yaşanan sorunlardan dolayı ülkesine geri dönmek zorunda kalmış ve Dımaşk'tan ayrılmıştı. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin, Abak'ı

¹³³ Abu'l Farac, a.g.e., C. II, s. 389; Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, s.177

¹³⁴ İbnü'l Kalânîsî, **Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi**, çev. Onur Özatağ, ed. Ali Alkan İnal, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 179.

¹³⁵ Runciman, a.g.e., C. II, 281; Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, s. 178.

itibarsızlaştırma propagandası sonuç vermiş ve Dımaşk halkı şehirde Haçlılar'ın serbestçe dolaşmasına tahammül edemez olmuştu. Abak, bu gelişmeler üzerine Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye barış teklif etmişti. İki taraf arasında yapılan müzakerelere ünlü fıkıhçılardan Burhane'd-Dîn Ali el-Belhî, Emir Şîrkûh ve Necmeddin Eyyûb da katılmıştı. 26 Temmuz 1151 tarihinde anlaşma sağlanmıştı. Bu anlaşmaya göre, Nûreddin Mahmud b. Zengî önceki kazanımlarına ek olarak, istediği zaman şehre girip çıkabilecek ve Dımaşk kuvvetleri de kendi emrine verilecekti. Bu durum Dımaşk'ın tamamen Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin hâkimiyetine girdiğinin göstergesidir.¹³⁶

1.10. Halep-Dımaşk İttifakı'nın Askalan Seferi

Filistin'deki tek liman olma özelliğine sahip Askalan, Müslümanların Mısır'a açılan tek kapısıydı. 1153'te Kudüs Kralı III. Boudouin tarafından kuşatılan Askalan güçlü bir savunmaya sahipti. Ancak, Boudouin'in kuşatmasına direnecek durumda değildi. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Dımaşk Atabeyi Abak'ı da yanına alarak süratle Askalan'a hareket etti. Banyas yakınlarında bir araya gelen Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Abak arasında yaşanan anlaşmazlık üzerine Askalan seferi sonuçsuz kalmıştı. Mücirüddin Abak Askalan yerine önemli bir Haçlı merkezi olan Banyas'a yürümeyi uygun görmüştü. Askalan halkı daha fazla direniş gösterememiş ve şehri Haçlılar'a teslim edip, taşınabilir malzemelerini yanlarına alarak Askalan'ı terk etmişlerdi.¹³⁷

1.11. Dımaşk'ın Nûreddin Mahmud b. Zengî Tarafından Ele Geçirilmesi

Dımaşk Atabey'i Mücirüddin Abak'ın Askalan seferi esnasındaki isteksiz tutumu ve Kudus kralı Boudouin ile yeniden anlaşıp onlara vergi vermeyi kabul etmesi, Zengiler ile ilişkilerin gerginleşmesine sebep olmuştu. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin talimatıyla Necmeddin Eyyûb harekete geçerek, Abak'ın Hristiyanlarla iş birliği yaptığını ve İslam'a ihanet ettiği propagandasını yaymıştır. Halep kuvvetlerinin Dımaşk kervanlarını yağmalaması üzerine Dımaşk'ta ekonomik sorunlar baş göstermişti. Bu durumun sorumlusu olarak Abak gösterilmiş ve Dımaşk ahali Abak'a karşı kıskırtılmıştır. Nûreddin Mahmud b. Zengî öncelikle Şîrkûh'u, 1000 kişilik bir kuvvetle

¹³⁶İbnü'l Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, s. 183.

¹³⁷İbnü'l Kalânîsî, a.g.e., s.186-187.

Dımaşk'a gönderdi. Kendisi de kısa süre sonra büyük bir orduyla Marc bölgesine gelerek Şîrkûh ile birleşip Dımaşk'a taarruza başladılar. 25 Nisan 1154 tarihinde Nûreddin Mahmud b. Zengî Dımaşk'a girdi. Yapılan görüşmeler neticesinde Abak ile anlaşma sağlandı ve ona Hıms'a bağlı eyaletlerden bir kısım iktalar verildi. Ancak Abak o bölgelerde de Nûreddin Mahmud b. Zengî aleyhine faaliyetlerde bulundu. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin üzerine geleceği endişesiyle Bağdat'a sığındı ve ölene kadar orda yaşadı.¹³⁸

1.12. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Harim Kalesi'ni Muhasarası

Dımaşk'ın ele geçirilmesiyle bütün Suriye'ye hâkim olan Nûreddin Mahmud b. Zengî Antakya Haçlıları'nın işgaline uğrayan Harim kalesine yöneldi. Kale'deki halkın direnişi ve diğer Haçlı birliklerinin yardıma gelmesi Kale'nin fethini zorlaştıyordu. Haçlılarla yapılan görüşmeler sonrası Harim'e bağlı yerlerin yarısı Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye verilmiş ve 1 yıllık bir barış antlaşması yapılmıştı. Daha sonra Nûreddin Mahmud b. Zengî 8000 duka altın vererek anlaşmayı iki yıl daha uzatmıştı. Nûreddin Mahmud b. Zengî bu barış döneminde savaşlarla harap olan ülkesini tekrar bayındır hale getirmek için uğraştı.¹³⁹

1.13. Zengîler ve Haçlılar Arasındaki Ateşkesin Bozulması

Kudüs Kralı III. Boudouin'in Şubat 1157'de Banyas'a bağlı eş-Şa'râ'daki bir Türkmen kafilesine saldırmasıyla ateşkes bozulmuştu. Bunun üzerine Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin kardeşi Nusretüddin Banyas yakınlarında Hospitalier tarikatına mensup bir Haçlı birliğini bozguna uğratarken, Emir Şîrkûh da kendisine bağlı birliklerle, Türkmenler'in mallarını yağmalayan Haçlı kuvvetlerini mağlup etmişti. Bu esnada Nûreddin Mahmud b. Zengî Baalbek (Balebek) seferindeydi.¹⁴⁰ Balebek meselesini hallettikten sonra Mayıs 1157'de Banyas'a yürüyen Nûreddin Mahmud b. Zengî şehri ele geçirmesine rağmen iç kaleye girememişti. Bu esnada iç kale Onfroi de

¹³⁸İbn Kesir, *el-Bidâye Ve'n Nihâye*, C.XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000, s. 423-424.

¹³⁹İbnü'l Kalânisî, *Şam Tarihine Zeyl- I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, 191, İbnü'l Esir, *el Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, C. XI, s. 178-179, Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, s. 286.

¹⁴⁰Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis' Historia Rerum in Patribus Tranmarinis Gestarum (Denizasıırı Bölgelelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI. XVII. ve XVIII. Kitaplarının Çevirisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 155-156.

Toron tarafından savunulmaktaydı. III. Boudouin'in de harekete geçtiğini duyan Nûreddin Mahmud b. Zengî geri çekilmek zorunda kalmıştır. III. Boudouin Banyas'ın tahrip edilen yerlerini onartmış ve ülkesine dönmek üzere yola çıktığı esnada Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin baskınına uğrayarak ordusunun tamamına yakını kaybetmiştir. Banyas'ın ele geçirilmesi için uygun ortam sağlanmasına rağmen 1156-1157'de II. Kılıçarslan'ın güneye yönelmesi ve bölgede yaşanan depremler dolayısıyla Nûreddin Mahmud b. Zengî Haçlılarla anlaşarak Halep'e dönmüştür.¹⁴¹

1.14. Bizans İmparatoru Manuel'in Suriye Seferi

Bizans'ın Sicilya Nomanları, Macarlar, Sırp'lar ve Türkiye Selçukluları'yla mücadelelerini fırsat bilen Kilikya Ermeni Baronu II. Thoros ve Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon imparatorluğun Kilikya bölgesine saldırmıştı. 1156'da birleşik Ermeni-Haçlı ordusu, Bizans'a ait Kıbrıs'ı yağmalamış ve birçok kişi esir alınmıştır.¹⁴² Bizans böyle bir durumdayken Haçlılar kendi içlerinde siyasi bir birlik sağlayamamışlardı. Antakya Prinkepsliği ve Kudüs Krallığı arasında birtakım problemler yaşanıyordu. Bundan dolayı Kudüs Kralı III. Boudouin Manuel'e elçiler yollamıştı. Manuel ise Antakya Prinkepsliğine karşı Kudüs Kralından yardım istemiş, bunun karşılığında III. Boudouin de Halep Zengilerine karşı Bizans'tan yardım istemiştir. Karşılıklı çıkar ilişkilerine dayanan bu diplomasi faaliyetleri sonucunda, Manuel, Sicilya Normanları ile bir anlaşma imzalamış ve batıdan gelebilecek tehlikeyi ortadan kaldırmıştır. Manuel, 1159 tarihinde Çukurova'ya düzenlediği sefer sonucunda Kilikya Ermeni Baronluğu'na ait bütün arazileri ele geçirmiştir. Antakya Prinkepsi Renaud bu tehlikenin farkına vararak Manuel'den af dilemiştir. Manuel, hem Renaud'u hem de Ermeni Baronu Thoros'u affetmiştir. Böylece Manuel kendisine karşı isyana kalkışan bütün bölgeleri süratle hâkimiyetine alarak bu bölgelerde asayiş sağlamıştır.¹⁴³

¹⁴¹ W. B. Stevenson, *The Crusaders in the East*, Cambridge University Press 1907, s. 176-177, Runciman, a.g.e., C. II, 287.

¹⁴² İonnes Kinnamos, *İonnes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*, Çev. Işın Demirkent, TTK. Yayınları, Ankara 2001, s. 130-131; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, s. 322-323; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK. Yayınları, Ankara 2007, s. 136-137; Mehmet Ersan, "Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepsliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış", Dünya Yayınları İstanbul 2008, s. 343

¹⁴³ Vahram, *Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, During the Time of Crusades* trans. Charles Fried Neumann, London 1831, s.39-40; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 322-323.

Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin girişimleriyle İmparator Manuel ile dostluk ilişkileri kurulmuştur. Nûreddin Mahmud b. Zengî yeniden eski Urfa Kontu Joscelin ve Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon ile mücadeleye girişmiştir. Özellikle Renaud, 1160 tarihinde saldırgan bir politika izlemiş, Fırat Ovası'nda ve Afrin Vadisi'nde hayvanlarını otlatan Türkmenler'e saldırarak onları ağır kayıplara uğratmıştır. Ancak Antakya Prinkepsi Türkmenler'den yağma ettiği ganimetlerle geri dönerken, Râvendan yakınındaki el-Cûma bölgesinde, Halep Valisi Mecdeddin tarafından yakalanarak esir alınmıştır. Renaud, sadece Müslümanlar için değil aynı zamanda Bizans için de oldukça tehlikeli bir yöneticiydi. Nûreddin Mahmud b. Zengî ölümüne kadar, Renaud için teklif edilen anlaşmaların tümünü reddetmiştir.¹⁴⁴

Renaud esir edildikten sonra yeni liderin kim olacağı konusunda tartışmalar başlamış ve nihayetinde Renaud'un ilk eşinden olan Bohemund seçilmiştir. Bohemund'un küçük yaşta ve tecrübesiz olmasından dolayı rüşdünü ispat edene kadar Patrik Aimey'nin işleri yürütmesi kararlaştırılmıştı.¹⁴⁵

1.15. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Trablus Haçlı Kontluğu'nu Ortadan Kaldırma Teşebbüsü ve Harim Zaferi

Nûreddin Mahmud b. Zengî, kuzey ve güney Haçlı Kontluğu arasındaki kara bağlantısını kesmek amacıyla, Trablus Haçlı kontluğunu ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Kudüs Kralı III. Boudouin 1162 tarihinde hayatını kaybetmiş, Kudüs'ün idaresi Boudouin'in kardeşi Amaury'e verilmişti. Kudüs kralının Mısır'da bulunmasını fırsat bilen Nûreddin Mahmud b. Zengî, 1163 yılında Trablus Haçlı kontluğu üzerine yürüyerek el-Bâkia bölgesinde ordugâhını kurmuştu. Durumun ciddiyetini kavrayan Trablus Kontu III. Raymond, tüm Haçlı liderlerinden ve Bizans'ın Kilikya Valisi Koloman'dan yardım istemiş ve yardım çağrısı olumlu karşılanmıştı. Nûreddin Mahmud b. Zengî kendisine karşı oluşan bu ittifakından habersizdi ve Haçlı birlikleri karşısında mağlup olup geri çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁴⁶

¹⁴⁴İonnes Kinnamos, **İonnes Kinnamos'un Historiası 1118-1176**, s. 139; Niketas Khoniates, **Niketas Khoniates'in Historiası**, TTK: Yayınları, Ankara 1995, s. 75; John Julius Norwich, **Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)**, C. III, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Kitapları, İstanbul 2013, s. 128; Işın Demirkent, "Haçlı Seferi Dönemi Kalelerinden Râvendan", *Belleten*, LVI/216 (1992), s. 383-384; Ebru Altan, "Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160) Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)", *Tarih Dergisi*, S. 55, (2012/1) s. 10.

¹⁴⁵ Abu'l Farac, a.g.e., C. II, s. 400.

¹⁴⁶ Abu'l Farac, a.g.e., C.II. s. 400.

Mağlubiyet sonunda Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye geri çekilmeleri gerektiği söylenince o bunu söyleyenlere şu cevabı vermiştir: *“Eğer yanımda bin süvari olsun, hemen onlarla savaşırım ve onlara hiç itibar ve aldırış etmem. Allah'a yemin olsun ki, şahsım ve İslam'ın intikamını almadıkça çardak altında gölgelenmeyeceğim.”*¹⁴⁷

Nûreddin Mahmud b. Zengî, başta Halep ve Dimaşk olmak üzere tüm Müslüman beldelerinden asker, çadır, yiyecek ve silah yardımları alarak, Bizans-Haçlı birleşik orduları karşısında dağılan ordusunu tekrar toparlamış ve eskisinden daha iyi bir şekilde teçhiz etmiştir. Bizans-Haçlı ittifakı Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye anlaşma telif etmişse de Zengî anlaşmaya yanaşmamıştır.¹⁴⁸

Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin bundan sonraki hedefi, kuzey Haçlılarının savunma hatlarında büyük öneme sahip olan Harim idi. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin ordusunda kardeşi Musul Atabeyi Mevdud, Menbiç Emiri Seyfeddin Gazi, Hısn-ı Keyfa Artuklu Emiri Fahreddin Kara Arslan, Mardin Artuklu Emiri Necmeddin Alp'e ait kuvvetler de vardı. Anonim Süryani Vekayinamesine göre, Nûreddin Mahmud b. Zengî tarafından toplanmış olan birleşik Müslüman ordusunun mevcudu 70.000 atlı ve 40.000 yayaydı.¹⁴⁹ Haçlı birleşik ordusunda ise Trablus Haçlı Kontu Raymond, Antakya Prinkepsi Bohemund, Bizans Kilikya Valisi Kolomon, eski Urfa Kontu II. Joscelin'in oğlu III. Joscelin, Kilikya Ermeni Baronu Thoros'a ait kuvvetler ve bu kuvvetler dışında civardaki tüm Haçlı kontları, baronları ve bunlara bağlı askerler vardı. Haçlı ordusu, Harim'in Nûreddin Mahmud b. Zengî tarafından kuşatıldığını haber alınca, Harim'e doğru harekete geçtiler. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin bu seferi düzenlemekteki amacı Mısır'da Şîrkûh ve Şaver arasındaki problemleri ortadan kaldırmaktı. Çünkü Kral Amaury ile Şaver arasında ittifak kurulmuş ve Şîrkûh, Bilbis'te kuşatılmıştı.¹⁵⁰ Savaş 10 Ağustos 1164'te başladı. Eski Türk savaş taktiği usulünü uygulayan Nûreddin Mahmud b. Zengî, sahte ricat stratejisiyle Bizans-Haçlı müttefik ordusuna ağır kayıplar verdirmişti. Haçlılar'ın bir günlük kaybı 10.000 kişiden fazlaydı. Savaşın sonunda Ermeni Baron'u Thoros haricinde bütün Haçlı liderleri esir alınmıştı. Nûreddin Mahmud b. Zengî Müslüman esirlerin serbest bırakılması ve fidye karşılığında Antakya Prinkeps'i Bohemund'u serbest bırakmıştı. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin

¹⁴⁷ İbnü'l Esir, **el Kâmil fit-Tarih**, C. XI, s. 241.

¹⁴⁸ Stevenson, **The Crusaders in the East**, s. 188-189; Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C.II, s. 306, 307.

¹⁴⁹ Stevenson, a.g.e., s. 188-189.

¹⁵⁰ Stevenson, **The Crusaders in the East**, s.189-190.

Bohemund'u serbest bırakmasının sebebi Antakya'nın Bizans'ın eline geçmesini istememesiydi. İmparator Manuel'in yeni bir Suriye seferine çıkmasını engellemek için de 150 ipek elbise karşılığında Kilikya Valisi Kolomon'u serbest bırakmıştır. Bu zaferin neticesinde Mısır'da Amaury tarafından kuşatılan Şîrkûh'da kurtulmuş ve Amaury anlaşma yaparak geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁵¹

1.16. Banyas'ın Ele Geçirilmesi

Banyas, Haçlı-Dımaşk kuvvetlerinin ittifakıyla ele geçirilmiş ve Üner (Unur) tarafından da Haçlıların idaresine bırakılmıştı. Nûreddin Mahmud b. Zengî, stratejik öneme sahip olan bu şehri ele geçirmek için, Harim zaferinin ardından harekete geçmişti. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Kudüs Kralı Amaury'nin Mısır'da olmasını ve Bizans-Haçlı kuvvetlerinin Harim'de gücünün kırılması durumunu fırsat bilerek yönünü Banyas'a çevirmiştir. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin kardeşi Nusretüddin'in de kuvvetleri bulunuyordu. Banyas, Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin kuvvetleri tarafından kısa bir süre içerisinde ele geçirildi. Bu sefere katılanlardan biri de Üner'in oğlu idi. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Banyas'ı aldıktan sonra Üner'in oğluna: "*Müslümanlar bu fetihten dolayı bir kere sevindiler, sen ise iki defa sevindin.*" dedi. Üner'in oğlu: "*Nasıl yani?*" diyerek sorduğunda ise Nûreddin Mahmud b. Zengî: "*Çünkü Allah Teâlâ bugün babanı cehennem azabından kurtardı*" diye cevap vermiştir.¹⁵²

Musul atabeyleri, özellikle İmâdeddin Zengî ve atabeyliğin Halep kolunun kurucusu Nûreddin Mahmud b. Zengî, Haçlılar'a karşı giriştikleri mücadelelerle İslâm dünyasının ümidi, Hristiyan dünyasının ve Haçlılar'ın korkulu rüyası olmuşlardı. İslâm beldelerinde prinkepslikler ve krallıklar gibi çeşitli siyasî teşekküller kurdukları bu dönemde, hem siyasî rakipleri hem de Haçlılar karşısında büyük mücadeleler verdiler. Nûreddin Mahmud zamanında el-Cezîre, Suriye ve hatta Mısır'da siyasî birliğin sağlanması, sosyal ve ekonomik gelişmelerin yanında Haçlılar'a karşı kazanılan büyük zaferlerin de zeminini oluşturmuştu.¹⁵³

¹⁵¹Runcıman, a.g.e., C. II, s. 308; İbnü'l Esir, *el Kâmil fi't-Tarih*, C. XI, s. 247-248

¹⁵²İbnü'l Esir, *el Kâmil fi't-Tarih*, C. XI, s. 247-248.

¹⁵³Bezer, "*Zengiler*", DİA, C. XLIV, s. 271-272

İKİNCİ BÖLÜM

SELAHADDİN EYYÛBİ VE AİLESİ

2. Eyyûbi Ailesinin Zengîler'in Hizmetine Girişi

Eyyûbiler, önceleri Şeddadilerin başkenti Duvin (Erivan yakınında)'de Şeddadiler'in¹⁵⁴ hizmetinde bulunmuş askerlerdendi. Ataları Şadi, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ve oğlu Sultan Mahmud dönemlerinde saray ağası olan Bihruz el-Hadim'in dostu ve arkadaşıydı. Onun isteği üzerine Şadi, oğulları Necmeddin Eyyûb, Şîrkûh ve emri altındaki diğer kişilerle Irak'a geldi. Bihruz, onu ikta arazisi olan Tekrit'e vali tayin etmişti. Bazı tarihçiler onun Irak'a gelişini Duvin'deki işlerinin bozulmasına bağlasalar da bu iddialar asılsızdır. Zira bu dönemde askerler daha cazip bir görev bulunca efendilerinin yanından ayrılarak başka bir emir'in veya devlet adamının hizmetine girebilirlerdi. Bu anlamda günümüzdeki ücretli asker sınıfına benzetilebilirler. Onların Irak'a gelişleri 1126 yılından öncedir. Bihruz tarafından Tekrit'e vali tayin edilen Şadi kısa bir süre sonra ölünce, Bihruz onun yerine büyük oğlu Necmeddin Eyyûb'u Tikrit'e vali tayin etmiş, kardeşi Şîrkûh'u da ona yardımcı olarak atamıştı.¹⁵⁵

1131 tarihinde, Selçuklu Devleti'nde anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Bu tarihte, Selçuklu Sultanı Mahmud ölmüş, Mesud ve Selçukşah arasında bir taht mücadelesi başlamıştı. Bu mücadelede Abbasi Halifesi Müsterşid-billah, arasının iyi olduğu Selçukşah'ın tarafındaydı. Sultan Mesud, İmadedin Zengi ittifakına karşılık, halife ve Selçuk-şâh ittifakı ortaya çıkmıştı. Ancak İmadeddin Zengi ve Mesud'un kuvvetleri, Selçukşah'ın ve halifenin kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramış, İmadeddin Zengi, Tikrit'e çekilmek zorunda kalmıştı. Bu sırada Tikrit Valisi Necmeddin Eyyûb gemiler tahsis ederek Zengi'nin Dicle'yi geçmesine yardım etmiş, bu vesileyle Necmeddin

¹⁵⁴ Bezer, "Şeddâdiler", DİA, XXXVIII, s. 409, Abbasiler'in zayıflamasından sonra ortaya çıkan mahalli hanedanlardan biri olup bilinen ilk atası Muhammed b. Şeddad b. Kurtuk'tur. Müneccimbaşı'nın Şeddadiler döneminde yazılan, ancak günümüze ulaşmayan Tarih-i Babü'l-ebvab adlı eserden yaptığı nakillere bakılarak hanedanın Kürt asıllı olduğu söylenebilir. Fakat İbnü'l Esr'in hanedan mensupları için Revvadi nisbesini kullanması bu konuda şüphe uyandırmaktadır. Zira merkezi Tebriz olmak üzere İran'da hüküm süren Revvadiler aslen Yemenli Arap kabilelerindenidir. Bu durumda Şeddadiler'in Dvin (Duvin, Duveyn) yöresine geldikten sonra yaptıkları evlilikler sonucu Kürtleştikleri ileri sürülebilir. Bunun yanında Deylemce ve Ermenice isimler kullanmaları meseleyi daha karmaşık duruma getirmektedir.

¹⁵⁵ Ramazan Şeşen, **Selahaddin Eyyûbi ve Devlet**, Çağ yayınları, İstanbul 1987, s. 37

Eyyûb ile İmadeddin Zengi arasında dostluk ilişkileri gelişmiştir.¹⁵⁶ Bu olaydan birkaç sene sonra Necmeddin Eyyûb'un kardeşi Şîrkûh bir Selçuklu kâtibini öldürmüş, bu olay üzerine Bihrûz el-Hâdim, Necmeddin Eyyûb'dan kardeşinin tutuklanmasını ve Tikrit'i de gelen memura teslim etmesini istemiştir. Bu şartlar altında Tikrit'te kalmanın mümkün olmayacağını düşünen Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh, İmadeddin Zengi'ye müracaat etmişlerdi. İmadeddin ise Eyyûbi kardeşlerin kendisine Tikrit'e sığındığı günlerde yardım etmeleri sebebiyle onlara yardım elini uzatmıştır. Böylece 1137 tarihinden itibaren Necmeddin Eyyub ve Şîrkûh, İmadeddin Zengi'nin hizmetine girmişlerdi.¹⁵⁷

1137 yılında Esedüddin Şîrkûh ve Necmeddin Eyyûb, Tikrit'te Bihrûz'un hizmetinden ayrılarak Musul'a hareket ettiler. O gün Tikrit tarihî bir gün yaşamıştı. Çünkü Eyyûbî kardeşler, bölgede asayişî temin etmiş ve yol kesenleri, huzuru bozanları, bozguncuları şehirden çıkarmışlardı. Şehir halkı, Eyyûbi ailesine olan muhabbetleri sebebiyle onları uğurlamaya gelmişti. Kafile ayrılırken ağlama sesleri gözyaşlarına karışıyordu. İki kardeşin Tekrit'ten ayrıldığı gece Selahaddin Eyyûbi dünyaya gelmişti.¹⁵⁸

1137 yılında, yani Salahaddin'in doğduğu yıl, Tekrit'ten ayrılarak Musul'a gittiler. Zengi, onlara Şehrazur ve el-Mevzir'de iktalar (dirlikler) verdi. Tekrit'te valilik görevi üstlenmiş olan Necmeddin Eyyub ve kardeşi Şîrkûh emir (bey) idiler. Eyyûbi kardeşlerin maiyetlerinde askerleri vardı. Zengi'nin hizmetinde seferlere katıldılar. Zengi, 1134 yılında Şam bölgesinin büyük merkezlerinden olan Baalbek (Balebek)'i alınca Necmeddin Eyyûb'u bu şehrin valiliğine getirdi. Butayin de Necmeddin Eyyûb'un yeni ortaya çıkmış bir kişi olmayıp Frenklerle-Böriler arasında kalan bu kritik yere tayin edilmesi, onun köklü ve Türkler arasında itibarı büyük bir emir olduğunu gösterir. Bu sırada kardeşi Esedüddin Şîrkûh da Zengi'nin en büyük komutanları arasında yerini almıştır. İki kardeş emirlerindeki memlûkler ve diğer askerlerle Zengi'nin Frenklere

¹⁵⁶ Ramazan Şeşen, “*Eyyubîler Devleti*”, DGBİT, C. VI, İstanbul: Çağ Yayınları, 1987, s. 331; Ramazan Şeşen, **Selâhaddin Devrinde Eyyubîler Devleti**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983, s. 34-35.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esir, **El Kamil Fit-Tarih**, C. XI, s. 277; Ali Beyyûmî, **Kuruluş Devrinde Eyyubîler**, (*Selâhaddin Eyyûbi'nin Devleti*), çev. Abdulhadi Tümurtaş, Kent Yayınları, İstanbul 2005, s. 65-66; İbrahim Ethem Polat, **Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler**, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 10; Malcolm Cameron Lyons -D.E.P. Jackson, **Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları**, Çev. Zehra Savan, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, s. 11; Murat Öztürk, a.g.e., s. 51-62

¹⁵⁸ Gürbüz, a.g.m, s. 387-405

karşı yaptıkları gazalara katıldılar.1144 yılında Şîrkîh Urfa'nın fethinde hazır bulunurken, Necmeddin Eyyûb Haçlılar'a karşı Balebek cephesinde mücadele ediyordu. Necmeddin Eyyûb'un oğulları el-Melik el-Adil ile Takiyyüddin bu dönemde doğdular.¹⁵⁹

14 Eylül 1146 tarihinde, Zengi'nin Caber Kalesi önünde şehit edilmesi üzerine devlet, oğullarından Seyfeddin Gazi ile Nûreddin Mahmud b. Zengî arasında taksim edildi. Musul'da Zeyneddin Ali Küçük yardımıyla Seyfeddin Gazi, Halep'te ise Esedüddin Şîrkûh'un yardımıyla Nûreddin Mahmud b. Zengî idareyi ele aldılar. Şîrkûh bundan sonra Nûreddin Mahmud Zengî en büyük yardımcısı ve ordu kumandanı olarak hizmet edecektir. İmadeddin Zengi'nin ölümü üzerine, Urfa'da meydana gelen isyanın bastırılmasında ve ertesi yıl Artah'ın fethinde Şîrkûh, Nûreddin'in yanında mücadele etmiştir. Balebek sahibi Necmeddin Eyyub ise Nûreddin Mahmud b. Zengî tarafında kalmıştı; ancak Zengi'nin ölümünden hemen sonra Dımaşk Atabeyi Muineddin Üner'in Balebek'i muhasarası esnasında Nûreddin Mahmud b. Zengî'den yardım gelmemesi, Necmeddin Eyyûb'un Böriler'in hizmetine girmesine sebep olmuştu.¹⁶⁰

Urfa'nın İmadeddin Zengî tarafından fethedilip, Fırat'ın doğusundaki Haçlı varlığına son verilmesi üzerine Avrup'da II. Haçlı Seferi tertib edilmişti. Haçlı ordusunun 24-28 Temmuz 1148 tarihlerinde Dımaşk'ı kuşatması üzerine Nûreddin Mahmud b. Zengî ve ağabeyi Seyfeddin Gazi'nin yardımı sayesinde Haçlılar bozguna uğratıldı. Bu muhasara esnasında Takiyyüddin Ömer ile İzzüddin Ferruhsah'ın babaları ve Selahaddin'in ağabeyi Şahinşah şehit düşmüştü. İbn Ebi Tayy ise onun bu sene Recep ayında meydana gelen Yağra muharebesinde şehit olduğunu ifade etmektedir. Nûreddin Mahmud b. Zengî bölgesindeki hâkimiyetine engel teşkil eden Dımaşk şehrini ele geçirmek istiyordu. Dımaşk emiri Abak Zengiler' e karşı haçlılar ile ittifak kurmaktan çekinmemişti. 1151'de yine Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh'un yürüttükleri diplomasi sayesinde Dımaşk Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye tâbi olmuştu. Anlaşmaya göre, Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Haçlılarla mücadelesinde Dımaşk yardım gönderecekti. Selahaddin Eyyûbi'nin bu süreçte Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin hizmetine girdiği sanılmaktadır. Haçlılar Banyas'ı zaptetiktten sonra 1154'te Dımaşk'a yönelmişlerdi. Necmeddin Eyyûb başkanlığındaki Nûreddin Mahmud b. Zengî

¹⁵⁹ Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 37

¹⁶⁰ Şeşen, a.g.e., s. 37

tarafatları Şîrkûh'a durumu bildirip Nûreddin Mahmud b. Zengî'yi Dimaşk'a çağırılmışlardı. Bunun üzerine Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Şîrkûh'un orduları Dimaşk'a girdiler. Daha sonra Balebek, Havran ve Busra'da ele geçirilmişti. Böylece, Şam ve el-Cezire bölgesinde Nûreddin Mahmud b. Zengî, güçlü bir askeri ve siyasi birlik tesis etmişti. Bundan sonra Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin devletinin merkezleri Halep ve Dimaşk olmuştu.¹⁶¹

Dimaşk'ın fethinden sonra Eyyûbi ailesinin devlet içerisindeki gücü artmıştı. Necmeddin Eyyûb Dimaşk valisi ve Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin meclislerinde özel imtiyaz sahibi oldu. Şîrkûh'a ise Rahbe ve Tedmür ikta olarak verilmişti. İbn el-Esir'in Dar el-Adl'in kurulması dolayısıyla verdiği bilgiye göre, Şîrkûh'un devlet içindeki gücü Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin gücüne yaklaşmıştı. Nûreddin Mahmud b. Zengî, 1155 yılında Tell-başir'i ele geçirmiş, ardından 1156-1157 yıllarında Harim ve Banyas'ı muhasara etmişti. Bu sırada kumandanı Şîrkûh, Türkmen birlikleriyle Kuzey Suriye'de başarılı seferler düzenliyordu. Nûreddin Mahmud b. Zengî tarafından III. Baudouin Tabariyye yakınında mağlup edildi. Nûreddin Mahmud b. Zengî bu esnada iki defa ağır hastalığa yakalanmıştı. Bu durumu fırsat bilen haçlılar Harim'i tekrar ele geçirdiler. 1159-1161 yıllarında Nûreddin Mahmud b. Zengî, Musullular ve Anadolu Selçuklularıyla uğraşmış ve Güney Anadolu'daki topraklarını genişletmişti. Ayrıca, 1156 yılında Necmeddin Eyyub, 1161 yılında Şîrkûh, Şam Hac Emirliği görevinde bulunmuşlardı.¹⁶²

2.1. Selahaddin Eyyûbi'nin I. Mısır Seferi (15 Nisan 1164-26 Ekim 1164)

Dimaşk mücadelesini kaybetmiş olan Haçlıların Mısır yönünde genişlemekten başka çareleri kalmamıştı. Haçlılar için her bakımdan zengin ve alabildiğine geniş Mısır topraklarının ele geçirilmesi, Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye karşı stratejik bir üstünlük sağlamakla beraber arkalarını emniyete almalarının da garantisiydi. Mısır'ın, Nûreddin Mahmud b. Zengî tarafından ele geçirilme ihtimali Haçlıları paniğe sevk etmişti. Bu dönemde Mısır'daki siyasi ortamın gerginliği ve iktidar kavgalarının yaşanması, Haçlılar'a buraya kolayca hâkim olacakları izlenimini vermişti. 1160 yılındaki karışıklıklar dolayısıyla III. Baudouin Mısır'a sefer yapma tehdidinde bulunmuştu;

¹⁶¹ Şeşen, a.g.e., s. 38-39,

¹⁶² Şeşen, a.g.e., s. 39-40.

ancak, 10 Şubat 1162 tarihinde vefat etmişti. Kral III. Baudouin ardında evlat bırakmadığı için onun yerine kardeşi Yafa ve Askalan Kont'u Amaury geçmişti. Amaury, III. Baudouin ile yapılan anlaşmada 160.000 dinar haraç ödenmesi konusunda Fatimiler'in sözlerini tutmadığını gerekçe göstererek 1163 senesinde Mısır'a sefer düzenledi. Amaury, Bilbis şehrini muhasara etti. Nil Nehri'nin taşma dönemine denk gelen bu Haçlı saldırısını Vezir Dırğam etkisiz hale getirmiş ve bendlerin birkaçını açarak Amaury'yi geri çekilmeye mecbur etmişti.¹⁶³

Amaury'nin bu harekâtı Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Trablus Kontluğu'na taarruz etmesine sebep olsa da, birleşik Haçlı ordusu karşısında bozguna uğrayan Nûreddin Mahmud b. Zengî, Hıms'a çekilmiş ve ordusunu toparlamaya çalışmıştı.

Mısır halkı ve Fatimi halifeleri Mısır'ın Haçlıları'nın hâkimiyetine girmesinden endişe ediyordu. Fatimi halifesi el-Mustansır'ın veziri Bedrül-Cemali ile birlikte Fatimi halifeleri nüfuzlarını kaybetmiş, ülke "sultan" unvanını taşıyan vezirler tarafından yönetilir hale gelmişti. Son büyük Fatimi veziri Talai b. Ruzzik'in 11 Eylül 1161 tarihinde suikaste kurban gitmiş, yerine geçen oğlu Ruzzik ise ülkeyi idare edemez hale gelmişti. Yukarı Mısır'daki Kus şehrinin valisi Şaver isyan edip Kahire'ye yürüyünce, 10 Ocak 1163'de Fatimi halifesi el-Azid (Adid) tarafından vezir tayin edilmişti. Karışıklık içinde olan ülkenin problemlerine Şaver'in açgözlülüğü ve kibri eklenince huzur temin edilememişti. Ruzzik'in öldürülmesi üzerine Hacibu'l-Huccab Dırğam isyan başlatıp Şaver'i vezirlikten devirmişti. Şaver Nûreddin Mahmud b. Zengî'den yardım istemek için 23 Ekim 1163'te Dımaşk'a geldi.¹⁶⁴

Nûreddin Mahmud Zengî Şaver'e yardım etme konusunda mütereddit davranmış ve ordusunun Mısır coğrafyasında bir maceraya atılmasını istememiştir. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin yardımı karşılığında Şaver, bu seferin tüm masraflarını karşılayacağını, Nûreddin Mahmud Zengî'nin yüksek hâkimiyetini tanıyacağını, sınır bölgelerini Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye vereceğini, ülkenin yıllık gelirinin üçte birini haraç olarak göndereceğini taahhüt etmişti. Aynı zamanda sefere katılan kumandanını Nûreddin Mahmud Zengî'nin naibi (yüksek komiseri) sıfatıyla doğrudan Nûreddin Mahmud b. Zengî'den emir alması konusunda da anlaşma sağlanmıştı.¹⁶⁵

¹⁶³ Runciman, a.g.e., C. II, s. 306; Şeşen, a.g.e., s. 41

¹⁶⁴ Abu'l Farac, a.g.e., s. 401; Runciman, a.g.e., C. II, s. 306-307; Şeşen, a.g.e., s. 41-42

¹⁶⁵ Şeşen, a.g.e., s. 42; Runciman, a.g.e., C. II, s. 307.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra muazzam büyüklükteki ordu harekete geçmişti. Şîrkûh kumandasındaki büyük çoğunluğu Oğuzlardan müteşekkil bir birlik Şaver ile birlikte 15 Nisan 1164 Perşembe günü Mısır'a hareket etti. Henüz 27 yaşında olan Selahaddin, amcası Şîrkûh'un komutanları arasında yerini almıştı. Şîrkûh'un komutasındaki askerler 10 Mayıs'ta Kahire'nin doğusundaki Bilbis'te bulunan büyük bir Mısır ordusunu bozguna uğrattılar. Vezir Dırgam'ın kardeşi Nasirüddin de Mısır ordusunda idi. Rivayete göre Şîrkûh, bu büyük orduyu görünce korkusuna yenik düşmüş, Şaver ise ona: *"Bu kalabalık seni korkutmasın, kumandanlarının gönderdikleri mektuplar yanımda. Bunların çoğu dokumacı, çiftçi v.s. gibi meslek erbabıdır. Davul çalarsan toplanırlar, sopa gösterirsen kaçarlar."* diyerek Şîrkûh'un boşuna endişelendiğini belirtmiştir. Şîrkûh, Bilbis'te Mısır ordusunun direnişini kırdıktan sonra Kahire'yi kuşattı. Vezir Dırgam öldükten sonra 25 Mayıs 1164 tarihinde Şaver, tekrar Mısır vezaretine geçmişti. Şaver makamına geçince Nûreddin Mahmud b. Zengî ile yaptığı anlaşmaya uymadı ve Şîrkûh'un Mısır'dan ayrılmasını istedi. Bunun üzerine Şîrkûh, Mısır'daki Sünni muhalifleri devreye sokarak onlarla işbirliği yapıp Bilbis'i işgal etti. Şîrkûh daha sonra Bilbis'te Selahaddin'e bir miktar asker bırakıp Kahire'yi kuşattı. Şaver de bu esnada haçlılardan yardım istedi.¹⁶⁶

Şaver, Amaury'e Kudüs'ten Nil'e kadar gelecek olan ordunun masraflarını karşılayacağını, ona refakat eden Hospitalier tarikatı şövalyelerine de çeşitli hediyeler vereceğini taahhüt etmişti. Amaury, krallığını emniyete alarak Nil kıyısındaki Fakuş'a gelip burda Şaver'in ordusuyla birleşti. Şîrkûh, Kahire muhasarasını bırakarak Selahaddin'e emanet ettiği Bilbis'e hareket etti. Bilbis, Amaury ve Şaver kumandasındaki Haçlı ve Mısır müttefik kuvvetleri tarafından kuşatıldı. Kuşatma üç ay sürdü. Şîrkûh ve emrindeki kuvvetler şehirde mücadele ederken, Nûreddin Mahmud b. Zengî de Musul'dan ve Artuklu beyliklerinden aldığı destek sayesinde Harim'de Bizans ve Haçlı kuvvetlerini yenip birçok prens ve kontu esir almıştı. Şîrkûh'un Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin bu başarısından haberi yoktu. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Harim'i ele geçirdiği ve Banyas üzerine yürüdüğü haberi ulaşınca Amaury, ülkesine dönmeye karar verdi. 26 Ekim 1164'te üç taraf arasında anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre Şaver makamında kalacak, Şîrkûh'a 30.000 dinar tazminat ödeyecek, Şîrkûh ve

¹⁶⁶ Abu'l Farac, a.g.e., s. 401-402; İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 244; Runciman, a.g.e., C. II, s.307-308; Şeşen, a.g.e., s. 44.

Amaury kuvvetleri Mısır'ı terk edeceklerdi. Şîrkûh 7 Zilhicce 559/26 Ekim 1164 günü Bilbis'ten ayrılmış ve 13 Kasım 1164 günü Dımaşk'a varmış, Nûreddin Mahmud b. Zengî tarafından karşılanmıştı.¹⁶⁷

Şîrkûh, Şaver'in iktidarda kalmak için Nûreddin Mahmud b. Zengî ile Haçlılar arasındaki rekabetten faydalandığını görmüştü. Mısır'da bulunan sünni gruplarda kendisine birçok taraftar edinmişti. Selahaddin Eyyûbi de bu süreçte büyük bir emir olduğunu göstermiş ve 1165 senesinde Bağdat Şihneliğine (subaşı) tayin edilmiştir.¹⁶⁸

2.2. Selahaddin Eyyûbi'nin İkinci Mısır Seferi (9 Ocak-5 Eylül 1167)

Şîrkûh, Mısır'dan döndükten sonra 1165 yılında Dımaşk-Sayda yolu üzerindeki Şakif-i Tirlin müstahkem mevkiini, daha sonra da Havran ovasına hâkim Şakif müstahkem mevkilerini Haçlılardan geri almaya muvaffak olmuştu. Şîrkûh bu başarılarını yeterli görmüyordu.¹⁶⁹

Şîrkûh, Mısır'ı Şaver'e bırakma niyetinde değildi ve bu konuda Nûreddin Mahmud b. Zengî'yi yeni bir sefere ikna etmeye çalışıyordu. Bu sefer için Abbasi halifesinden de yardım istemekten çekinmeyen Şîrkûh, iki yıl boyunca sefer hazırlıkları yapmıştı. Şîrkûh, bu seferi "Şii-Sünni çatışması" olarak gösterip bir cihat mahiyeti kazandırmış, Abbasi halifesi Müstencid-Billah'dan da onay almıştır. Fatimi veziri Şaver ise bu hazırlıklardan haberdar olunca Haçlılar'dan yardım istemek zorunda kalmıştır.¹⁷⁰ Nûreddin Mahmud b.Zengî kendi emirlerini de Şîrkûh'un ordusuna katmış ve İbnü'l Esir'in ifadesine göre Şîrkûh'un kuvvetlerinin sayısı iki bini bulmuştu. William of Tyre ise Şîrkûh'un ordusunda 9000'i zırhlı omak üzere geri kalanı okçulardan mürekkep 12.000 Türk askeri olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹

Şîrkûh'un seferden dönüşünün ardından 1165 yılında Mısır'da Yahya b. el-Hayyat ve Dırgam taraftarları, Şaver'e karşı isyan teşebbüsünde bulunmuşlar ve başarısız bu isyan girişiminin sonunda bazı isyancılar Dımaşk'a kaçmışlardı.

¹⁶⁷ İbn Şeddâd, **en-Nevâdir es-Sultâniyye ve el-Mehâsin el-Yusûfiyye**, (*Sîretü Salâhuddin*), Thk. Cemâleddîn eş-Şeyyâl, İskenderiye 1994, s. 76; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateynfi Ahbâr ed-Devleteyn(en-Nûriyye ve es-Salâhiyye)**, C. I, Neşr. İbrahim Şems ed-Dîn, Beyrut 2002 s. 414; Abu'l Farac, a.g.e., s. 402; İbnü'l Esir, a.g.e., s. 244-245; Runciman, a.g.e., C. II, 307-308; Şeşen, a.g.e., s. 44

¹⁶⁸ Şeşen, a.g.e., s. 44-45.

¹⁶⁹ Şeşen, a.g.e., s. 45.

¹⁷⁰ Lyons, Jackson, a.g.e, s. 19; Serkan Özer, *Mısır Hâkimiyeti İçin Verilen Mücadeleler (1161-1169)*, Tarihîn Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2019, S. XXII, s. 385-417.

¹⁷¹ Lyons, Jackson, a.g.e., s. 19-20.

Nûreddin Mahmud b. Zengî, Şîrkûh'un komutasında iki bin kişiden oluşan kuvveti 9 Ocak 1167'de Dımaşk'tan Mısır'a gönderdi. Bu orduda Salahaddin'in dayısı Şihabeddin Mahmud el-Harimi gibi hassa kumandanları ile Şerefüddin Bozkuş, Câvlî, Kutluğ-aba b.Musa, İbn Bahram gibi memlûk kumandanlar da bulunmaktaydı. Şair Arkalet el-Dımaşkî yazdığı bir kasidede Selahaddin'den ve Oğuzlar'dan övgüyle söz etmiştir.¹⁷²

Nûreddin Mahmud b. Zengî, birinci seferdeki stratejisini izleyerek Haçlılar'ın Şîrkûh'un yolunu kesmelerini engellemek amacıyla, Ra'el-Ma ordugâhında kalıp, Kudüs Krallığı'na ait sınırlarda keşif harekâtları düzenledi. Haçlı ve Mısır kuvvetlerinin yolunu keseceğinden haberdar olan Şîrkûh Bilbis'in güneyi istikametinde ilerleyerek 30 Ocak 1167'de Kahire'nin güneyindeki Atfih'e varmıştı. Daha sonra Nil'in batı yakasına geçen Şîrkûh Cize'de karargâhını kurmuştu. Şîrkûh, batı beldelerini tasarruf ve hâkimiyetine aldıktan sonra 50 gün kadar burada kalmıştı. Şîrkûh Mısır'daki taraftarlarına temasa geçmişti. Eseddün Şîrkûh'un geldiğini haber alan Şaver, Haçlılar ile yeni bir ittifak anlaşması yapmıştı.¹⁷³ Yapılan anlaşmaya göre, Şâver'in Haçlılar'a ödediği yıllık haraç artırılacak, anlaşma Fâtımî hilafeti'nin hazinesi ile garanti olunacak ve Haçlılar'a 200.000'i peşin olmak koşuluyla 400 bin dinar ödenecekti. Buna karşılık Amaury, Şîrkûh Mısır'dan ayrılıncaya veya zorla çıkarılıncaya kadar Mısır'da kalabilecekti. Şaver'e güvenmeyen Haçlılar, anlaşmayı Fâtımî halifesi el-Adid'in de onayına sunmak istemişlerdi. Anlaşmayı onaylatmak üzere Fâtımî sarayına gönderilen Hugh of Caesareave Templierler'den Geoffrey Fulcher Fatimi sarayına varmışlardı. Heyetin bu yolculuğu sırasında Fatimi Devleti'nin tüm zenginlik ve ihtişamı gözler önüne seriliyordu. Halife'nin onayından sonra Haçlı elçilik heyeti kıymetli hediyelerle saraydan ayrılmıştı.¹⁷⁴

Nil'in batı yakasında bekleyen Şîrkûh düşman kuvvetlerinin geldiğini görünce güneye çekilmek zorunda kalmıştı. Şîrkûh kumandanlarıyla bir istişare yaptı. Bu görüşme neticesinde kumandanlar 2000 kişiyle düşmana direnemeyeceklerini belirttiler. Bunun üzerine söz alan Şerefüddin Bozkuş şunları söyledi: *“Ölmekten, yaralanmaktan korkan kişiler hükümdarların hizmetinde çalışmasınlar. Ya çiftçi olsunlar veya evlerinde kadınlarla otursunlar. Eğer bir zafer kazanmadan veya mazur görülecek bir*

¹⁷² Şeşen, a.g.e., s. 45.

¹⁷³ Şeşen, a.g.e., s. 45-46; Lyons, Jackson, a.g.e., s. 20.

¹⁷⁴ Özer, a.g.m., s. 385-417.

sebeup yokken geri dönersek, Nûreddin elimizdeki iktâları (dirlikleri) ve tahsisatları alır. Şimdiye kadar harcadığımız bütün mal ve paraları geri ister. Bize, Müslümanların mallarını (paralarını) yer, düşmanlarından kaçır, Mısır gibi bir ülkeyi kâfirlere teslim mi edersiniz?”

Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Şîrkûh fikir birliğine vararak Mısır-Haçlı müttefik ordusuna karşı harp etmeyi uygun gördüler.¹⁷⁵ 6 Nisan 1168 günü iki taraf orta Mısır'da el-Babeyn'de karşı karşıya geldiler. Şîrkûh, düşmanın kendisinin bulunduğu merkeze hücum edebileceğini düşündüğünden burayı Selahaddin'e bırakmış ve Selahaddin'e düşman hücum ettiği esnada onları biraz oyaladıktan sonra sistemli bir şekilde geri çekilmesini emretmişti. Bu esnada Şîrkûh seçkin askerlerle sağ kanatta yer almıştı. Durum Şîrkûh'un düşündüğü gibi oldu ve düşman merkeze hücumla geçti. Selahaddin, Şîrkûh'un emri üzere hareket ederek, düşmanla küçük çapta çarpışmalara girişip geri çekildi. Düşman kuvvetlerinin bir kısmı yağma ile meşgul olurken, Amaury'nin kuvvetlerinden bir grup Selahaddin'i takip ediyordu. Bu esnada Şîrkûh taarruza geçmişti. Düşman ordusunun bir kısmı kılıçtan geçirilmiş bir kısmı da esir alınmıştı. Amaury'nin asıl ordusuyla irtibatı kesilmişti. Geri dönmeye çalışan Amaury'nin kuvvetleri bu defa da Selahaddin'in komutasındaki Oğuzlar'ın hücumuna uğramışlardı. Haçlı ordusunun yine bir kısmı kılıçtan geçirilmiş ve bazıları da esir alınmıştı. Bu harekât esnasında Kral Amaury kendi canını zor kurtarmıştı. Onun kurtulması boynunda taşıdığı kutsal emanete atfolunmuştu. Başta Kaysâriye Hâkimi Hugue olmak üzere şövalyelerin bir kısmı da esir alınmıştı. Mısır- Haçlı birleşik ordusunun avantajlı konumuna rağmen Şîrkûh önemli bir zafer elde etmişti. İbnü'l-Esîr, 2000 kişilik bir süvari kuvvetinin Mısır ve sahil Frenkleri'ni mağlup etmesini, tarihte kaydedilen en büyük başarılarından biri olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶

William Tyre, Türk savaş taktiği sahte ricat ile bozguna uğrayan Mısır- Haçlı birleşik ordusu'nun verdiği kayıpların 100 kişi, Şîrkûh'un verdiği kaybın ise 1500 olduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁷

Babeyn savaşında yenilen Haçlı-Mısır müttefik orduları yeniden toparlanmak amacıyla Kahire'ye çekilmişlerdi. Şîrkûh bu esnada Nil'i tekrar geçmek suretiyle kuzey

¹⁷⁵ İbnü'l Esîr, a.g.e., C. XI, s. 264; Abu'l Farac, C. II, s. 404; Şeşen, a.g.e., s. 46.

¹⁷⁶ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 264-265; Abu'l Farac, a.g.e., C. II, s. 404; Şeşen, a.g.e., s. 46; Runciman, a.g.e., C. II, s. 312; Lyons-Jackson, a.g.e. s. 23-24.

¹⁷⁷ Lyons-Jackson, a.g.e. s. 24.

batı yönünde Feyyum'a ordan da İskenderiye'ye geçti. Şaver'den nefret eden şehir halkı Şîrkûh'u coşkuyla karşıladı. İskenderiye Necmeddin b. Masâl tarafından idare olunuyordu. Şîrkûh, Selahaddin'in komutasında 1000 kadar süvari birliği ve Haçlı esirlerini bırakarak yukarı Mısır'da Kus şehrini kuşattı. Yaşadığı bozguna rağmen Mısır-Haçlı müttefik ordusu, Şîrkûh'un ordusundan daha güçlü durumdaydı. Şaver ve Amaury kuvvetleri, Nisan 1167'de Selahaddin'in müdafii olduğu İskenderiye'yi kuşattılar. Şaver, Şîrkûh taraftarlarından bazılarını kendi safına çekmeyi başarmıştı. Filistin'de Haçlılar'a yardımcı kuvvetler gelirken, Frank gemileri de İskenderiye'ye yelken açmıştı. İskenderiye halkı bu kuşatma esnasında açlık ve kıtlık tehlikesiyle başbaşa kalmış, şehrin kapılarını Şîrkûh'a açtıkları için pişmanlık duymuşlardı. Haziran sonuna doğru şehirdeki erzak tükenmek üzere olduğundan Selahaddin, amcası Şîrkûh'tan yardım istemişti. Şîrkûh, Şaver'e muhalif olan bedevi kuvvetleri de yanına alarak Kahire'ye yürüdü. Şîrkûh'un bu taarruz girişimi daha iyi şartlarda bir anlaşma yapmak suretiyle, askeri başarıyı diplomatik bir başarıyla taçlandırmak amacı taşıyordu. Şîrkûh'un harekâtını haber alan Mısır-Haçlı müttefik ordusu kuvvetlerinin bir kısmını Kahire'ye gönderdiler.¹⁷⁸ Bazı rivayetlere göre Haçlılar Şîrkûh'un yardıma gelmesi üzerine kuşatmayı kaldırmışlardı.¹⁷⁹

Bu tarihlerde Nûreddin Mahmud b. Zengî Musul kuvvetlerinden de aldığı yardımla Trablus Haçlı Kontluğu'na bir sefer tertip etmiş ve Halbe, Ureyne, Safita Kalelerini almıştı. Şevval (Temmuz 1167) ayının ilk günlerinde Hunin Kalesi'ni tahrip etmiş ve daha sonra Beyrut'u tehdide başlamıştı.¹⁸⁰

Her iki tarafın da anlaşma yapmaktan başka çareleri kalmamış, Şîrkûh yanında esir bulunan Caeserea (Kaysâriya) Kontu Hugue'nin Amaury ile yapılacak anlaşma için ara bulucu olmasını istedi. Hugue kendi menfaatine davrandığı izlenimi uyandırmamak için arabuluculuk görevini kabul etmemiştir. Hugue'nin yerine diğer esirlerden Arnoul de Turbessel (Tilbaşar Kontu Arnulf) arabuluculuk görevini yerine getirmiştir.

Anlaşmanın şartları şu şekildedir:

- 1- Şîrkûh ve Amaury işgal ettikleri yerleri Şaver'e teslim edecekler ve aynı anda Mısır'ı terk edecekler.

¹⁷⁸ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 265; Abu'l Farac, a.g.e. C. II, s. 404; Lyons-Jackson, a.g.e. s. 25-27; Runciman, a.g.e., C. II. s. 312-313. Şeşen, a.g.e., s. 47.

¹⁷⁹ Şeşen, a.g.e., s.47.

¹⁸⁰ Şeşen, a.g.e., s. 47

- 2- Haçlı esirlerinin serbest bırakılması karşılığında, İskenderiye'deki yaralı Müslüman askerler Haçlı donanmalarıyla Akka'ya taşınacak ve Dimaşk 'a gitmelerine yardımcı olunacak.
- 3- İskenderiye Şaver'e bırakılacak, bunun karşılığında Şîrkûh'u destekleyen yerli ahali cezalandırılmayacak.
- 4- Şaver, Şîrkûh'un Mısır'da kaldığı süre içerisinde topladığı vergileri istemeyecek, buna ek olarak Şîrkûh'a 50.000 dinar, Amaury' de 30.000 dinar savaş tazminatı ödeyecekti.

Barış müzakereleri esnasında Selahaddin birçok şövalye ile dostluk kurmuştu. Anlaşma sağlandıktan sonra Selahaddin, İskenderiye'yi Şaver'e teslim edip Bilbis'te kendisini bekleyen amcasının yanına gitti (4 Ağustos 1167).¹⁸¹ 10 Ağustos 1167 tarihinde ise Haçlılar ve Oğuzlar Mısır'dan ayrılmıştı. Her ne kadar Babeyn savaşında hezimete uğrasa da, bu anlaşmanın sonunda en kârlı çıkan Şaver olmuştu. Selahaddin ise bu seferde hem askeri hem de diplomasi alanında bütün maharetini göstermişti. Sefer dönüşünde Nûreddin Mahmud b. Zengî, Şîrkûh'a Rahbe ve Tedmür'e ilaveten Hıms'ı; Selahaddin Eyyûbi'ye de Zerdâna ve Medkin'i ikta olarak vermişti. Selahaddin, bu süreçten sonra Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin en büyük emirlerinden biri olmuştur.¹⁸²

Şaver Fatimi halifesinin bilgisi dışında, vezaret yetkisini kullanarak Haçlılar'la bir anlaşma yapmıştı. Anlaşmaya göre Haçlılar Kahire'de bir garnizon bulunduracak ve bunlar Nûreddîn'in taarruzlarına karşı şehir kapılarını koruyacaktı. Haçlılar'ın bu yardımına karşılık Şâver, Haçlılara her yıl 100 bin dinar haraç ödeyecekti. Şâver bu şekilde Mısır'daki hâkimiyetini garanti altına almıştı. Anlaşmaya karşı olan Şaver'in oğlu el-Kâmil, Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye haber yollayarak ona itaatini bildirmiş ve her yıl Mısır hazinesinden belli bir miktar para göndereceği taahhüdünde bulunmuştu. 1167- 1168 yılında vezaret makamına yükselmek isteyen Yahya b. el- Hayyât bir isyan başlatmıştı. İsyân teşebbüsünde başarısızlığa uğrayan Yahya b. El- Hayyât Haçlılar'a sığınınca Şaver, Haçlılar'la yaptığı anlaşmayı tek tarafı olarak bozmuş, Kahire'deki Haçlı garnizonunu geri göndermişti.¹⁸³

¹⁸¹ Şeşen a.g.e., a.g.e., s. 47-48; Runciman, a.g.e., C. II, s. 313.

¹⁸² Şeşen, a.g.e., s. 48.

¹⁸³ Özer, a.g.m., s. 385-417.

2.3. Selahaddin Eyyûbi'nin Üçüncü Mısır Seferi (17 Aralık 1168- 8 Ocak 1169)

Şaver, bir taraftan kendisine karşı Haçlılar tarafından desteklenen Yahya b. el-Hayyât'ın isyanını bastırıyor, bir taraftan da Nûreddin Mahmud b. Zengî ile arasındaki ilişkileri düzeltmeye çalışıyordu.¹⁸⁴

Mısırdaki olayları dikkatle takip eden Amaury, ikinci Mısır seferinden döndüğü esnada Kaysâriye Başpiskoposu Hernesius ile Kilercibaşı Eudes de Saint Amand'ı Bizans'a göndererek, Bizans sarayında kendisine uygun bir eş bakmalarını istemişti. Heyet, Komnenos'un yeğeni Maria Komnena ile birlikte dönmüştü. 29 Ağustos 1167'de Sûr şehrinde evlilik merasimi yapılmış ve Amaury burada taç giymişti.¹⁸⁵ Kraliçe Maria'ya yüz görümlüğü ve mülk olarak Nablus kenti ve civarı tahsis edilmişti.¹⁸⁶

Willermus'a göre Mısır'a Haçlı-Bizans ittifakıyla bir sefer düzenleme fikri ilk defa Bizans İmparatoru Manuel Komnenos tarafından dile getirilmiştir. İmparatorun temsilcileri Kont Alexanderof Gravine ve Michael Hydruntinus (of Toronto) ile gönderdiği bir mektupta, Fâtımîlerin içinde bulunduğu zaafiyeti belirtmiş ve Amaury'e ittifak teklifinde bulunarak Mısır'ın bu şekilde kolayca ele geçirilebileceğini ifade etmişti. İmparatorun temsilcileriyle varılan anlaşmaya göre, Amaury karadan ve denizden Bizans ordusunu destekleyecek, Mısır ve çevresinde ele geçirilen yerlerden Bizans'a pay verilecekti. Elçilik heyetinde Willermus'da bulunuyordu. Nihayet Manuel Sırbistan seferinden dönmüş ve anlaşmayı onaylamıştı. Bizans'ta iyi bir şekilde ağırlanan elçilik heyeti birçok hediyelerle 1168 sonbaharında geri dönmüştü.¹⁸⁷

Mısır'a sefer düzenlenmesi fikrine Amaury sıcak bakmıyordu. Zaten istediği maddi kazancı her yıl Mısır'dan gelecek vergilerle elde etmişti. Ancak baronların baskısına daha fazla direnemeyen Amaury, onların isteğine boyun eğmek zorunda kaldı. Sefer için Bizans ordusu'nu beklemeyi tercih eden Amaury yine Baronların muhalefetiyle karşılaştı.¹⁸⁸ Bu konuda Willermus'un ifadeleri önemlidir. Mısır'a sefer düzenlenmesi fikrini başarısız bir teşebbüs olarak niteleyen Willermus, bu işin sorumlusu olarak da Hospitalierler'in büyük üstadı Gilbert d'Assailly'yi göstermiştir. Willermus'un kaydettiğine göre Bilbîs zapt edildiği takdirde Hospitalierler'e

¹⁸⁴ Şeşen, a.g.e., s. 48

¹⁸⁵ Runciman, a.g.e., C. II, s. 314-315; Özer, a.g.m., s. 385-417.

¹⁸⁶ Runciman, a.g.e., C. II, s. 315.

¹⁸⁷ Runciman, a.g.e., C. II, Özer, a.g.m., s. 385-417.

¹⁸⁸ Şeşen, a.g.e., s. 48-49.

verileceğini uman Gilbert, Hospitalierler'in hazinelerini kullanmıştı. Şövalyelere borç vermek suretiyle ağır borç yükü altına girmişti. Nitekim seferin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra tarikattaki görevini bırakmak zorunda kalmıştı. Seferde yer almak istemeyen Templierler ise liderliğin Hospitalierler'e ait olmasından rahatsızlık duymuş ve sefere katılmayı reddetmişlerdi.¹⁸⁹

Yapılan istişareler sonucunda Bizans'ın yardımını beklemeden Mısır seferine çıkılması kararlaştırıldı (19 Ekim 1168). Amaury, hazırlıklarını yapıp Hıms üzerine yürüyeceği söylentilerini yaymak suretiyle Nüreddin Mahmud b. Zengî'ye hedef şaşırtıyordu. Aslında Nüreddin Mahmud b. Zengî'nin de bu esnada Haçlılarla karşılaşmak işine gelmemekteydi.¹⁹⁰ Şaver, tüm imkânları seferber ederek oğlu Tari kumandasında Bilbis'in müdafaası için bir ordu göndermişti. 4 Kasım 1168 tarihinde Amaury Bilbis'i muhasara ederek ele geçirmişti.¹⁹¹ Amaury müdafilerin bazılarını kılıçtan geçirdi, bazılarını da esir etti. Bu yeni sefer, hem korkunç hem de Haçlılar'ın nedensiz bir şekilde katliamlara başlaması açısından dikkat çekicidir. Nitekim Haçlılar Bilbis şehrini ele geçirmişlerdi. Kadın, erkek, çocuk demeden hem Müslümanları hem de Kopt mezhebinden Hristiyan halkı kılıçtan geçirmişlerdi. İbn el- Esir bu durumu şu sözlerle anlatmaktadır: *“Eğer Frenkler Bilbays (Bilbis) 'ta daha iyi davransalardı, Kahire'yi kolayca alabilirdi, çünkü ileri gelenler kentlerini onlara teslim etmeye hazırlardı. Fakat Bilbays'ta işledikleri katliamı gören insanlar, sonuna kadar direnmeye karar verdiler”*.¹⁹² Durumun vehametini kavrayan Şâver, Haçlılar'ın yaklaşması üzerine Mısır'ın ateşe verilmesini emretmiştir (12 Kasım 1168).¹⁹³ Bu esnada Haçlı donanmaları da Akdeniz kıyısındaki Tinnis'i zaptetmişti. Amaury, Bilbis'i ele geçirdikten hemen sonra 13 Kasım günü, Kahire'yi kuşatmıştı. Amaury'nin Bilbis'teki katliamları, Şaver ve el-Adid'in Kahire'yi canları pahasına korumalarına sebep olmuştu. Halife el- Adid, Nüreddin Mahmud b. Zengî'ye mektup yazarak ne kadar çaresiz kaldıklarını ifade etmiş ve saraydaki kadınların saçlarını da bu mektupla göndermişti. Halife el-Adid şu sözlerle Nüreddin Mahmud b. Zengî'den yardım

¹⁸⁹Willermus, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, II, Trans. E. A. Babcock- A. C. Krey, Colombia University Press, New York 1943., C. II, s. 350-351; Özer, a.g.m., s. 385-417

¹⁹⁰İbn el-Esir, XI, s. 272-273; Runciman, a.g.e., C. II, s. 317; Şeşen, a.g.e., s. 49.

¹⁹¹İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 273; Şeşen, a.g.e. s. 49

¹⁹²İbnü'l Esir, a.g.e, C. XI, s. 273; Maalouf, a.g.e., s. 221; Şeşen, a.g.e., s. 49. Runciman, a.g.e., C.II, s. 318.

¹⁹³ Yakılan yer, Nil'in doğu kıyısında bulunan Fustat şehridir. Şâver, Kahire'yi yakma planı gerçekleştirilmemiştir. Fikret Işıltan, “Şaver” DİA, C.XXXVIII, s. 383

istemişti. “İşte bunlar saraydaki karılarımın saçlarıdır. Kendilerini Haçlılar’ın elinden kurtarman için yardım istiyorlar”. Nûreddin Mahmud b. Zengî süratle el-Adid’in yardım çağrısına cevap vermişti.¹⁹⁴

Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Şîrkûh Mısır’a üçüncü bir sefer düzenlemeye karar vermişlerdi. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Şîrkûh’un emrine 200.000 dinar altın ve ordu için gerekli olan teçhizatları vermişti. Şîrkûh da daha sonra Türkmenlerin bulunduğu beldelerden asker toplamıştı. Tarihçi İmadeddin bu konu şöyle bir bilgi vermektedir: “Nureddin Caber kalesini teslim alıp geldikten sonra Dimaş’ın güneyindeki el- Fevâr ordugâhına çıktık. Selahaddin birkaç gün sonra Halep’ten amcasına yardıma gelmişti. Şîrkûh, Dimaşk dışında, sefer için topladığı askerlerin başındaydı. Sefer, uzun ve zahmetli olacağından, yanındaki askerlerden her birine maaşına ilaveten 20’şer altın vermişti. Bu ordugâhta 5000’den fazla süvarinin sayımını ve teftişini yaptı. Nureddin, bunlara 2000 süvari daha ilave etti. Bu 2000 süvarinin emirleri arasında hassa kumanlarından Salahaddin, Aynüddevet el-Yaruki, Nasihuddin Humartigin, Kutbüddin Yinal b. Hassan, Şihabeddin Mahmud el-Harimi, Seyfüddin Ali b. el-Meştûb, Kutbüddin Hüsrev b. Telil, memluk (azatlı) emirlerinden İzzüddin Curdik, Şerefüddin Bozkuş, Garsüddin Kılıç gibi meşhur kumandanlar bulunmaktaydı.”¹⁹⁵

Şîrkûh’un bu seferine 7.000 süvari birliğine ek olarak kendi özel birliği olan “Esedîler” de katılmıştı. Bu birliklerin çoğunluğu Oğuzlardan oluştuğu için İbnü’l Esir Esedîler’i Oğuzlar olarak nakletmiştir. Bazı tarihçilerin Selahaddin’in bu sefere katılmaya isteksiz olduğunu kaydetmeleri gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Sefer hazırlıkları esnasında orda bulunan tarihçi İmadeddin böyle bir durumdan bahsetmemiştir. Zirâ Selahaddin gibi büyük bir komutanın Mısır’ın önemini bilmemesine imkân yoktur. Her ne olursa olsun Selahaddin, amcası Şîrkûh’un en büyük yardımcısı konumundaydı.¹⁹⁶

Şîrkûh komutasındaki ordu 17 Aralık 1168’de Ra’su’l-Mâ’dan süratle hareket etmişti. Bu esnada Şaver ile Amaury arasında diplomasi yürütülüyordu. İbnü’l Esir ve Abu’l Farac’a göre, Şaver, Mısır halkından ve Nûreddin Mahmud Zengî’den korktuğundan dolayı Mısır’ı Amaury’e teslim edemeyeceğini belirtiyordu. Şaver Haçlılar’a 1.000.000 dinar vergi vermeyi kabul etmiş, Haçlılar’da Nûreddin Mahmud

¹⁹⁴ İbnü’l Esir, a.g.e., C. XI, s. 273; Abu’l Farac, a.g.e. s. 407; Şeşen, a.g.e., s. 49;

¹⁹⁵ Şeşen, a.g.e., s. 49-50

¹⁹⁶ İbnü’l Esir, Nûreddin Mahmud b. Zengî’nin

Selahaddin’e sefere katılmasını söylemesi üzerine, Selahaddin’in evinden ve ocağından ayrı kalmak istememesi sebebiyle Üçüncü Mısır Seferi’ne katılmayı istemediğini belirtmiştir. İbnü’l Esir, a.g.e., C. XI. s. 275; Şeşen, a.g.e., s. 50.

Zengî'nin Mısır'a hâkim olmasından endişe ederek barışa razı olmuşlardı. Haçlılar bu parayla ilerde yapacakları sefer için ordularını donatabileceklerini düşünmüşlerdi.¹⁹⁷

Şaver, Şîrkûh'un gelmekte olduğunu Amaury'e ulaştırmış ve onu uyarmıştı. Amaury, Süveyş berzahına doğru hareket edip Şîrkûh'un ordusu çölden çıkar çıkmaz bastırmak istiyordu. Şîrkûh, Haçlı ordusunun güneyinden sıyrılıp geçince Amaury'nin bu girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Şîrkûh 8 Ocak 1169 günü Kahire önüne varmıştı. Önden baş imamı ve büyük diplomat el-Fakih Ziyaeddin İsa'yı gelmekte olduğunu haber vermesi için göndermişti. Şîrkûh'un geldiğini duyan Amaury donanmaya Akka'ya dönüş emrini vermiş ve 2 Ocak 1169 günü çekilmeye başlamıştı. Şîrkûh ise 8 Ocak'ta Kahire'ye girmişti. Haçlıların çekildiği haberi Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye 'e ulaşınca o da ülkede şenlikler düzenlemiş ve ülkenin dört bir yanına elçiler göndermişti. Bu durum Mısır'ın fethedildiği anlamına geliyordu.¹⁹⁸

8 Ocak 'ta Mısır'a giren Şîrkûh'un askerlerini, Mısır'ın yerli halkı ve Fatimi Halifesi el-Adid memnuniyetle karşılamıştı. Ona hediyeler vermiş, birlikleri için de para ve iâşe temin etmeyi vadetmişti. Bu esnada iktidarının elden gideceğini gören Şaver Oğuzlar hakkında entrikalar çevirmeye başladı. Şaver, Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye vadettiği, ikta arazilerini ve paraları vermek niyetinde değildi. Güzel sözlerle Şîrkûh'u kendi safına çekmeye çalışan Şaver, ona ve beraberinde bulunanlara iâşe dahi temin etmiyordu.¹⁹⁹

Şaver ikiyüzlü politikalarını devam ettirse de Selahaddin ve İzzeddin Cordik Şaver'e güvenilmeyeceğini ve bir şekilde onun ortadan kaldırılması gerektiğini düşünüyorlardı. Şaver bir eğlence tertip edip Şîrkûh ve beraberindekileri tevkif etmeyi düşünmüştü. Şaver'in oğlu el-Kâmil babasına “*Allaha yemin ederim ki eğer bunu yapmaya karar verirsen, Şîrkûh'a haber veririm*” diyerek onu bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmıştı. Şaver oğlu el-Kâmil'e “*Vallahi eğer biz bunu yapmazsak hepimiz öldürülürüz*” diyerek karşılık vermişti. El-Kâmil bunun üzerine: “*Evet, doğru söyledin; fakat biz öldürülsek bile Müslüman olarak öldürüleceğiz ve bu ülke islam ülkesi olarak kalacak. Bizim öldürülmemiz bu ülkenin Haçlılar'ın eline geçmesinden daha hayırlıdır; çünkü Franklar'ın geri gelmeleri için Şîrkûh'un yakalandığını duymaları yeter. İşte o zaman bizzat el-Adid*

¹⁹⁷ İbn'ül Esir, a.g.e. C. XI, s. 273-275; Şeşen, a.g.e., s. 50

¹⁹⁸ İbnü'l Esir, a.g.e. C. XI, s. 275; Şeşen, a.g.e., s. 50; Runciman, a.g.e., s. 319.

¹⁹⁹ Süryani Mihail, **Süryani Patrik Mihail Vakayinâmesi**, s. 207; İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 275; Şeşen, a.g.e., s. 50-51; Runciman, a.g.e., C. II, s. 319.

Nureddin'in yanına gitse onunla beraber bir tek süvari dahi göndermez, Haçlılar da ülkeyi zapt ederler” diyerek babasının bu teşebbüsünü engelledi.²⁰⁰

Mısır'da iki başlı bir yönetimin uygun olmadığı kanısına varan Selahaddin, Cordik ve Bozkuş gibi emirler “*Bu iş böyle devam edemez. Yanımızda bu kadar asker var, Şaver sağ oldukça bizim ülkeye sahip olmamız imkânsız. Bilhassa bizi bu şekilde oyaladıkça bir şey yapamayız*” diyerek Şaver’i tevkif etmeye karar vermişlerdi.²⁰¹ Genç emirlerin bu fikrine Şîrkûh karşı çıkmıştı; ancak emirler sessiz kalmakla birlikte bu düşüncelerinden vazgeçmemişlerdi. Şîrkûh’un karargâhına ziyarete gelen Şaver’i Selahaddin ile İzzüddin Cordik karşıladı. Şaver’e, Şîrkûh’un karargâhta olmadığını ve İmam-ı Şâfi’nin türbesine ziyarete gittiğini bildirdiler. Şaver de o halde biz de onun yanına gidelim deyince birlikte yola çıktılar. Selahaddin ve Cordik Şaver’i etkisiz hale getirmeyi öteden beri düşünüyorlardı. Bu fırsatı değerlendiren emirler Şaver’i atından aşağı atarak esir aldılar. Şaver’in adamları direnemeyeceklerini anlayınca çareyi kaçmakta bulmuştu. 18 Ocak 1169 Cumartesi günü Şaver esir alınmış ve Şîrkûh’a haber gönderilmişti. Şîrkûh ise halife el-Adid’in müsaadesi olmadan Şaver’in öldürülmesini doğru bulmuyordu. Durumdan haberdar olan halife el-Adid, Şaver’in idamını onaylaması sonucunda, Şaver’in başı kesilip halife el-Adid’e gönderilmişti. Şîrkûh, Mısır ahalisine Şaver’in sarayının yağmalanması iznini verdikten sonra, kendisi de hilafet sarayına giderek idareyi ele geçirmişti. Devlet geleneği esası tatbik edilmek suretiyle en kudretli kumandan olan Esedüddin Şîrkûh, “*el- Melikü’l- Mansûr Emîrû’l- Cüyûş*” unvanıyla vezarete getirilmişti.²⁰²

Şaver’in idareciliğinden o kadar nefret edilmişti ki, eyalet valileri İrkûh’un vezir tayin edilmesine karşı herhangi bir isyan teşebbüsünde bulunmamışlardı.²⁰³ Şîrkûh bu esnada hem Nüreddin Mahmud b. Zengî’nin Mısır’daki ordusunun kumandanı hem de Fatimî hilafetine bağlı vezirlik makamındaydı.²⁰⁴ Şîrkûh adına devlet işlerini yürüten Selahaddin Eyyûbi’nin yanı sıra, Divan el-İnşa başkanı Kadı'l-Fadıl, Divan el-Nazar başkanı el-Esir b. Bünan, Necmeddin b. Masal ve birçok sünni ulema ve kumandan Şîrkûh’a yardımcı olmuşlardı. Şîrkûh'un askerlerine, daha önceden yapılan anlaşmaya

²⁰⁰ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 275-276; Süryani Mihail, a.g.e. 207; Şeşen, a.g.e., s. 51.

²⁰¹ Şeşen, a.g.e., s. 51.

²⁰² İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 276; Şeşen, a.g.e., s. 51; Runciman, a.g.e., C. II, s. 319-320.

²⁰³ Runciman, a.g.e., C. II, s. 320.

²⁰⁴ Şeşen, a.g.e., s. 51.

göre iktalar tahsis edildi ve böylece Mısır'daki askeri hâkimiyet Oğuzlar'ın eline geçmişti. Zenci ve Ermeni kökenli askerler bu durumu endişeyle karşılamışlardı.²⁰⁵

Şîrkûh vezirlik makamında 2 ay beş gün kalabilmişti. 23 Mart 1169 tarihinde kalp rahatsızlığı sonucu vefat etmişti. İri cüsseli, şişman bir görünüme sahip olan Şîrkûh askerleri tarafından sevilen bir kumandandı. Hayatı boyunca Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin en büyük yardımcısı olmuştu. Hayatta kalan tek oğlu Nasıruddin Muhammed ise Hıms'da ona vekâlet etmekteydi. Şîrkûh'un şöhreti her ne kadar Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin'in gölgesinde kalsa da, Filistin'in geri alınması için Mısır'ın fethi sürecinde ilk adımı atan kişidir.²⁰⁶

2.4. Selahaddin Eyyûbi'nin Mısır Seferleri'nin Sonuçları

Mısır'a egemen olmak için istikrarlı bir politika izleyen Şîrkûh, iki ay vezirlik yaptıktan sonra ölmüş ve ilerleyen süreçte onun bu icraatlarının meyvesini toplamak Selahaddin Eyyûbi'ye nasip olmuştu. Haçlılar Mısır'ın kaybedilmesi konusunda kendi aralarında tartışmalar yaşıyorlardı. Mısır'ın kaybedilmesini kimileri Amaury'yi yönlendiren Miles de Palancy'nin para hırsına bağlarken kimileri de Hospitalier tarikatının büyük üstadını sorumlu tutuyorlardı.²⁰⁷

Şîrkûh'un ölümünden sonra Mısır'da bulunan Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin emirleri vezirlik makamına kimin geçeceği konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin emirleri Mısır'da önemli askeri ve idari makamlar elde etmek için mücadeleye giriştiler. Vezirlik makamına talip olanlar arasında Aynüddeve el- Yarûkî, Seyfeddin el-Maşûtûb el- Hakkârî, Kudbeddin ve Selahaddin'in dayısı Şihâbuddin Mahmud el-Hârimî de vardı. Halife el-Adid bu vezirlik makamına Selahaddin'i uygun görmüştü. Halife el-Adid'in adamlarıhalifeye: *“Bu topluluk arasında Selahaddin Yusuf'tan daha güçsüz ve yaşça ondan daha küçüğü yoktur. En doğru iş onu vezir tayin etmektir, çünkü o bizim hükmümüzün dışına çıkmaz. Sonra da askerleri bizim tarafımıza çekmek üzere adamlar görevlendiririz; böylece emrimizde ülkeyi müdafaa edecek bir ordumuz olur. Daha sonra Selahaddin Yusuf'u ya tevkif eder ya da Mısır dışına süreriz”* demişlerdi.

Bu telkinler üzerine halife el-Adid Selahaddin'e vezirlik hil'atını giydirerek ona “el-Meliku'n-Nâsır” lakabını vermiştir. (26 Mart 1169). Şîrkûh'un müşavirlerinden el-

²⁰⁵ Şeşen, a.g.e., s. 51

²⁰⁶ Runciman, a.g.e., C. II, s. 320.

²⁰⁷ Runciman, a.g.e., C. II, s. 320

Fakih Ziyaeddin İsa ve Esediler'in reisi Bahaeddin Karakuş'un siyasi manevraları sonucunda Selahaddin Mısır'daki ordunun başkumandanlığına getirilmişti. Daha sonra Fatimî Halifesi el-Adid'a da Selahaddin'in vezirlik makamına tayin edilmesi için baskı yapmışlardı. Selahaddin'in vezirliğini Nûreddîn'in emirlerinden hiç biri istemiyordu. Daha sonra Fakih İsa el-Hakkârî'nin ikna çabaları sonucunda Aynü'd-Devle el-Yârûkî haricindekiler Selahaddin'e itaat etmişlerdi. el-Yârûkî, “*ben Selahaddin'e hizmet etmem*” diyerek bazı emirlerle beraber Suriye'de bulunan Nûreddîn'in yanına dönmüştü.²⁰⁸

Selahaddin konumunu sağlamlaştırdıktan sonra yerel halkın gönlünü kazanmaya çalışmıştı. Mısır halkı da Selahaddin'e karşı muhabbet beslemeye başlayınca halife el-Adid'in nüfuzu zayıflamıştı. Selahaddin, Şîrkûh'un topladığı paraları harcayıp Mısır halkına dağıtmış ve onlara “*alışık olmadıkları kadar adaletle*” muamele etmiştir. Selahaddin, Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye haber göndererek aile efradını Mısır'a göndermesini rica etmiş ve Nûreddin Mahmud b. Zengî onun bu isteğini yerine getirmişti.²⁰⁹ Bazı yazarların ifadelerine göre Selahaddin Eyyûbî'nin vezir olması Nûreddin Mahmud b. Zengî'yi memnun etmemiş, kendisinin onayı olmadan vezirlik makamına geçtiğinden dolayı Selahaddin'i kınadığı öne sürülmüştür. Mısırdaki ele geçirilen malların hesabının çıkarılıp kendisine bildirilmesini istemesi üzerine Selahaddin onun bu isteğini yerine getirmemiştir. Nûreddin Mahmud b. Zengî de “*Eyyub'un oğlu hükümdar olmuş*” diyerek kinayeli bir şekilde sitemini dile getirmiştir.²¹⁰

²⁰⁸ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 278-279; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer*, C. III, Kahire (h. 1286), s. 47; Ebû Şâme, *Kitâb er-Ravzateyn fî Ahbâr ed-Devleteyn (en-Nûriyye ve es-Salâhiyye)*, C.II, s.47-49, 76-77; İbn Vâsıl, *Muferric el-Kurûb fî Ahbâr Benî Eyyûb*, C. I, neşr. Cemâl ed-Dîn eş-Şeyyâl, Kahire 1953, s.168-170; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Âyân ve Ebnâi'z-Zamân*, C.VII, neşr. İhsan Abbas, Beyrut 1967, s.153-155; İbn el-Adîm, *Zübdet el-Haleb min Târih el-Haleb*, thk. Halil el-Mansur, Beyrut 1996, s.351; İbn Haldûn, *Târih-i İbn Haldûn (Dîvân el-Mubtedâ ve el-Haber fî Eyyâm el-Arab ve el-Berber ve Men Âsârahum Min Zevî es-Sultan el-Ekber)*, C.V, haz. Halil Şihâde-Süheyl Zekkar, Beyrut 2000, s.331; el-Makrizî, *İtti'âz el-Hunefâ bi-Ahbâr el-Eimme el-Fâtimiyyîn el-Hulefâ*, C. III, Kahire 1996, s.308-310; Kaynaklarda Selâhaddîn'in, Mısır seferlerine gönülsüz katıldığını, bir bakıma Nûreddîn ve Şîrkûh'un, kendisini mecbur etmesiyle katıldığı kaydedilmektedir. Hatta Selâhaddîn, İskenderiye kuşatmasında yaşadığı zorlukları hatırlayarak “*Vallahi bana Mısır'ın hükümdarlığı verilse bile oraya gitmem; çünkü İskenderiye ve diğer bazı yerlerde hiç bir zaman unutamayacağım sıkıntılarla karşılaşım*” demiştir. İbn el-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih*, C.XI, s.278, Ebû el-Fidâ, *el-Muhtasar*, C. III, s.47, Ebû Şâme *Kitâb er-Ravzateyn*, C.II, s.35-36.

²⁰⁹ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 279.

²¹⁰ İbnü'l-Kesîr, *el-Bidâye ve en-Nihâye*, C. XVI, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Riyâd, 1998, s. 432.

Selahaddin Mısır'daki Fatımî birliklerini Kahire'nin dışına taşımıştı. Selahaddin Eyyûbi Mısır'daki rakiplerine karşı desteğe ihtiyaç duymuştu. Bu durumdan dolayı Nûreddin Mahmud b. Zengî'den ailesini göndermesini talep etmişti.²¹¹

2.5. Mısır'da Zenciler Hadisesi

Siyasi çekişmelerin ve entrikaların eksik olmadığı Fatımî sarayında, Selahaddin aleyhine faaliyet gösteren Mısırlı gayri memnun emir ve askerler bulunmaktaydı. Selahaddin'e muhalif, sarayın nüfuzlu müfettişlerinden olan hadım Muteminu'l Hilafe etrafında toplanan muhalif grup, Selahaddin'in Suriyelilere toprak tahsis etmesinden rahatsızlık duymuşlardı.²¹² Selahaddin henüz askerleri üzerinde amcasının otoritesi gibi bir otorite kuramamıştı. Diğer taraftan Oğuzlara karşı gizli bir mukavemet devam ediyordu. Ülkede 50.000'den fazla Zenci piyadea skerine ek olarak 30.000 kadar Ermeni okçu askeri bulunuyordu. İsmailîler, ülkede Sünni hâkimiyetini istemiyorlardı. Mısır idaresinin çeşitli kademelerde yerli Hristiyan Kıptlar bulunmaktaydı. Mısır'daki Yahudiler ise tarafsız bir konumdaydılar. Selahaddin bu muhaliflere açıktan cephe almadı. Kendi ifadesiyle, *“Onlar üzerinde gizli hileler, açık kararlardan daha etkiliydi.”* Selahaddin kendi hâkimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Fatimi hilafetini ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Selahaddin, cömertliği, mütevazılığı, dindarlığı ve dürüstlüğü sayesinde hem kendi taraftarlarının hem de düşmanlarının saygısını kazanmıştı. Selahaddin'in başarılarını çekemeyen ordu içindeki kumandanlar, Aynüddeve el-Yarûki, Kutbüddin Yinal b. Hassan, Nasıhuddîn Humartegin, İzzeddin Cordik, Şerefüddin Bozkuş askerleriyle Mısır'dan ayrılarak Şam'a dönmüşlerdi. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Selahaddin'in yanına ağabeyi Turanşah, yeğeni Takiyyüddin ve Ebu'l-Heyca el-Semin komutasında yeni birlikler göndererek bu askeri boşluğu doldurmuştu.²¹³

Nûreddin Mahmud b. Zengî, Haçlılar'ın Bizansla yeni bir Mısır seferi için müzakereye giriştiklerinden haberdar olmuştu. Fatımî sarayında el-Adid'in baş hâdimi

²¹¹ Lyons-Jackson, a.g.e., s. 49.

²¹² Lyons-Jackson, a.g.e., s. 50.

²¹³ Şeşen, a.g.e., s. 54.

el-Muteminu'l-Hilâfe (el-Mu'temen) Kudüs Kralına mektup göndererek, Mısır'a geldikleri takdirde kendilerine yardım edeceklerini ifade etmişti.²¹⁴

Mu'temen'in amacı, Haçlılar'ın Mısır'a saldırdığı esnada Selahaddin'in geride bıraktığı garnizona karşı ayaklanıp onları ortadan kaldırmaktı. Daha sonra da Selahaddin'i takip edip Haçlılarla birleşerek, onu iki ateş arasında bırakmak suretiyle bütün taraftarlarını ve Selahaddin'i yok etmeyi planlamaktaydı. Selahaddin durumu öğrenince hemen harekete geçmek yerine beklemeye karar vermişti. Mu'temen ise korkudan saraya kapanmıştı. Saraydan dışarı çıktığında bile fazla uzağa gidemiyordu. Selahaddin'in adamları Mu'temen'i gizlice takip ediyordu. Bu iş daha fazla uzamadan Mu'temen ihanetinin bedelini ödemeliydi. Mu'temen bir geziye çıktığı esnada, el-Harkâniyye Köyü güzergâhında Selahaddin'in adamları tarafından öldürülmüş ve kesilen başı Selahaddin'e gönderilmişti (20 Ağustos 1169). Mu'temen'in yerine saray görevlilerinin başına Ak Hadım Ağası Bahâeddin Karakuş tayin edilmişti. Böylece Selahaddin'in saraydaki otoritesi de sağlamlaşmıştı.²¹⁵

Muteminü'l-Hilâfe'nin öldürülmesinin ardından 50.000 kişiden fazla mevcudu bulunan Zenci askerler Selahaddin'e karşı ayaklanmıştı. Selahaddin'in askerleri de toplanarak harekete geçmişti. Çatışmalar, Beynel Kasreyn denilen mevkide (İki Saray Arası, el-Kasr el-Kebîr eş-Şarkî ve el-Kasr es-Sağîr el-Garbî) gerçekleşmişti. İki taraftan da pek çok kişi öldürülmüştü. Selahaddin bu meseleyi daha fazla uzatmadan zencilerin "el-Mansûra" adıyla bilinen mahallelerine askerler göndererek Zenciler'in evlerini, mallarını, çocuk ve karılarıyla beraber ateşe verdimişti. Durumdan haberdar olan Zenciler ise süratle geri çekilip kaçmışlardı. Selahaddin'in birlikleri karşısında daha fazla direnemeyen Zenciler emân dilemişlerdi. Emân istekleri kabul edildikten

²¹⁴ Muteminü'l-Hilâfe ile Mısırlı bir grup güvendiği bir adamla Haçlılara bir mektup yollamış ve onlardan Selâhaddîn'e karşı yardım ve destek almaya çalışmışlardı. Bu adam, el-Bîr el-Beyzâ'ya geldiği sırada bir Türkmen ile karşılaşmış bu Türkmen, Haçlılara giden adamın yanında bir çift yeni ayakkabı görünce bunların giyilmemesinden şüphelenmişti ve ayakkabıları Selâhaddîn'e getirmişti. Ayakkabıların tabanı sökülünce içinden Haçlılara yazılan mektup çıktı. İbn el-Esîr, **el-Kâmil fi't-tarih**, C. X, s.18-19, a. mlf. **İslam Tarihi**, C. XI, s.280; Şeşen, a.g.e., s. 54; Runciman, a.g.e., C. II, s. 321.

²¹⁵ İbn el-Esîr, el-Kâmil, X, s.18-19, a. mlf. İslam Tarihi, XI, s.280-281, Ebû el-Fidâ, el-Muhtasar, III, s.48, İbn Vâsıl, Muferric el-Kurûb, I, s.174-176, Ebû Şâme, Kitâb er-Ravzateyn, II, s.86-87, el-Makrizî, İtti'âz, III, s.311-312, el-İsfehânî, el-Berk eş-Şâmî, s.43-44; Şeşen, a.g.e., s.54-55, Yaacov Lev, Saladin in Egypt, s.84,

sonra Cîze'ye sürgün edilen Zenciler Selahaddin'in ağabeyi Turanşah ve askerleri tarafından kılıçtan geçirildiler.²¹⁶

2.6. Haçlılar'ın Yardım Arayışları ve Dimyat'ın Haçlı-Bizans Müttefikleri Tarafından Kuşatılması

23 Ağustos 1169 da Zenci isyanı sona ermişti. 1169 ilkbaharında Amaury Mısır'ı Selahaddin'e kaptırınca ittifak arayışlarına girişmişti. Bu sebeple Batı Avrupa'ya ve Bizans'a elçilik heyetleri göndermiş ve yeni bir Mısır seferi için Avrupa ve Bizans'tan yardım talep etmekteydi. Batı Avrupa ülkelerine gönderilen elçilen 4 yıl etraftan yardım dilenmelerine rağmen ümitsiz bir şekilde Kudüs'e geri dönmüşlerdi. İstanbul'a gönderilmiş olan heyet ise başarılı bir diplomasi yürüterek Bizans İmparatoru Manuel'in desteğini almışlardı. İmparator Manuel'in 60 parçalık donanması 10 Temmuz 1169'da *mezas-duks* (amiral) Andronikos Kontostephanos komutasında Çanakkale'den denize açılmıştı. Selahaddin'in keşif için Akdeniz'e gönderdiği küçük bir donanma Kıbrıs açıklarında Bizans donanmasına rastlamıştı. Fatımîler'in altı gemiden oluşan bu keşif devriyesinin ikisi Bizans donanmasının eline geçmişti. Diğer gemiler ise kaçarak Mısır'a geri dönmüş ve durumu Selahaddin'e bildirmişlerdi. Selahaddin süratle Akdeniz limanlarında müdafaa tedbirleri alarak Haçlı-Bizans birleşik ordusunu beklemeye başlamıştı.²¹⁷ Hazırlıklarını tamamlayan Haçlılar da 16 Ekim 1169'da Askalan'dan Mısır'a doğru harekete geçtiler.²¹⁸

Mısırdaki iç karışıklıkları bertaraf eden Selahaddin, Zenci ve Ermenileri tasfiye ettikten sonra, Dimyat'a Şemsülhavas Menkübars komutasında seçkin bir birlik sevk etmişti.²¹⁹ Ordusunu Askalan'da toplayan Amaury karadan gitmeyi tercih etmişti.

²¹⁶ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, C. XI, s. 281, Ebû Şâme, *Kitâb er-Ravzateyn*, C. II, s.87-88; İbn Vâsıl, *Muferric el-Kurûb*, C. I, s.176-177; İbn Haldûn, *Kitâb el-İber*, V, s.332; el-Makrizî, *İtti'âz*, C. III, s. 312-313; el-İsfehânî, *el-Berk eş-Şâmî*, s. 44; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûk-i Mısır ve el-Kahire*, C. V, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1992, s. 337, Olayda el-Âdid'in etkisi de vardı. Çatışmalar devam ederken Mısır askerlerine, Türklere ok atmalarını bizzat el-Âdid emretmişti ancak, Selâhaddîn'in sert sert karşılık vermesi üzerine geri adım atmıştı. Ramazan Şeşen eserinde, Bu olayda Turanşah'ın halife el-Adid'in köşkünün yakılması emrini vermesi üzerine halife'in tekrar tutum değiştirip isyancılar aleyhine hareket ettiğini kaydetmiştir. İbn el-Kesîr, *el-Bidâye ve en-Nihâye*, C. XVI, s.434; Şeşen, a.g.e., s. 55.

²¹⁷ Willermus, C.II, s.361-362; Niketas Khoniates, *Historia*, s. 111, Niketas'ın aktardığı bilgilere göre donanmada 200'ün üzerinde büyük savaş gemisi mevcuttu ve Draç'tan gelen on gemi ile altı süratli yelken gemisi de buna dâhildi; Lyons-Jackson, a.g.e., 52; Runciman, a.g.e., C. II, s.321; Şeşen, a.g.e., s. 56; Lyons-Jackson, a.g.e., s. 52.

²¹⁸ Şeşen, a.g.e., s. 56

²¹⁹ Şeşen a.g.e., s. 56

Bizans donanması ise denizden ilerliyordu. Seferin ilk hedefi, karadan ve denizden saldırıya açık olan Dimyat üzerine düzenlenecekti. Amaury 25 Ekimde Ferema'ya iki gün sonra da Dimyat'a ulaştı. John Cinnamus, Amaury'nin kasıtlı olarak geciktğini nakletmiştir. 27 Ekimde Bizans-Haçlı birleşik ordusu Dimyat önüne gelmişti.²²⁰ Dimyat Haçlı ve Bizans tarafından muhasara altına alınmış ve Dimyat ahalisini sıkıştırmaya başlamışlardı. Selahaddin Fatimî taraftarlarının bir karışıklık çıkaracağı endişesiyle buradan ayrılmayı göze alamamıştı. Selahaddin bir taraftan Dimyat'a ordu sevk ederken bir taraftan da Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye mektup yazarak yardımını talep ediyordu. Selahaddin yardım çağrısını şu sözlerle dile getiriyordu. *“Eğer Dimyat'a varmakta geç kalırsam, Haçlılar burayı işgal edecekler; Fakat ben buradan ayrılıp oraya hareket edersem Mısırlılar, burda bıraktığım halkın canına ve malına zarar verirler. Bu şekilde onlar arkamızdan haçlılar önümüzden bize saldırıp bizi yok ederler.”*²²¹

Haçlılar bütün hazırlıkları tamamladıktan sonra Dimyat kalesine saldırdılar. Kale müdafilerinin şiddetli direnişiyile karşılaşan Haçlı-Bizans müttefik ordusu başarısızlığa uğramıştı. Zaten Bizans ordusu erzak bakımından zayıflamıştı ve Haçlılar onlara erzak temin etmekte imtina ediyorlardı. Bizans askerleri öylesine zor duruma düşmüşlerdi ki, bitki kökü yemek zorunda kalmışlardı. Haçlılar'dan borç isteyen Bizans askerlerinin isteği reddedilmişti. Konstephanos'un kaleyi ele geçirmek için kararlı bir tutum sergilemesi, Haçlılar'ı endişeye sevketmiş ve Bizans'ın burayı ganimet olarak gördüğü izlenimini uyandırmıştı. Seferin başarısızlığı konusunda Haçlılar ve Bizanslılar birbirilerini suçladılar. Nûreddin Mahmud b. Zengî bir taraftan Kutbuddin Hüsrev b. Telil el-Hezbani'yi Selahaddin'in yardımına gönderirken bir taraftan da kendisi Kudüs Krallığına ait topraklara akın ederek yağma faaliyetlerine girişmişti.²²² Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda daha fazla dayanacak gücü kalmayan Haçlı-Bizans müttefiklerinin Selahaddin ile müzakere etmekten başka çareleri kalmamıştı. Andronikos ve Amaury görüşmelerin başlaması için Selahaddin'in kumandanlarından Çavlı el-Esedî'ye başvurdular. 13 Aralık 1169'da iki taraf arasında karşılıklı esir değişimleri yapılarak anlaşma sağlanmıştı. 15 Aralık'da Bizans-Haçlı müttefikleri

²²⁰ Lyons-Jackson, a.g.e., s. 53; Şeşen, a.g.e., 56

²²¹ İbnü'l Esir, a.g.e. XI, s. 284; Runciman, a.g.e., C. II, s. 323

²²² İbnü'l Esir a.g.e., C. XI, s. 284-285; Runciman, a.g.e., C. II, s. 323; Lyons-Jackson, a.g.e., s. 53-54; Şeşen, a.g.e., s. 56-57.

ülkelerine dönmek üzere Dimyat'tan ayrıldılar. Selahaddin'in bu zaferi 200.000 süvari ve piyadeyi yendiğini ve Mısır'ın yerel muhaliflerinin, Haçlılar'ın, Bizans'ın, Cenovalılar'ın, Rum ırklarının, Pisalılar'ın ve Venedikliler'in ümitlerinin kırıldığını göstermektedir. Bu sefer Haçlılarla Bizans'ın arasını açmış ve bundan sonra Mısır'a karşı bir sefer düzenlemeye cesaret edememişlerdi.²²³

²²³ İbnü'l Esir, a.g.e., C. XI, s. 285; Şeşen, a.g.e., s. 57; Runciman, a.g.e., C. II, s. 323-324; Lyons-Jackson, a.g.e., s. 54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD B. ZENGİ VE SELAHADDİN EYYÛBİLİŞKİLERİ

3. Mısır Seferi Öncesi Nureddin Mahmud b. Zengi ve Selahaddin Eyyûbi İlişkileri

14 Eylül 1146 tarihinde, İmadeddin Zengi'nin Caber Kalesi önünde şehit edilmesinden sonra, toprakları oğullarından Seyfeddin Gazi ile Nûreddin Mahmud b. Zengî arasında pay edilmişti. Musul'da Zeyneddin Ali Küçük yardımıyla Seyfeddin Gazi, Halep'te de Esedüddin Şîrküh'un yardımıyla Nûreddin Mahmud b. Zengî yönetimi ele almıştı.²²⁴ Şîrkûh bu tarihten sonra Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin en önemli yardımcısı ve komutanları arasına girmişti. Nitekim Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Dımaşk muhasarası esnasında Dımaşk'ta yüksek bir mevkide bulunan Necmeddin Eyyûb Dımaşklılar'ı temsil ederken Şîrküh da Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin temsilcisi olarak müzakereye girişmişlerdi. 1154 yılına gelindiğinde Haçlılar Dımaşk üzerine yürüyünce Necmeddin Eyyûb tekrar Şîrkûh ile temasa geçti ve sonunda Dımaşk Nûreddin Mahmud b. Zengî tarafından ele geçirildi. Böylece Şam ve el-Cezire bölgesinde Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin hâkimiyeti tesis edilmiş ve böylece Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin devletinin merkezi hem Halep hem de Dımaşk olmuştu.²²⁵

Selahaddin çocukluğunu Şam'da geçirdiği için oraya ayrı bir muhabbet beslediği ifade edilse de çocukluğu hakkında kaynaklarda umumi bir bilgi bulunmamaktadır.²²⁶ Bazı kaynakların aktardığına göre Selahaddin, ailesinin Tikrit'ten ayrıldığı tarih olan 1137'de Tikrit'te dünyaya gelmiştir.²²⁷ Selahaddin'in ilk gençlik yılları hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Selahaddin ilk dönemlerini muhtemelen ailesinin yanında geçirmiştir.²²⁸ Buna rağmen Abu'l Farac Selahaddin'in amcası Şîrküh'un yanında yetişmiş olabileceğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Selahaddin (546/ 1151) de Balebek*

²²⁴ Şeşen, a.g.e., s. 37

²²⁵ Şeşen, a.g.e., s. 37-39

²²⁶ Lyons-Jackson, a.g.e., s. 11

²²⁷ İbn Şeddâd, *Sîretü Salâhuddin*, 31; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, C. VII, s. 144. İbn Hallikân'a göre, tarihçilerin bu konu hakkında, Selahaddin'in kısa bir süre olsa da Tikrit'te kaldığı konusunda mutabık oldukları anlaşılmaktadır.

²²⁸ İbn Şeddâd, *Sîretü Salâhuddin*, 31; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, C. VII, 145; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât ez-Zaman fî Târîh el-A'yân*, C.VIII, Edit. James Richard Jewett, The University of Chicago Press, Chicago 1907C.VIII/I, s. 425;

hâkimi olan babası Necmeddin Eyyûb'dan ayrılarak Haleb'de bulunan amcası Şîrkûh'un yanına gelmiş ve daha sonra Şîrkûh, Selahaddin'i Nûreddin Mahmud b. Zengî ile tanıştırmıştır."²²⁹ İbni Hâllikân'ın kayıtlarına göre, 1154 yılında Dımaşk'ın Necmeddin Eyyûb'un büyük gayretleri sonucunda Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin eline geçmesi ile beraber Necmeddin Eyyûb ve oğlu Selahaddin, Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin hizmetine girmiştir.²³⁰ Aynı şekilde İbn Şeddâd'ın kayıtlarına göre Selahaddin'i Nûreddin Mahmud b. Zengî ile tanıştıran Necmeddin Eyyûb'dur.²³¹

Bazı kaynaklarda Selahaddin'in geleneksel tarzda bir eğitim sürecinden geçtiği, Kur'an ve din ilimleri eğitimi aldığı bilinmektedir. Selahaddin'in Araplar'ın şecereleri, biyografileri ve tarihi hakkında da donanımlı olduğu ifade edilmektedir.²³² Vahrani, Selahaddin'in bu ilmi tahsiline ilaveten onun ok atma ve silah kullanma gibi çeşitli savaş oyunları eğitimini aldığını ifade etmiştir. Bir liderin etrafındakiler tarafından kabul görebilmesi için tecrübeli ve sağduyulu bir yapıda olması gerekiyordu. Bu tecrübeler savaş meydanlarında yapılan uygulamalı bir eğitimle kazanılıyordu. Bu duruma örnek olarak Frank savaşlarında ailesi tarafından yetiştirilen Usame b. Munkız görülmektedir. Selahaddin de amcası ve babasıyla katıldığı savaşlarda, kâfirlere karşı birliklerinin başında ordusuna komuta ettiğini yazmıştır.²³³

Selahaddin Eyyûbi ve Nûreddin Mahmud b. Zengî ilişkileri bakımından 1155 yılı büyük önem arz eder. Bu tarihte Selahaddin, Nûreddin Mahmud b. Zengî tarafından Dımaşk Şâhnesi olarak divanda görevlendirilmişti. Divan başkanıyla arası bozulan Selahaddin Haleb'e geri dönmüştü. Durumdan haberdar olan Nûreddin Mahmud b. Zengî, divan başkanını tahkir ederek cezalandırmış ve bu durum Nûreddin Mahmud b. Zengî ile Selahaddin arasında daha yakın ilişkilerin başlamasına sebep olmuştur. Nitekim bu hadiseden sonra Selahaddin, Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin en yakınlarından biri olmuş ve onu hiçbir suretle yanından ayırmamıştır.²³⁴

²²⁹ Abu'l Farac, a.g.e., 391; Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, C. I, s. 275

²³⁰ İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-Ayân**, C.VII, s. 145

²³¹ İbn Şeddâd, **Sîretü Salâhuddin**, s. 32.

²³² Lyons-Jackson, a.g.e., s. 11-12

²³³ Lyons-Jackson, a.g.e., s. 12-14.

²³⁴ Ebû Şâme, **Kitâbü'r-Ravzateyn**, C. I, 320; Bündârî, **Sene'l-Berki's-Şâmî**, s. 8, 15, 18; Şeşen, **Salâhaddin Eyyûbi ve Devri**, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 26.

3.1. Mısır Seferi Sonrası Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin Eyyûbi İlişkileri

13 Aralık 1169 yılında Dimyatı kuşatan Haçlı-Bizans müttefikleriyle yapılan anlaşma sonucunda müttefik kuvvetler Dimyat'ı terk etmek zorunda kalmışlardı.²³⁵ Haçlı-Bizans tehlikesini uzaklaştırmış olan Selahaddin'in kudreti Fatımî Halifesi el-Adid'i endişelendirmişti. Adid Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye yazdığı mektupta, Mısır'da Haçlı tehdidinin ortadan kalktığını ve askerlerini Mısır'dan çekmesini, Selahaddin'in küçük bir birlikle burda kalmasının yeterli olacağını ifade etmişti. Nûreddin Mahmud b. Zengî ise, Haçlılar'ın Mısır'dan vazgeçmeyeceklerini ve tekrar Mısır'a gelebileceklerini söyleyerek el-Adid'in bu talebini reddetmişti.²³⁶

Selahaddin Eyyûbi ise 1170 yılında Sünni islam adına bir dizi reformlara girişmişti. Selahaddin öncelikle kendisine bağlı olmayan yerli serkeş askerlere ait mali imkânları almıştı. Şii geleneğiyle okunan ezanı yasakladı. Fatımî kadılarını görevden alarak Sünni kadıları atamak suretiyle bölgedeki Sünni hukuk geleneğini yerleştirmeye çalıştı. Cami el-Ezher'deki Fatımîler'in propoganda merkezini kaldırarak, Sünni öğretiyi yaymak için medreseler açtı. Bu medreselerin açılmasıyla, İsmailiyye Mezhebine büyük bir darbe vurulmuştu. Halife el-Adid'in alayla Cuma ve Bayram namazına çıkmasına yasak getirildi. Bu olaylar meydana gelirken bir taraftan da Abbasi Halifesi el-Müstencid, Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye mektup yazarak Mısır'da Abbasiler adına hutbe okutmayı geciktirdiği için onu tenkit ediyordu. Bunun üzerine Nûreddin Mahmud b. Zengî, Selahaddin'in babası Necmeddin Eyyûb'a Selahaddin'e verilmek üzere bir mektupla Mısır'a göndermiş, Selahaddin'e Abbasiler adına hutbe okutmayı geciktirmemesini emretmişti. İbnü'l Esîr, her ne kadar Selahaddin'in Fatımî Hilafeti'ni kaldırmaya niyeti olmadığını ifade edip, Selahaddin'in el-Adid'i Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye karşı koz olarak kullandığını kaydetse de bu bilgi objektif bir bakış açısını yansıtmamaktadır.²³⁷ 20 Aralık 1170'te Abbasi halifesi Müstencid öldürülünce yerine halefi el-Müstazî geçmişti.²³⁸ Aralık 1170 tarihinde Abbasi Halifesi olan el-Müstazî de Mısır konusunda babasının politikasını takip ederek Mısır'da hutbenin Abbasiler adına

²³⁵ Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 57.

²³⁶ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, C. II, s. 144; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb*, C. I, s. 183; Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, s. 48.

²³⁷ Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 58

²³⁸ Lyons-Jackson, a.g.e., s. 61.

okunması için Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye yeni bir mektup göndermişti. Bu konuda Mısır'daki halk ve ulema arasında da büyük tartışmalar yaşanıyordu. Siyasi şartların oluşması sonucunda Nûreddin Mahmud b. Zengî, Haziran 1171 de Selahaddin Eyyûbi'ye yeni bir mektup yazarak Mısır'da hutbenin Abbasi halifesi adına okunmasını emir buyurmuştu. Tarihçi İmadeddin bu konuda şöyle der: “*Selahaddin, Nureddin'in emrinden dışarı çıkmazdı. Bütün konularda onun sağlam görüşlerine müracaat ederdi. Nureddin Mahmud ona mektup yazınca bu emrin yerine getirilmesini gerekli gördü.*”²³⁹

Kaynakların bildirdiklerine göre Selahaddin her ne kadar sarayda otoriteyi ele almış olsa da, hutbenin Abbasi halifesi adına okunması durumunda, Fatımîler'e bağlı yerli halkın isyan edebileğinden endişe etmekteydi.²⁴⁰ İbnü'l Esir'in ifadelerine göre, Selahaddin bu konuda işi ağırdan almaktaydı ve Nûreddin Mahmud b. Zengî aleyhine Fatımî Hilafeti'nin devamını istemekteydi Ayrıca Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin olası bir Mısır seferinde Fatımîler'le ittifak halinde Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye karşı koyabileceğini de ifade etmiştir. Selahaddin adamlarıyla bu konuyu istişare ettiğinde hutbenin Abbasiler adına okunmasını isteyenlerin yanında, bu durumun halkın tepkisine sebep olabileceğini düşünenler de vardı. Selahaddin Mısır veziri olmasının yanında aynı zamanda da Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye bağlı olmakla birlikte onun Mısır'daki nâibiydi. Bu tartışmalar devam ederken Ağustos 1171'de el-Adid'in hastalanması Selahaddin'in işlerini kolaylaştırmıştı.²⁴¹ Hicri 567'nin ilk Cuma günü / 10 Eylül 1171'de İranlı Emir-el Âlem vaizden önce minbere çıkarak Abbasi Halifesi el-Müstâzi için dua etmiştir. Bu teşebbüs Fatımî hâkimiyetine son verme yolunda atılan ilk adım olmakla beraber, halk herhangi bir tepki göstermemiştir. Nitekim bir hafta sonra 17 Eylül Cuma günü de Fustat ve Kahire'de Abbasiler adına hutbe okunmuş ve bundan sonra tüm şehirlerde el-Müstâzi adına hutbe okunması emredilmiştir.²⁴² 13 Eylül

²³⁹ Şeşen, a.g.e., s. 58

²⁴⁰ İbn el-Esîr, **el-Kâmil**, C. X, s.33, a. mlf. **İslam Tarihi**, XI, s.296, Abû'l-Farac, **Abû'l Farac Tarihi**, C.II, s.414, en-Nuveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, C. XXVIII, thk. Necîb Mustafa Fevvâz-Hikmet Kaşlı Fevvaz, Beyrut2004, s.227; İbn Haldûn, **Kitâb el-İber**, C. IV, s.105, el-Aynî, **el-'Ikd el-Cumân Fi Tarih ez-Zaman**, C. I, Kahire, s.69; İbnVâsıl, **Müferric el-Kurûb**, C.I, s.200; el-Makrizî, **İtti'âz**, C. III, s.325.

²⁴¹ İbn el-Esîr, **el-Kâmil**, C. X, s.33, a. mlf. **İslam Tarihi**, C. XI, s.296-297, el-Makrizî, **İtti'âz**, C. III, s.325-326, Abû'l-Farac, a.g.e., C. II, s.414, Ebû Şâme, **Kitâb er-Ravzateyn**, C. II, s.123-124, Ramazan Şeşen, “*Eyyûbîler Devleti*”, **DGBİT**, C. VI, s.309; Lyons-Jackson, a.g.e., s. 61-62.

²⁴² İbn el-Esîr, **el-Kâmil**, X, s.34, a. mlf. **İslam Tarihi**, XI, s.297; el-Makrizî, **İtti'âz**, C. III, s.326; İbn Vâsıl, **Müferric el-Kurûb**, C.I, s.200-201; el-İsfehânî, **el-Berk eş-Şâmî**, ihtisar: el-Bundârî, Thk. Fethiyeen-Nebravî, Mısır1979, s.58-59; İbn Haldûn, **Kitâb el-İber**, C. V, s.333; a.e, C. IV, s.105-106; Abû'l-Farac,**Abû'l Farac Tarihi**, C. II, s.414; Hasan İbrahim Hasan, “*Fâtımîler*”, **DGBİT**, C. V, s.244;

Pazartesi günü halife el-Adid bu gelişmelerden habersiz bir şekilde ölünce, sarayına el konulmuş ve Fatimî hilafeti sona ermiştir.²⁴³ Fatimî Hilafeti kan dökülmeden devre dışı bırakılmış, Mısır Selahaddin Eyyûbi'nin hâkimiyetine girmiştir.²⁴⁴

Bununla beraber Fatimî Hilafeti meselesi tamamen kapanmış değildir. Selahaddin, Fatimi ailesinden hayatta kalanların bir kısmının sarayda kalmasına müsaade etmişti. 1171 yılı ve sonraki birkaç yılda Fatimi taraftarları birçok isyan teşebbüsünde bulunmuştu. Bunlardan 1172 yılı başlarında Yukarı Mısır'da Nûbe kralının desteğiyle Zencilerin çıkardığı askeri nitelikli isyan Selahaddin'in kardeşi Turanşah tarafından bastırılmış ve daha sonra Nube'ye sefer düzenlenmişti. Fatimî Hilafeti'nin kaldırılmasına karşı ortaya çıkan en büyük isyan ise Mart-Nisan 1174 tarihinde Umaret el-Yemeni ve arkadaşlarının düzenlediği komplodur. Bu komplo 1169'daki Saniat el-Mülk Cevher'in giriştiği komplo kadar tehlike arz etmekteydi. Komplocuların Saray'daki Fatimîler'le, Kudüs Haçlı Krallığıyla, Sicilya Normanları'yla ve Haşhaşiler'le işbirliği içinde olmaları onların nasıl büyük bir destek aldıklarını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Selahaddin, Frenk ülkesindeki casusları aracılığıyla bu tertipten haberdar olur olmaz kendi ajanlarını isyancıların içine sokarak elebaşlarını tespit ettirip yakalatmıştı. Ulemânın fetvasıyla elebaşları idam ettirilmiş ve asayiş sağlanmıştı.²⁴⁵

Mısır'da Sünni İslamın temsilcisi Abbâsîler adına hutbe okunduğu ve Fatimi hilafetinin ortadan kaldırıldığı haberi gelince Bağdat şehri süslendi ve şenlikler

Ebû el-Fidâ, **el-Muhtasar**, C.III, s.50-51; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûm**, C. V, s. 338; Mucîr ed-Dîn el-Hanbelî, **el-Ünsel-Celîl bi-Târih-i el-Kuds el-Hafîl**, C.I, s.314; İbn el-İmâd, **Şezerât ez-Zehab fî Ahbâr Men Zeheb**, neşr. Abd el-Kâdir el-Arnâvut-Muhammed el-Arnâvut, Beyrut 198, C. VI, s.36; Sıbt İbn el-Cevzî, **Mir'ât ez-Zaman**, C. VIII, s.178; Ramazan Şeşen, **Selâhaddîn Eyyûbî ve Devlet**, s.58-59; a.mlf, "Adîd-Lidinillah", **DİA**, C. I, s.374-375; Cüveynî'nin kronolojisi hatalı olması muhtemeldir.; Cüveynî, **Târih-i Cihan Güşâ**, C. III, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1988, C. III, s.112, Abbâsîler adına hutbe okuyan ilk kişinin adını Ebû Şâme, "*Ebû Abdullah Muhammed b. el-Muhassen b. el-Hüseyn b. Ebî el-Maza' el-Baalbekî*" olarak verirken Ebû Şâme, **Kitâb er-Ravzateyn**, C. II, s.123-124; bazı kaynaklarda bu kişi "*el-Fâkih-el-Yes' b. Yahya b. el-Yes'*" şeklinde geçmektedir. en-Nuveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, C. XXVIII, s.228; el-Makrizî, **İtti'âz**, C. III, s.323, el-Aynî, **İkd el-Cumân**, C. I, s.69, ilk hafta Fustat'taki büyük camide; ikinci hafta Kahire'deki büyük camide Abbâsîler adına hutbe okundu, Geoffrey Hindley, **Bir İslam Kahramanı Selâhaddîn**, çev. Süleyman Genç, Doruk Yayınları, İstanbul 2011, s.117, İbn Kesîr, el-Âdid öldükten sonraki hafta hutbe okunduğunu kaydetmektedir. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve en-Nihâye**, XVI, s.450.

²⁴³ Şeşen, a.g.e., s. 58-59.

²⁴⁴ Makrizî, **es-Sülûk li-Ma'rifet düvel el-Mülûk**, Thk. Muhammed Abdülkadir Âtâ, Beyrut 1997, C. I, s. 150

²⁴⁵ Şeşen, a.g.e., s. 59.

düzenlendi. Abbasi halifesi Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye ve Selahaddin Eyyûbi'ye hilatler gönderdi.²⁴⁶

Selahaddin Mısır'daki iç meseleleri halletikten sonra, Haçlılarla olan mücadelesine devam etmiştir. Mısır ve çevresinde Haçlıların işgal ettiği yerlere bir dizi akın düzenlemiş ve bu doğrultuda Askalan, Gazze ve Darum Selahaddin'in vazgeçilmez hedefleri arasında yer almıştır.²⁴⁷

1170 yılı sonunda Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin kardeşi Musul Atabeyi Mevdud ölmüştü. Nûreddin Mahmud b. Zengî kardeşinin ölümü üzerine Musul topraklarını ele geçirmişti. Salahaddin de Aralık 1170 başlarında Kudüs Krallığı topraklarına akınlar düzenledi. 8-13 Aralık tarihlerinde Darum ve Gazze'yi kuşattı. Pek çok Müslümanı esaretten kurtardıktan ve düşman ülkesine düzenlediği yağma akımından sonra hızla geri çekildi. Onun bu akımının amacı düşmanın dikkatini başka yöne çekip Eyle (Elath)²⁴⁸ Kalesini ele geçirmektir.²⁴⁹

Selahaddin'in ilk ciddi hârekatı Aralık 1170'te Eyle Kalesinin fethedilmesidir.²⁵⁰ 1171 yılı başlarında Eyle ele geçirilmiş ve Selahaddin Eyle Kalesini tahkim ettirip buraya bir garnizon yerleştirmişti. Şam'dan gelmekte olan aile fertlerini bekleyen Selahaddin, Mart 1171'de Eyle'den topladığı esirlerle Kahire'ye ulaştı.²⁵¹

3.2. Selahaddin Eyyûbi ile Nûreddin Mahmud Zengî'nin Kerek ve Şevbek Muhasarası (1171)

Yukarıda bahsi geçen seferlerin sonunda Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin'in, Mısır ve Şam yoluna hâkim bir mevkiye bulunan Kerek-Şevbek Prinkepsliği'ne ortak bir harekât düzenlemek istedikleri görülmektedir. Bu bölgenin

²⁴⁶ İbnü'l Esîr, **el-Kâmil**, X, s.35, a. mlf. **İslam Tarihi**, XI, s.298, Nûreddîn'in, Bağdad'a müjdecî olarak yolladığı kişinin ismi Şehâbeddîn Ebâ el-Meâlî el-Mutahhar b. Ebî Asrûn olarak geçmiştir; Ebû Şâme, **Kitâb er Ravzateyn**, C. II, s.132; İbn Vâsıl, **Muferric el-Kurûb**, C. I, s.216, el-Aynî, **İkd el-Cumân**, C. I, s.70, Nûreddîn'e Bağdad'dan gönderilen elçi ise İmâdeddîn Sandâl idi, Ebû Şâme, **Kitâb er-Ravzateyn**, C. II, s.135; el-Aynî, **İkd el Cumân**, C. I, s.72; İbn Vâsıl, **Muferric el-Kurûb**, I, s.218, el-Makrizî, **es-Sülûk li-Ma'rifet düvel el-Mülûk**, s.150; Lyons-Jackson, a.g.e., s. 67

²⁴⁷ Willermus, a.g.e., C.II, s. 375. İbn Haldûn, **Târîh-i İbn Haldûn**, C. V, s. 333

²⁴⁸ Akabe körfezinin kuzeydoğu köşesinde bulunan ve önceleri Eyle (Elath) adıyla anılan Akabe, Ürdün'ün denize açılan tek limanıdır. Şehir, Maan ile doğudaki Vâdilhismâ'dan gelen yolların Vâdiism üzerinden geçerek körfeze ulaştığı yerde kurulmuştur. Dağlardan körfeze doğru açılan geçit Akabetü'l-Eyle olarak bilinirken sonraları Akabe olarak kısaltılmış ve şehrin de adı olmuştur. Mustafa L.Bilge, "Akabe", DİA,

²⁴⁹ Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet.**, s. 60

²⁵⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, C.X, s. 31; Bündârî, **Sene'l-Berkî's-Şâmî**, s. 45-46.

²⁵¹ Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, s. 60

haçlıların elinde olması devletin bütünlüğü için büyük bir tehdit olmasının yanı sıra bu güzergâhı kullanan kervanların güvenliği için de büyük önem arz etmektedir. 23 Eylül 1171’de Selahaddin Kahire’den hareket ederek Şevbek Kalesi’ni kuşatmıştı. Nûreddin Mahmud b. Zengi ise Dimaşk’tan gelerek Kerek’i muhasara etmişti. Selahaddin’in bu seferi aşırı sıcaklık sebebiyle pek zahmetli olmuş ve sefer esnasında zuhur eden bazı gelişmeler sonucunda Selahaddin kuşatmayı kaldırıp Mısır’a hareket etmiştir. Selahaddin 16 Kasım’da Kahire’ye varmıştı. Selahaddin’in kuşatmayı kaldırmasındaki asıl sebebi, Amaury’nin Mısır üzerine yürümesiydi. İbnü’l Esir Selahaddin’in Mısır’a dönüşünü Nûreddin Mahmud b. Zengî ile karşılaşmak istememesine bağlamıştır. Nûreddin Mahmud b. Zengî’nin Şevbek’e bir günlük mesafede bulunan Kerek üzerine yürümesi üzerine Selahaddin Eyyûbi’nin adamları: “*Eğer Nureddin ile karşılaşırsan seni tahakküm altına alacaktır. Nûreddin seni azledebilir. Sen ona karşı gelecek güçte değilsin. Bundan dolayı yapman gereken en doğru iş Mısır’a geri dönmendir.*” dediler.²⁵² Abu’l Farac ise Nûreddin Mahmud b. Zengî’nin Selahaddin Eyyûbi’ye mektubunda şunları söylediğini nakleder: “*Ben Karak’a karşı hareket ettim, sen de vakit geçirmeden askerlerini topla ve buraya gel.*” Yine Abu’l Farac’a göre Selahaddin Nûreddin Mahmud b. Zengî’den korktuğu için bu sefere gitmemiş ve bundan dolayı da Nûreddin ona oldukça kızmış, hatta bizzat Mısır’a giderek, Selahaddin’i Mısır’dan çıkarmak istemiştir.²⁵³ Nûreddin Mahmud b. Zengî’nin kendisine hiddetlendiğini haber alan Selahaddin Eyyûbi’nin ailesi ve kumandanlarıyla bir istişare yapmıştır. Bu istişare neticesinde ailenin genç üyeleri Nûreddin Mahmud b. Zengî’ye karşı direnmeyi tavsiye ettiler. Selahaddin’in babası Necmeddin Eyyûb ve amcası ise gençlerin bu fikrine karşı çıkarak onları tahkir etmişti. Necmeddin Eyyûb Selahaddin’e dönerek şu sözleri sarf etti: “*Bütün bu eşraf içinde benden ve amcandan başka senin iyiliğini isteyen bir kimse yok mu?*” Selahaddin “*Yoktur*” dedi. Bunun üzerine babası şu cevabı verdi: “*İyi bil ki ben de, amcan da Nureddin’i göreceğ olursak yapacağımız şey karşısında diz çökmek ve yeri öpmekten ibarettir. Biz böyle yaptıktan sonra eşraf içinde Nureddin’e karşı kılıç çekecek bir kimse kalır mı? Bütün bu Mısır vesair memleketler Nureddin’e ait olduğundan, bizi valilikten azledecek olursa bize karşı asker kullanmasına ihtiyaç kalır mı? Nureddin’in bir tek adam gönderip senin boynuna bir kemend vurması ve seni Şam’a sürüklemesi kâfidir. Ondan sonra da istediğini valiliğe tayin eder.*” Daha sonra

²⁵²İbn Şeddâd, *Sîretü Salâhuddin*, s. 86; Bündârî, *Sene’l-Berkî’s-şâmî*, s. 52; Ebû Şâme, *Kitâbü’r-Ravzateyn*, C. II, 226-227; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, C. X, 35-36; Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 60

²⁵³ Abu’l Farac, a.g.e., C. II, s. 415

Necmeddin Eyyûb ayağa kalkıp eşrafı tahkir ederek bağırmaya başladı ve şu sözleri söyledi: *“Hepiniz kalkınız. Biz hepimiz Nureddin’in köleleriyiz ve o ne isterse yapabilir. Eşrafın kalkıp gitmesi üzerine Necmeddin, Selahaddin’e dönerek: Sen akılsız bir çocuksun. Hareketlerinde hata ediyorsun. Bilmiyorsun ki Nureddin senin isyan ettiğini haber alacak olursa elindeki her işi bırakır ve senin kökünü kırıncaya kadar peşine düşer. Onu bırakıp da sana katılacak bir asker var mı? Benim sana söylediğim sözler ona hemen erişecektir. Sen de ona bir elçi gönder, kendisine karşı tevazu göster, ona itaat ettiğini, onun bendesi olduğunu bildir ve yalnız Franklardan korkmak yüzünden ona iltihak etmediğini anlat.”* Selahaddin, babasının bu nasihatlerini dikkate alarak hareket etti.²⁵⁴

Selahaddin mektubunda Nûreddin Mahmud b. Zengî’ye: *“Bu ülke senindir ve mütevazı ve boynu eğik bir adamın olarak sana gelmem için bana bir ulak ile bir deve göndermen yeterlidir.”* diyerek Nûreddin Mahmud b. Zengî’ye olan itaatini bildirmişti.²⁵⁵

Selahaddin Eyyûbi’nin bu mektubu üzerine Nûreddin Mahmud b. Zengî’nin kırgınlığı geçmiş ve Selahaddin Eyyûbi’nin mazeretini kabul etmişti. Nûreddin Mahmud b. Zengî cihad masraflarının bir kısmının karşılanması için Selahaddin’den altın göndermesini istemişti. Selahaddin Eyyûbi, Nûreddin Mahmud b. Zengî’nin bu isteğine karşı yeterli parayı bulmakta güçlük çekiyordu. Fatımî hilafetinden müsadere edilen altın ve değerli eşyaların büyük bir kısmını Nûreddin Mahmud b. Zengî’ye göndermiş olsa da Zengî bu parayı yetersiz bulmuştu. Nûreddin Mahmud b. Zengî bu meseleyle alakalı olarak 1173 yılı başlarında müstevfisi Halid el-Kaysarani’yi Selahaddin’in faaliyetlerini teftiş etmesi için Mısır’a göndermişti. Selahaddin ülkenin gelirlerini ve masraflarını Halid el-Kaysarani’ye göstererek: *“Böyle büyük bir ülke az parayla muhafaza edilemez”* dedi. Makrizi’nin ifadesine göre Selahaddin, *“Aramızdaki ilişki bu dereceye mi vardı?”* diyerek Nûreddin Mahmud b. Zengî’in bu tavrından yakınmıştır.²⁵⁶ Selahaddin Eyyûbi ile Nûreddin Mahmud b. Zengî arasında böyle bir gerginlik olsa dahi, Selahaddin, 1173-1174 tarihinde Nube, Yemen ve Libya seferlerini Zengî’den izin alarak düzenlemiştir. Nûreddin’in Abbasi halifesine yazdığı mektuplarda Selahaddin’in icraatlarını kendi icraatı olarak bildirmekteydi.²⁵⁷

Selahaddin 1171 Kasım’ında Kahire’ye dönüşünden hemen sonra iç meselelerle ilgilenmeye fırsat bulmuştu. Fatimi devri çökmüş olduğundan, Mısır’da basılan

²⁵⁴ Abu’l Farac, a.g.e., C. II, s. 415-416

²⁵⁵ Amin Maalouf, a.g.e., s. 227.

²⁵⁶ Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, s. 61; Runciman, a.g.e., C. II, s. 329.

²⁵⁷ Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, s. 61.

paraların bir yüzünde Abbasi Halifesi el-Müstazi'nin adı diğer yüzünde ise Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin adı yer almaktaydı.²⁵⁸

3.3. Selahaddin Eyyûbi'nin Kerek ve Şevbek Seferi (1173)

1171 seferinde istenilen sonuç elde edilemeyince, Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin Eyyûbi 1173'te Kerek ve Şevbek üzerine bir sefer daha tertip etmişti. Selahaddin Nisan ayında ya da Mayıs ayının sonlarına doğru Kahire'den ayrılmıştı. Selahaddin Kahire'den ayrılırken Fatimi hazinelerinden oluşan fevkalade kıymetli hediyeler ve 60.000 dinar altını da Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye verilmek üzere yanında getirmişti. Temmuz ayının başlarında Nûreddin Mahmud b. Zengî Halep'in 177 km kuzeyinde bulunan Maraş şehrindeydi.²⁵⁹ Nûreddin Mahmud b. Zengî bu sıralarda Selahaddin'in hediyelerini almıştı. Tarihçi İmadeddin'in kayıtlarına göre Nûreddin Mahmud b. Zengî bu hediyeler karşılığında Selahaddin Eyyûbi'ye teşekkür etmiş ve şöyle demişti: *“Bizim bu paraya ihtiyacımız yok. Allah biliyor ki biz Mısır'ın fethine paraya ihtiyacımız olduğu için para harcamadık.”* Ancak İmadeddin başka bir yer de de şu ifadelerle yer vermiştir: *“Mısır alındığından beri Nureddin, cihad giderlerini karşılamakta kendisine yardım edecek, üzerinde anlaşılmış bir miktar paranın kendisine verilmesini istiyordu... Nureddin bu isteğini dile getirmeden teklifin Selahaddin'den gelmesini bekliyordu.”* Nûreddin Mahmud b. Zengî, Mısır seferleri esnasında Şirkûh'a diğer harcamalar hariç 200.000 dinar altın vermişti. Bu bakımdan Selahaddin'in gönderdiği para ve mücevherleri yetersiz bulma ihtimali yüksektir.²⁶⁰

Selahaddin, Kerek ve Şevbek Kaleleri etrafındaki bölgelere yağma akınları düzenleyerek, bu bölgede meskûn olan ve Haçlılar'a rehberlik eden Bedevîleri bölgeden çıkartmıştı. Bu esnada Amaury de Selahaddin'in yaptığı manevraları yakından takip etmiş ve Ölü Deniz yakınlardaki Karmel Dağı'nda Hebron'un (El-Halil) cenubunda ordugâhını kurmuştu.²⁶¹ Amaury'nin amacı Kerek ve Şevbek tehlikeye düştüğü anda bu bölgenin güney ucundan hareket ederek mezkûr kaleleri kurtarmaktı. Selahaddin, Kerek

²⁵⁸ Lyons-Jackson, a.g.e., s. 81.

²⁵⁹ İbnü'l Esir, bu seferi 1171'de düzenlenen harekâta Selahaddin'in dönüşünü yadırgayan Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Mısır'ı Selahaddin Eyyûbi'den almaya karar verdiğini; fakat Selahaddin Eyyûbi'nin Nûreddin Mahmud b. Zengî'den özür dilemesinden sonra ve Nûreddin ne zaman sefere çıkmasını emrederse sefere katılacağını bildirmesi üzerine bu fikrinden vazgeçtiğini kaydetmiştir. İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. XI, s.315; Lyons-Jackson, s. 84

²⁶⁰ Lyons-Jackson, a.g.e., s.83-84

²⁶¹ Lyons-Jackson, a.g.e., s. 84; Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 61

ve Şevbek etrafını yağmalamıştı; ancak bu kalaleler üzerine bir taarruzda bulunmamıştı. Selahaddin, Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye mektubunda, asıl hedefinin Frank topraklarında yaşayan bedevileri sürüp çıkarmak olduğunu söylüyor ve şunları ekliyordu: “*kulunuz, efendisinin kâfirlere hücum etmek istediğini biliyor. Onun görüşüne en faydalı şeylerden biri, bunların topraklarında tek bir bedevinin kalmamasıdır, öyle ki çıkıp geldikleri zaman karşılarında hiçbir rehber bulamassınlar.*” Çünkü bu bedeviler daima güçlüden yana olmuşlar ve çıkarları doğrultusunda ihanet etmekten de çekinmemişlerdir.²⁶²

Selahaddin, bu sefer esnasında babası Necmeddin Eyyûb'un öldüğünü ve bazı Fatimî taraftarlarının isyan teşebbüsleri haber alarak, tekrar Kahire'ye dönmek zorunda kalmıştı. İbnü'l Esir onun bu dönüşünü Nûreddin Mahmud b. Zengî ile karşılaşmaktan çekinmesine bağlamıştır. Selahaddin'in gönderdiği hediyeler Nreddin'in Halep'te bulunduğu sırada eline ulaşmıştı. Bu tarihlerde Nûreddin Mahmud b. Zengî Anadolu Selçuklu Devleti ile ilgilenmekteydi ve O'nun Kerek'e gitmek gibi bir niyeti de yoktu. Araban ve Maraş kalelerini ele geçirmek için uğraşıyordu. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Danişmedli Zünnûn'u II. Kılıçarslan'a karşı himaye edip Sivas'a bir garnizon göndermişti.²⁶³

Nûreddin Mahmud b. Zengî, Selahaddin Eyyûbi'nin geri dönüşünü haber aldığıda gelen elçiye teessürünü belli etmeden “*Mısır'ın muhafazası bizim için elbette diğer yerlerden daha önemlidir.*” demişti.²⁶⁴ Ancak Nûreddin Mahmud b.Zengî gönderilen bu vergiyi yeterli bulmamış olacak ki müstevfi Halid el-Kayserani'yi teftiş için Mısır'a göndermişti.²⁶⁵ Selahaddin Mısır'a vardığında babası Necmeddin Eyyûb ölmüştü.²⁶⁶ Bu esnada Selahaddin'in ağabeyi Seşsüddeve Turanşah Kuzey Sudan'da bulunan Nube'ye karşı bir sefer düzenliyordu. Burada Dunkula merkezli bir Hristiyan krallığı bulunmaktaydı. Bu krallık yukarı Mısır'daki muhaliflerle işbirliği halindeydi. Yukarı Mısır'daki muhaliflerin tedib edilmesinden sonra Nube Krallığı'nın merkezi

²⁶² Lyons-Jackson, a.g.e., s. 84-85;

²⁶³ İbnü'l Esir, **el Kâmil fi't-tarih**, C. XI, s. 315-316; Lyons-Jackson, a.g.e., s. 85; Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, s. 61-62.

²⁶⁴ İbnü'l Esir, **el Kâmil fi't-tarih**, C. XI, s. 316

²⁶⁵ H.A.R. Gibb, “**Selahaddin'in Orduları**”, İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, Çev. K. Durak, A. Özkök, vd. İstanbul 1991, s. 91.

²⁶⁶ İbnü'l Esir, **el Kâmil fi't-tarih**, C. XI, s. 316.

olan Dunkula'ya sefer düzenlenmişti. Dunkula'nın fakir ve geri kalmış bir merkez olmasından dolayı Turanşah tekrar Mısır'a dönmüştür.²⁶⁷

3.4. Turanşah'ın Yemen Seferi ve Yemen'in Ele Geçirilmesi

Eski çağlardan itibaren Yemen, Mısır için stratejik bir öneme sahipti. Fatımîler Yemen'in kontrolünü kısa bir dönem ele geçirmiş olsalar da sonrasında Harici önderlerinden Abdünnebi, Yemen'de hâkimiyetini güçlendirmişti. Fatimî taraftarlarının da Yemen'de etkili oldukları ve geniş alanlarda faaliyet gösterdikleri bilinmekteydi. Yemen halkından şikâyetlerin gelmesi üzerine Selahaddin Eyyubi kardeşi Turanşah'ı Nube seferi dönüşünden sonra 1500 kişilik bir kuvvetle Yemen'e göndermiştir. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin izni ile düzenlenen bu harekât 1174 yılı başlarında düzenlenmiş ve Yemen hem karadan hem denizden ablukaya alınmıştır. Abdünnebi'nin yanındaki muhalif gruplar da kendisine katılmıştı. Abdünnebi'nin, Turanşah'ın askerlerinin sayısını az bulup meydan savaşına girişmesi büyük bir stratejik hataydı. Abdünnebi ve kuvvetleri bu mücadelede mağlup olmuştur. Turanşah Zebid'i aldıktan sonra Aden üzerine yürümüş ve 1 Temmuz 1174'te de Aden'i ele geçirmişti. Turanşah daha sonra Sana şehri başta olmak üzere Yemen'deki diğer büyük şehirleri de ele geçirmişti. Turanşah, bu seferiyle Hicaz ve Mısır-Hint Okyanusu ticaret yolu üzerinde askeri ve iktisadi açıdan büyük öneme sahip Yemen'i Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin devletine bağlanmış oldu. Kaynaklar, bu seferi Oğuzların seferi olarak adlandırmışlardır. Turanşah, 1176 yılının ilk aylarına kadar bu bölgede kalmıştı. Yemen'in önemli merkezlerine naibler tayin ettikten sonra Şam'a dönmüştü. Türkler bu süreçten sonra, Birinci Cihan Harbi'ne kadar Yemen üzerinde siyasi ve askeri alanda büyük roller üstlenmişlerdir.²⁶⁸

3.5. Şerefüddin Kararkuş'un Trablusgarb Seferi ve Trablusgarb'ın Ele Geçirilmesi

1172-1173 yıllarında Selahaddin'in yeğeni Takiyyüddin Ömer'in memlûklarından (kölemenlerinden) Şerefüddin Kararkuş tarafından yapılan Kuzey Afrika seferleri büyük önem arz eder. Daha önceki tarihlerde Tolunoğulları ve Selçukluların ilk zamanlarında

²⁶⁷ Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 62

²⁶⁸ Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 63

Türkler küçük gruplar halinde Kuzey Afrika'ya gitmişlerse de Türkler'in bu seferleri pek başarılı olamamış ve sınırlı olarak kalmıştı. Karakuş'un bu seferleriyle Libya ve Tunus'un büyük bir kısmının yıllarca Eyyûbiler'in elinde kalmıştır. Bugün Trablusgarb'ın batı kısmında bulunan geniş bir semte Kırkarş (Karakuş) adı verilmektedir. Oğuzlar bu seferler neticesinde Muvahhidîler ordusunun önemli bir unsuru haline gelmişlerdir. Endülüs (İspanya) ve Kuzey Afrika'da Osmanlılardan asırlar önce askeri bakımdan önemli roller üstlenmişlerdir. 1172 yılına gelindiğinde Mısır'da kıtlık baş göstermişti. 1173 yılında Şerefüddin Karakuş komutasında küçük bir birlik batıya gönderilerek hem askeri masrafları azaltmak hem de bölgenin kontrolünün ele geçirilmesi amaçlanmıştır. Kısa zamanda bu birlik Libya'nın büyük bir bölümünü ele geçirmişti. Nitekim Nureddin, 1174 yılı başlarında Abbasi Halifesi'ne gönderdiği bir mektubunda, ordularının Hicaz ve Yemen'i ele geçirdiklerini ve Afrika'da Sudan ve Trablusgarb'a kadar olan bölgeyi kontrol altına aldıklarını, İstanbul ve Kudüs'ün fethinin yakın olduğunu bildirmiştir.²⁶⁹

1174 yılı Hristiyanlar için iyi başlamıştı. Bir taraftan Haşhaşiler ile dostluk kurulmuşken diğer taraftan da Haçlı-Bizans ittifakı devam ediyordu. Sicilya Kralı II. Guillaume ilkbaharda bir donanma tahsis ederek yardım vaadinde bulunmuştu. Selahaddin Mısır'da tek hâkim olmasına rağmen zaman zaman Fatimî taraftarlarının komplolarıyla uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu dönemde Selahaddin ve Nûreddin Mahmud b. Zengî arasındaki ilişkiler kırılğan bir hal almıştı. Fatimi taraftarlarının Franklar ile temas halinde olmaları ve onları Selahaddin aleyhine yardıma çağırmaları Selahaddin'i bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Düzenlenecek olan komplodan haberdar olan Selahaddin elebaşlarını yakalatıp idam ettirmiştir (6 Nisan 1174).²⁷⁰

İbnü'l Esir'in ifadelerine göre Selahaddin, Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin kendilerini Mısır'dan çıkarması durumunda sığınacak bir yer bulmak maksadıyla ağabeyi Turanşah'ı Nube'ye sefer yapmaya yönlendirmişti.²⁷¹

3.6. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Ölümü

Nureddin Mahmud'un Mısır üzerine bir sefer hazırlığı içinde olduğu, neredeyse dönemin tüm kaynakları tarafından doğrulanmıştır. Mısır'a hareket etmeye hazırlanan

²⁶⁹ Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, s. 63

²⁷⁰ Runciman, a.g.e., C. II., s. 332; İbnü'l Esir, **el-Kamil fi't-tarih**, C. XI. s. 320.

²⁷¹ İbnü'l Esir, **el-Kamil fi't-tarih**, C. XI. s. 318

Nureddin Mahmud Musul, el-Cezire ve Diyarbakır'a çağrıda bulunmuştu. Nureddin'in gayesi, kendisi Mısır'a hareket etmeden evvel haçlıların saldırılarından emin olmak için Musul'da bulunan yeğeni II. Seyfeddin Gazi'ye yerini bırakmaktı. Musul öncü kolu hadım Gümüştekin ile mayıs ortalarında yola çıkmıştı. Nüreddin Mahmud b. Zengî 6 Mayıs 1174 'te biricik oğlu el-Melik el-Salih'in sünnet düğünü esnasında çevgan (Polo) oynarken görülmemiş bir sinir krizine yakalanmıştı. Şam Kalesi'ne geri dönen Nüreddin Mahmud b. Zengî burada hastalıktan yatağa düştü. 11 Şevval 569/15 Mayıs 1174 tarihinde adaleti her şeyin üstünde tutan büyük bir hükümdar olan Nüreddin Mahmud b. Zengî zatürreden (havânîk) ölmüştür. Cenazesi önce Dimaşk Kalesi'ne gömüldüyse de daha sonra Sûku'l-Havasin'de yaptırdığı medresedeki türbesine nakledilmiştir. Nüreddin Mahmud b. Zengî öldüğü esnada hâkimiyeti Suriye, Irak, Mısır, Hicaz, Yemen ve Diyarbakır'a kadar yayılmış, okunan hutbelerde ve basılan paralarda onun adı bulunmaktaydı. Danişmendli Beyleri ve Çukurova Ermenileri de ona tâbi bulunmaktaydı.²⁷²

Nüreddin Mahmud b. Zengî'nin yaşamı boyunca gerçekleştirmeye çalıştığı üç büyük hedefi vardı. Bu hedeflerin ilki, bölgedeki hükümdar ve emirlerle iş birliği yaparak Haçlıları İslam topraklarından atmak ve Kudüs'ü Haçlılardan geri almaktı. Bu hedefini gerçekleştirmesi kendisine nasip olmasa da onun başarılı cihat politikası ve izlediği İslam birliği siyaseti sayesinde Selahaddin Eyyûbi tarafından Kudüs fethedilecekti. İkinci hedefi, Mısır'da Şii-Fatımî Hilafetine son verip Ehl-i Sünnet

²⁷² Bündari, **Senal Barkı'ş-Şami**, s. 150-153; İbnü'l Adim, **Zübdetü'l Haleb**, C. II, s. 334-335, 338-339; İbnü'l Adim, el-Melik el-Salih'in sünnet merasimini babasının ölümünden 4 gün sonra yani 15 Şevval'de düzenlendiğini kaydetmiştir. Bkz. s. 340; İbnü'l Cevzi, **Kitabu'l Muntazam**, s. 248-249; İbn Şeddâd, **Siretü'l Salahaddin**, s. 37; İbn Şeddâd'e göre Selahaddin'in ölüm tarihi 21 Şevval olarak kaydedilmiştir. ; Süryani Mihail Vekaynamesinde ise, bkz. s. 230-231'de Nüreddin Mahmud b. Zengî'nin ölümü 23 Mayıs olarak kaydedilmiştir ve şu ifadelerle yer verilmiştir: "Nüreddin Mahmud b. Zengî'nin ölümüyle ilgili olarak : "Mayıs ayının 23'ünde Nüreddin öldü ve bütün projeleri mahvoldu. Bu haberden yalnız Hıristiyanlar değil, muhtelif bölgelerin ona itaat etmeye mecbur olan emirleri de sevindiler. O, karargâhında şarap içmeyi, çalgı çalmakla eğlenmeyi men etmiş olup, karargâhı kat'i bir sükûnet içinde kalmıştı. O, kendisi için daima Kur'an okutuyordu. Kendisini bir Muhammed sanıyordu. Allah'ın Musa'ya yaptığı gibi kendisi ile de konuşacağını ümid ediyordu. Bundan dolayı onun arzularının boş olduğunu anlamış olan Araplar ona, "peygamber" diyordu. Bunlar ona her an "bu gün veya dün seni Mekke'de veya filan camide görmüşler" diye söyleyip tekrarlıyorlardı ve o buna inanıyordu." **Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi**, s.230-231; Abu'l Farac, **Abû'l Farac Tarihi**, C. II, s.417; İbnü'l Esir, **el-Kâmil fi't-tarih**, s. 322'de Nüreddin Mahmud b. Zengî'nin ölümü ile ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: "Nüreddin 2 Şevval (6 Mayıs 1174) günü yanına iyi emirlerinden birini alıp dışarı çıktı. Bu emir ona "Gelecek sene burada buluşup buluşamayacağımızı bilen Allah'ın şanı ne yücedir" dedi. Bunun üzerine Nüreddin Mahmud b. Zengî, "Öyle deme, bilakis bu aydan sonra görüşüp görüşemeyeceğimizi bilen Allah'ın şanı ne yücedir, de ". dedi. Nüreddin Mahmud b. Zengî bu ayın on birinci günü, emir de bir yıl dolmadan öldü. İbnü'l Esir, **El kâmil fi't-tarih**, C. XI. s. 322-323.

bayrağı altında birliği sağlamaktı. Bu hedefini Selahaddin Eyyûbi eliyle gerçekleştirmişti. Üçüncü hedefi ise İstanbul'un fethedilmesiydi. İslam dünyası liderlerinin Hz. Muhammed'in hadisinde dile getirdiği "*İstanbul'un Müslümanlar tarafından fetholunacağı*" müjdesi, İstanbul için yapılacak cihada ayrı bir kutsiyet kazandırmıştır.²⁷³

Selahaddin Eyyûbi, Nureddin Mahmud'un Mısır naibi olduğu dönemde ne kadar mütevazı ve efendisinin emirlerinden çıkmayan bir görüntü vermiş olsa da Nureddin Mahmud'un ölmesiyle birlikte davranışlarındaki ölçü, yerini hiddete bırakmıştır.

Nitekim Selahaddin'in davranışlarındaki bu değişikliğin sebebinin anlaşılması için Şam'da gelişen olaylar açıklayıcı olacaktır.

Emirler Nureddin Mahmud'un ölümünün ardından 1174 yılında Şam'da genç es-Salih'in etrafında toplanarak, Selahaddin'e karşı Haçlılar'la dahi bir ittifak arayışına girmeyi düşünüyorlardı. Mısır'ın hâkimi Selahaddin Eyyûbi mektubunda onlara meydan okurcasına ifadeler kullanarak kendisinin ne kadar yüksek bir mevkide olduğunu hatırlatmıştır. Nureddin Mahmud'un mirasının sadık muhafızı olduğunu ve onun eserlerini devam ettirebilecek tek kişi olduğunu ifade etmişti. Selahaddin mektubunda :

"Eğer müteveffa meliğimiz, aranızda benden daha fazla güvene lâyık birini bulsaydı, eyaletlerinin en önemlisi olan Mısır'ı ona vermez miydi? Hiç kuşkunuz olmasın ki, Nureddin bu kadar erken ölmeseydi, oğlunu eğitime ve gözetme işini bana verirdi. Oysa görüyorum ki, efendime ve oğluna hizmet edecek yegâne kişiler sizmişsiniz gibi davranıyor ve beni dışlamaya uğraşıyorsunuz. Ama ben yakında geleceğim. Efendimin anısını şerefliendirmek üzere iz bırakacak işler yapacağım ve hepiniz kötü davranışınızdan ötürü cezalandırılacaksınız."

Bu mektup Selahaddin Eyyubi'nin Suriye'ye yürümekte tereddüt etmeyeceğini göstermektedir.²⁷⁴

3.7. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Ölümünden Sonra Zengîler Atabeyliği ve Selahaddin Eyyûbi İlişkileri

Şüphesiz ki Nureddin Mahmud Zengi, Selahaddin Eyyûbi'nin eğitimi ve kariyeri üzerindeki etkili şahsiyetlerin başında gelmekteydi. Selahaddin, Nureddin'in cihat idealine bağlı olan genişleme politikasının temsilcisiydi. Hem Nureddin Mahmud'un

²⁷³ Bahattin Kök. "*Mısır'ın Alınmasından Sonra Nûreddin Mahmud b. Zengî ile Selahuddin Eyyûbi Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri*" **Bellekten** S. LVII/219, (1993), s. 413-446.

²⁷⁴ Amin Maalouf, a.g.e., s. 236

hem de babası Necmeddin Eyyûb'un ölümüyle Selahaddin'in gençliğinin önde gelen şahsiyetleri sahneden çekilmişti.²⁷⁵

Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin varisi henüz 11 yaşında bir çocuk olan Melik el-Salih İsmail idi. el-Salih'in annesinin de desteğiyle emir İbn el-Mukaddem el-Salih'in naipliğine atanmıştı. Bu esnada Halep valisi Gümüştekin de kendisini Halep'de naip ilan etti. Melik el-Salih'in amcazedeşi Musul hükümdarı Seyfeddin duruma müdahale ederek, Nusaybin ve Urfa'ya kadar olan el-Cezire bölgesini ilhak etmiştir. Nureddin'in Dımaşk ve Halep emirleri, İsmail'in atabegliğini ele geçirmek için mücadeleye giriştiler. Bu mücadelede atabeyliğin Sadeddin Gümüştekin'in eline geçmesiyle paniğe kapılan Dımaşk emirleri Selahaddin Eyyûbi'yi Suriye'ye davet ettiler. Selahaddin bir taraftan Fatimî taraftarlarının kendisine karşı giriştikleri komplolarla uğraşırken, diğer taraftan da Sicilya donanmasının saldırılarını püskürtmeye çalışıyordu. Sicilya donanmasının 25 Temmuz 1174 tarihinde İskenderiye'ye saldırması üzerine Selahaddin bölgeye hareket ederek Haçlı donanmasını geri dönmeye mecbur bırakmıştı (1 Ağustos 1174). Selahaddin Eyyûbi yukarı Mısır'da zuhur eden Kenzüddevle isyanı ile meşgul olurken öte yandan Suriye'deki gelişmeleri takip ediyordu. El-Melikü's-Salih Nureddin İsmail adına hutbe okutan ve onun atabegliğinin kendi hakkı olduğunu düşünen Selahaddin, Dımaşk'tan gelen davet üzerine 12 Ekim 1174 tarihinde Mısır 'dan Suriye'ye hareket etti. Dımaşk'a hareket eden Selahaddin, Balebek, Hıms, Hama gibi önemli merkezleri çok kolay bir şekilde ele geçirmişti. Musullular ile iş birliği halinde olan Halepliler, Selahaddin ile anlaşmaya yanaşmadılar. Haçlılar ve Haşhaşiler'le ittifak kurarak Selahaddin'i Suriye'den atmaya çalıştılar. Yapılan mücadelede Selahaddin galip çıkmış, etraftaki önemli kaleleri ele geçirerek Halep'i muhasara altına almıştı. Selahaddin Eyyûbi ile iş birliği halinde olan II. İmâdeddin Zengî'nin (181-1183) hâkim olduğu Sincar, II. Seyfeddin Gâzi tarafından muhasara edilmişti. Selahaddin Eyyûbi'nin Halep'i kuşatmasının ardından Seyfeddin Gazi, kardeşi İzzeddin Mesud'u yardıma göndermişti. Musul-Halep birleşik kuvvetleri Selahaddin karşısında direnemeyerek mağlup olmuşlardı. Bu mücadeleler sonunda Abbasi Halifesi Müstazi-Biemrillah'ın da girişimiyle iki taraf arasında bir antlaşma imzalandı. Yapılan antlaşmaya göre, tarafların o sırada ellerinde bulundurdukları bölgelerde hâkim olmaları kararlaştırılmıştı. Antlaşmanın ardından 12 Şevval 570 (6 Mayıs 1175) tarihinde Abbasi halifesinin Mısır,

²⁷⁵ Lyons-Jackson, a.g.e., s. 95.

Suriye, el-Cezire üzerinde Selahaddin'in mutlak hâkimiyetini onaylayan taklidi (tayin menşuru) gelmişti. Bu gelişmeler üzerine, Selahaddin Eyyûbi bağımsızlığını ilan ederek kendi adına hutbe okutmaya muvaffak olmuştu. 1174 'te Selahaddin, Dımaşk, Hama, Hıms, Rakka ve Seruç'u ele geçirmiş bulunuyordu.²⁷⁶ Daha sonra Musul-Halep Atabeyliği orduları 22 Nisan 1176'da Cibabü't-Türkman Savaşı'nda da yenilgiye uğramışlardı. Musul-Halep orduları Azaz, Menbic ve Buzaa gibi müstahkem mevkilerin de Selahaddin'in hâkimiyetine girmesine engel olamamıştı. Selahaddin'in asıl hedefinin Halep olduğu açıktır. Selahaddin, Halep halkının Zengi ailesine olan bağlılığı dolayısıyla burayı ele geçirmenin kolay olmayacağını farkındaydı. Nitekim II. Halep kuşatmasını Mısır ve Güney Suriye'deki Eyyûbi egemenliğinin tanınması kaydıyla kaldırmıştı. Bu mücadelenin sonunda yapılan anlaşmaya göre, Mısır ve Güney Suriye egemenliği Musul Atabeyliği tarafından da tanınacaktır (Temmuz-Ağustos 1176). Bu anlaşma Seyfeddin Gazi'nin 29 Haziran 1180'de ölümüne kadar geçerliliğini korumuştur. Böylece el-Melikü's Salih'in elinde Halep ve birkaç kale kalmıştı.²⁷⁷

Haçlılar 1175-1176 yıllarındaki Halep kuşatmaları esnasında Hama ve Dımaşk üzerine akınlar gerçekleştirmişlerdi. Haşhaşiler ise, I. Halep Muhasarası ve Azaz Muhasarası esnasında Sultan Selahaddin'e iki defa suikast düzenlemişlerdi. Haziran 1176'da Azaz Kalesi kuşatması sırasında Selahaddin kıl payı ölümden kurtulmuştu. Sultan Ağustos 1176'da Haleplilerle anlaşma yaptıktan sonra Hama'nın batısındaki dağlık bölgede oturan Haşhaşîler üzerine yürüdü. Haşhaşîlerin reisi Şeyhülcebel Reşideddin Sinan'ın bulunduğu Mısyaf Kalesi'ni kuşatmış ve etrafını yağmalamıştı. Zor durumda kalan Haşhaşîler, Hama sahibi ve Selahaddin'in dayısı Şihabeddin Mahmud el-Harimî vasıtasıyla anlaşma sağlanmıştı.²⁷⁸

Haşhaşîlerle anlaşma yapıldıktan sonra Selahaddin Hama'ya dönmüştü. Bu esnada Frenkler yağma akınlarını durdurmak zorunda kalmışlardı. Selahaddin'in ağabeyi Turanşah Yemen'den dönmüştü. Sultan Dımaşk naibliğini Takiyyüddin'den alarak Turanşah'a verdi. Hıms uzun süredir Nasıruddin Muhammed b. Şîrküh'undu. Balebek'te Şemseddin b. el-Mukaddem, Hama'da Şihabeddin el-Harimi bulunmaktaydı. Sultan, 6 Eylül 1176 tarihinde Nureddin'in ölümü üzerin edul kalan eşi İsmetüddin

²⁷⁶ Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler", **DİA**, C. XII, s. 20-21; Runciman, a.g.e., C. II, s. 333, 338; Lyons-Jackson, a.g.e., s. 97-107; Bezer, "Zengiler", **Türkler**, C. IV, s. 803-813.

²⁷⁷ Şeşen, "Eyyûbiler", **DİA**, C. XII, s. 21

²⁷⁸ Şeşen, "Eyyûbiler", **Türkler**, C. V, s. 60-76.

Amine bint Üner ile evlendikten sonra 10 Eylül'de Mısır'a doğru hareket etmişti. Bir süre Mısır'daki işlerle meşgul olduktan sonra 14 Kasım-9 Aralık 1177'de Kudüs Krallığı'na karşı yeni bir sefer tertip etmişti.²⁷⁹ 10 Kasım'da Kahire'ye vardı. Ülkenin idaresinin tanzimi ve imarı ile uğraştı. Tedbiri elden bıraktığı için bu sefer Remle yenilgiyle sonuçlanmıştı. Bu yenilginin olumsuz sonuçları ancak 2 Muharrem 575 (9 Haziran 1179) tarihinde gerçekleşen Merciu'yün zaferi ve 19 Rebiülevvel 575 'te (24 Ağustos 1179) Beytülhazan Kalesi'nin fethedilmesiyle telafi edilmişti. Bu durumdan cesaret alan haçlıların maneviyatları yükselmiş ve Şam topraklarına akın etme cüretinde bulunmuşlardı. Selahaddin'in Dımaşk'ta naib (vekil) bıraktığı ağabeyisi Turanşah ise eğlenceye dalmıştı. Ülkeyi gerektiği gibi müdafaa edemiyordu. Frenkler, Halep'e bağlı Harim Kalesi'ni kuşatmaktaydılar. Bu gelişmeler üzerine, Sultan acele edip toparlanarak 23 Mart 1178 (1 Şevval 573) tarihinde yanına az miktarda asker alarak Kahire'den Şam'a hareket etmişti.²⁸⁰ 15 Nisanda Dımaşk'a varan Selahaddin, Dımaşk'ın naipliğini kardeşi Turanşah'tan alarak yeğeni Ferruşah'a vermişti.²⁸¹ Balebek sahibi Şemseddin b. el-Mukaddem bu duruma razı olmamıştı. Selahaddin, 1178 sonları ile 1179 başlarında Balebek meselesine yoğunlaşmıştı. Sonunda Şemseddin b. el-Mukaddem razı oldu. Turanşah'ı Balebek'e tayin etti. Birkaç ay sonra Turanşah İskenderiye valisi olmuştu Turanşah'ın ölümü üzerine Yemen'deki naipleri ihtilafa düşmüşlerdi. Selahaddin, Yemen'in idaresi için kardeşi Tuğtigin'i görevlendirmiş ve 1183 yılında Tuğtigin bizzat Yemen'e giderek ülkenin yönetimini üstlenmişti. Bu süreçten sonra Yemen'in idaresi Tuğtigin ve çocuklarına geçmişti. Selahaddin, Turanşah'tan boşalan Balebek'i Ferruşah'a, Şihabeddin Mahmud el-Harimî'den boşalan Hama'yı ise Takiyyuddin Ömer'e vermişti.²⁸² Haçlılar'a asıl darbeyi vuracağı esnada Halep-Musul meselesi yeniden alevlendi. 3 Safer 576 (29 Haziran 1180) tarihinde Musul hâkimi II. Seyfeddin Gazi'nin, 25 Receb 577' de (4 Aralık 1181) Melikü's-Salih Nüreddin İsmail'in ölmesi üzerine Selahaddin bu bölgede kendisine karşı yeni bir ittifakın kurulmasına meydan vermemek ve Melikü's-Salih'in mirasını Musullular'a kaptırmamak için Mısır'dan Suriye yönüne dönerek Birinci Şark Seferi'ni düzenlemiştir (578/1182). Bu sefer esnasında el-Cezire bölgesini ve Sincar'ı, 4

²⁷⁹ Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet*, s. 73; Şeşen "Eyyubiler", *DİA*, C. XII, s. 21

²⁸⁰ Şeşen, a.g.e., s. 73

²⁸¹ Şeşen, a.g.e., s. 74

²⁸² Şeşen, "Eyyubiler", *Türkler*, C. V, s. 60-76

Muharrem 579'da (29 Nisan 1183) Amid'i (Diyarbakır), ardından 17 Safer 579'da (11 Haziran 1183) Halep'i aldı. Halep'in ele geçirilmesi Selahaddin'in gücüne güç katmıştı.²⁸³ Bu olaydan sonra Kudüs Haçlı Krallığı üzerine başarılı seferler düzenlenmiştir. Selahaddin, 581-582 (1185- 1186) yıllarında çıktığı İkinci Şark Seferi'nde Meyyafarikin ve Şehrizor yöresini ele geçirmişti. Selahaddin, Musul' u kendi idaresine bağlamış ve Ahlat meselesini de Azerbaycan Atabeyi Pehlivan ile anlaşarak çözmüştü. Selahaddin böylece Nureddin Zengi'nin devletini kendi idaresi altında toplayarak hâkimiyetini genişletmişti.

Selahaddin, Bizans ile iyi ilişkiler içinde olduğu bir dönemde 582 (1186) yılında Kerek-Şevbek Prinkepsi Renaud de Chatillon'un Mısır'dan Şam'a gelen bir kervanı vurmasıyla ilişkiler bozulmuştu. Kendisine Kudüs'ün fethini bahşedecek olan yeni bir sefer düzenleyen Selahaddin, 24-25 Rebiülahir 583(3-4 Temmuz 1187) 'de meydana gelen Hittin Savaşı'nda Haçlılar'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Bir yıldan daha kısa bir süre içinde Sur dışındaki bütün Kudüs Haçlı Krallığı'na ait topraklar ele geçirilmişti. Antakya Prinkepsliği topraklarının büyük çoğunluğu ve Trablus Kentluğu'na ait toprakların bir kısmını ele geçirmişti. Bu olayAvrupa'da büyük bir infial yaratmış ve Avrupa Katolik dünyası ayaklanmıştı. Bütün Avrupa hükümdarları yeni bir Haçlı Seferi düzenlemeye karar vermişlerdi. Bunlar arasında, Avrupa'nın en büyük üç hükümdarı Almanya İmparatoru Friedrich Barbarossa, Fransa Kralı Philippe Auguste, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard'da bulunmaktaydı.²⁸⁴ İslam dünyasının Selahaddin'i yalnız bırakmasına rağmen Selahaddin bu muazzam güçlere karşı büyük bir direniş göstermişti. Onun Sûr-Yafa arasındaki kıyıları Haçlılar'a bırakmasının karşılığında Haçlılar, Kudüs'ü ve fethedilmiş bulunan diğer toprakları Selahaddin'e vermeye razı olmuşlardı. 21Şaban 588'de (1 Eylül 1192) imzalanan bu antlaşmanın süresi üç yıl sekiz ay olarak belirlenmişti. Eyyûbiler'in kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı bu toprakların bir kısmını Haçlılar tekrar ele geçirmişlerdi. Selahaddin, ülkesinin savunma tedbirlerini almakla meşgul olurken 27 Safer 589 (4 Mart 1193) tarihinde Dımaşk'ta vefat etti. Bu sırada devletin sınırları Trablusgarp'tan Hemedan ve Ahlat'a Yemen'den Malatya'ya kadar uzanıyordu. Büyük merkezlerden Dımaşk'ta veliahtive büyük oğlu el-Melikü'l- Efdal Ali, Kahire'de ikinci oğlu el-Melikü'I-Aziz Osman, Halep'te üçüncü

²⁸³ Şeşen, "Eyyubiler", **DİA**, C. XII, s. 21

²⁸⁴ Şeşen, "Eyyubiler", **DİA**, C. XII, s. 21; Süryani Mihail a.g.e. C. II, s. 279-281.

oğlu el-Melikü'z-Zahir Gazi, Yemen'de kardeşi Tuğtegin, Ürdün ve el-Cezire'de kardeşi I. el-Melikü'I-Adil, Hama'da Takıyyüddin Ömer'in oğlu el-Melikü'I-Mansur, Hıms'ta II. şırkuh, Ba'lebek'te Ferruh şah'ın oğlu Behram şah, Erbil'de Muzafferüddin Kökböri, Trablusgarp'ta şerefeddin Karakuş idareye hâkimdi. Birçok şehirde ikinci derecede emirler bulunmaktaydı ve Selahaddin'i "*büyük sultan*" olarak tanıyorlardı. Kendisine tabî olan bu hükümdarlar arasındaen kudretli olanı kardeşi el- Melikü'I Adil idi. Selahaddin'in sağlığında veliaht tayin ettiği büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Dımaşk'ta "*büyük sultan*" olmuştu.²⁸⁵

²⁸⁵ şeşen, "*Eyyubiler*", **DİA**, C. XII, s. 21

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NUREDDİN MAHMUD B. ZENGİ ve SELAHADDİN EYYUBİ'NİN TÜRK İSLAM DÜNYASINA KATKILARI

4. Nureddin Mahmud Zengi'nin Türk İslam Dünyasına Katkıları

Musul'da Zengiler döneminde sağlık başta olmak üzere birçok sosyal kurum halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumdaydı. Nureddin Mahmud, siyasi açıdan büyük başarılar kazanırken, bir yandan da devleti ayakta tutan müesseseler tesis etmiştir. Depremler dolayısıyla büyük yıkımlara sahne olan Dımaşk, Hıms, Hama, Halep, Şeyzer ve Ba'lebek gibi şehirlerin kale ve burçlarını yeniden yaptırmış, bir kısmı da tahkim ettirmiştir. Yangın ve depremlerden dolayı zarar gören Halep Ulu Camii'ni yeniden inşa ettirmişti. Hükümdarlığının ilk yıllarında Urfa Ulu Camii'ni yaptırmıştır. Hama'da Asi Irmağı'nın kıyısındaki camide onun eserleri arasındadır. Dımaşk'ta kendi adını taşıyan cami günümüze kadar ulaşan önemli bir eserdir. Nureddin'in en büyük ve en güzel eseri 568(1172-73) yılında tamamlanan Musul Ulu Camii'dir (Camii'n-Nur). Nureddin Mahmud aynı zamanda Nizamülmülk'ten sonra çok sayıda medrese yaptıran devlet adamıdır.²⁸⁶

Musul şehrinin merkezinde iki tam donanımlı hastaneye ek olarak bu şehirde akıl hastalarına tahsis edilmiş özel bir hastane de mevcuttur. Kentte öksüz ve yetimlerin ihtiyaçlarını karşılayan birden fazla yetimhane mevcuttu. Bu yetimhanelerden biri, Kaymaz tarafından; diğeri ise, cömertliği ve hayırsever kişiliğiyle tanınan Vezir el-İsfehani tarafından yaptırılmıştı. Bu yetimhanelerde, yetimlerin yiyecek ve elbise gibi ihtiyaçları karşılanırdı. Kentin bir başka önemli kurumu da yine el-İsfehanî'nin yolcular ve fakirler için yaptırdığı geniş avlulu aşhane idi.²⁸⁷

Nureddin Mahmud, başta Dımaşk, Halep, Hama, Hıms, Bârin, Şeyzer, Menbic olmak üzere Dımaşk'ın tüm yerleşim alanlarını sur ve kalelerini onarmış; şehirleri mescidler, camiler, ribatlar, hankâhlar, medreseler, hastaneler ve diğerkurumlarla imar ettirmiştir. Şehir yolları üzerinde hanlar yaptırarak, sarnıçlar kazıtmış, böylelikle

²⁸⁶ Bahattin Kök, "Nüreddin Mahmud Zengi" *DİA*, C. XXXIII, s. 261-262

²⁸⁷ Tülay Yürekli, *Zengiler Dönemi Musul ve Çevresi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 71-72.

tüccarların şehre kolaylıkla girmesini sağlamıştır. Sınır şehirlerinin yolları üzerinde bir tür erken uyarı sistemi oluşturmuş, buralarda inşa ettirdiği burçlara yanlarına posta güvercini verilen muhafızlar yerleştirerek güvenlik tedbirleri almıştır.²⁸⁸

Zengîler ailesinden imar bakımından en çokfaaliyet gösteren hiç şüphesiz ki, Nûreddîn Mahmûd b. Zengi'dir. O Suriye'nin önemli bütün şehirlerinin surlarını tahkim ettirmiş ve Dimaşk'a şahsiyetinin damgasını vurmuştur. İç kaleye bir cami inşaa ettirmiş ve yeni bir kapı olarak kuzeyden "*Bâb el-Ferec*" kapısını açtırmıştır. Bundan pek uzak olmayan bir yerde "*Dâr el-Adl*"ı inşa ettirmiştir. Haftada iki defa kendisi de bu kurumdaki davalara bakmıştır. Ayrıca dinî gayeler için kullanılan Dâr el-Hadis ve çok övülen bir hastahane olarak Mâristân onun yaptırdığı meşhur eserler arasındadır. Bu hastahaneye zengin vakıflar tahsis etmişti. Kendi adına nisbetle "*el-Nûriye*" adında bir medrese de yaptırmıştır ve kendisi bu medresede medfundur. Halep Kalesi de onun zamanında yeniden yapılmıştır ve sanatsal anlamda yüksek değere sahip büyük şehir kapısı hâlâ ayaktadır. Yangın ve deprem yüzünden yıkılan Halep Ulu Câmii Nûreddîn tarafından orijinaline uygun olarak yeniden yapılmıştır. Hamâ'daki "*Câmi-i Nûr*" da onun inşa ettirdiği eserlerdendir. Ayrıca Suriye'nin Menbic, Halep, Hamâ, Ba'albek ve Rahbe gibi şehirlerinde medreseler inşaa ettirmiştir. Halep'te XII. yüzyıla ait iki medrese günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan biri 564/1168 tarihli Han el-Tutun Medresesi, ikinci ise Nûreddîn Mahmûd zamanında Halep valisi olan Cemâleddîn Şâd-baht'ın 589/1193'te yaptırdığı medresedir. Atabeglerden İzzeddîn Mes'ûd "*el-Medreset el-İzziye*", Nûreddîn I. Arslan-şâh "*el-Medreset el-Nûriyye*" ve el-Kahir İzzeddîn Mes'ûd da "*el-Kahiriyye*" adlarıyla anılan medreseler yaptırmıştır. Zengîlerin emîrlerinden Mücahideddîn Kaymaz el-Zeynî de halkın iyiliği için çalışmış bir devlet adamı idi. Kaymaz, Musul şehrinde cami, tekke, medrese ve köprü gibi birçok yapı inşa ettirmiştir²⁸⁹.

Nûreddin Mahmud b. Zengî döneminde yapılan önemli yapılardan biri de daha önce inşaa edilen hastanelerin en büyüğü olan Şam'daki Nûreddin Hastanesidir. Nûreddin Mahmud b. Zengî, Haçlılar ile mücadelesi esnasında bir Frank komutanını esir almış o da canını kurtarmak için 5 kale ve 500.000 dinar fidye vermiştir. Sultan bu parayı yaptıracığı hastane için harcamıştır. Bir yüksek tıp okulu niteliğinde kendi adıyla

²⁸⁸ Abdulkadir Turan, **Nûreddin Mahmud Zengi ve Devri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2018, s. 368-369

²⁸⁹ Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 203

anılan “*Nuristan*” hastanesinde herkes tedavi edilirdi. Kendisi de bizzat bu hastanede tedavi edilmiştir. Bu hastanede döneminde nadiren bulunan ilaçlar yoksul, zengin ayrımı yapılmadan herkese verilirdi.²⁹⁰

4.1. Selahaddin Eyyûbi'nin Türk İslam Dünyasına Katkıları

Türk İslam tarihi açısından bakıldığında Selahaddin Eyyubi devri, sosyal hizmet kurumları, askerî ve ilmi faaliyetler anlamında en parlak dönemlerden biridir.

Selâhaddîn Eyyûbî, ehl-i sünnet itikadını hâkimiyet bölgesine yaymak amacıyla Mısır'da İsmailî öğretisine bağlı kurumların yerine, sünni islam merkezli müesseseler inşa ederek bilimsel çalışmalara katkı sağlamıştır. Eyyûbîler'e Mısır'da Fatimiler'den miras kalan zengin bir saray kütüphanesi vardı. Bu kütüphanede 120.000 cilt civarında değerli yazmalar mevcuttur. Selahaddin'in veziri Kadi'l-Fâdıl ile kardeşi Abdülkerîm büyük kütüphaneler kurdular. Bu kütüphanelerde yaklaşık 125.000 cilt kitap bulunuyordu. Usame b. Münkız'ın Haçlılar tarafından ele geçirilen kütüphanesi 4000 cilt, Selahaddin'in başkâtibi Muvaffakuddin Es'ad b. Matran'ın kütüphanesi 10.000 ciltti. Bu devirde Taceddin Ebü'l-Yümn el-Kindî ve Taceddin el-Bündehtî'nin de değerli koleksiyonları mevcuttur. El-Melik el-Âdil ve el-Melikü'l-Kâmil dönemlerinde Reîsületıbbâ Mühezzebüddin ed-Dahvâr'ın Kütüphanesi çok meşhurdu. Yakût el-Hamevî ile İbn el-Kıftî'nin de birçok değerli eserleri ihtiva eden kütüphaneleri bulunuyordu. Hama'da da bir kütüphane vardı. Yine bu devirde Dımaşk'ta Kellase yanındaki el-Melik el-Eşref Türbesi'nde değerli bir koleksiyon mevcuttu. Bu ilmi faaliyet alanlarından en önemlileri şüphesiz ki medreselerdir. Dımaşk ve Kahire'de açılan birçok medresede fıkıh, tefsir, hadis ilimlerine ek olarak fen bilimleri de okutulmaktaydı. Kur'an bilimleri tedrisatında Daru'l-Kurrâ; hadis bilimleri noktasında da Dâru'l-Hadîsler; fen bilimleri çalışmaları için ise Dâru'l-Hendeseler inşaa edilmiştir.²⁹¹

Eyyûbîler devrinde Mısır, Hicaz ve Yemen'deki medreselerde Şâfiî, Hanefî, Hanbelî fikhî okutuluyordu. Bazı medreselerde ise iki mezhebe göre öğretim yapılırdı.

²⁹⁰ Fatma İnce, *Orta Çağda İslam/Türk-İslam Tıbbının Parlak Bir Mümessili Nureddin Hastanesi*, *Journal of IslamicJerusalem Studies*, 2018, S.18 (3),s. 69-99.

²⁹¹ Hasan Sümeysani, *Medârisu Dımaşk fi'l-Asri'l-Eyyûbi*. Beyrut: Dârü'l Âfâkü'l-Cedîde, 1983, s. 71; Şeşen, “*Eyyubiler*”, *Türkler*, C. V, s. 60-79; Niyazi Akşit, *A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi*, Serhat Yayınevi, İstanbul 2004, s. 248-249; Hayati Tetik, “*Eğitim Kurumları Olarak Selahaddin Eyyubi Döneminde Medreseler*”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, *AİCUSBED*, 5/2 Ağrı 2019, s. 265-286.

Eyyûbîler'in son dönemlerinde ise Sünnî dört mezhep üzere öğretim yapan medreseler açılmıştı. İlköğretim mahalle mekteplerinde (küttâb) yapılıyor, ri'yâzî ve tabii ilimler genellikle özel derslerde öğretiliyordu. Bu devirde gözde olan tıp öğretimi daha çok hastaneler aracılığıyla özel derslerle veriliyordu. İslam tarihinde tıp öğretimi yapan medrese ilk defa bu dönemde Reîsületıbbâ Mühezzebüddin el-Dahvar tarafından kurulmuştur. Medreselerdeki hocalar ve talebeler devlet tarafından himaye edilmekteydi. Ayrıca medreseler için birçok vakıf tahsis edilmiş ve eğitim-öğretim masraflarının büyük kısmı bu vakıflarca karşılanmaktaydı. Salahaddin devrinde Dımaşk'ta kırktan fazla, Halep ve Kahire'de on beşten fazla medrese bulunmaktaydı. Eyyûbîler'in sonlarında Kahire ve Mısır'daki medreselerin sayısı giderek artarken medrese mimarisinde de gelişmeler olmuştu. Genellikle iki eyvanlı olarak yapılan medreseler, el-Melik el-Salih Necmeddin Eyyûb zamanında dört eyvanlı olarak yapılmaya başlanmıştı. Bugün Güneydoğu Anadolu, Kuzey Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'da Eyyûbîler devrinden kalma pekçok medrese bulunmaktadır. Medreselerin başmüderrisleri sultan tarafından tayin edilirdi. Bütün eğitim kurumları Kâdılkudât'a bağlıydı.²⁹²

Bu devirde Mısır ve Şam'da pekçok cami ve mescit bulunmaktaydı. İbn Cübeyr'in anlattıklarına göre, İskenderiye'de 8.000 ila 12.000 arasında cami ve mescit bulunuyordu. Bunların imamaları ayda 5 ila 10 dinar (altın) arasında maaş alıyorlardı. Fustat ve Kahire'de ne kadar cami ve mescit bulunduğu hakkında belirli bir rakama rastlanmamıştır; ancak en az İskenderiye'dekiler kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bu camilerin meşhurlarından Makrizi bahsetmektedir. İzzeddin b. Şeddad Dımaşk ve Halep'teki camilerin ve mescitlerin listelerini verir. Bu listelere göre, Dımaşk'ta 660, Halep'te 700 civarında cami ve mescit bulunuyordu. Bunların bir kısmı Türkler tarafından inşa ettirilmişlerdi. Yine aynı yazarın eserinden bu devirde Şam ve el-Cezire bölgesinden pekçok kilise, manastır ve havra olduğu belirtilmiştir.²⁹³

Mısır'da Eyyubiler tarafından ilk yaptırılan cami Necmeddin Eyyûb tarafından Kahire'de Bab el-Nasr dışında yaptırılan mescit olması muhtemeldir. Salahaddin ise 1173 yılında Mısır'daki Amr Camii'nin cephesini, mihrabını, minaresini tamir ettirip bazı ilaveler yapmıştır. Sultan 1179 yılında Ümeyye Camii'nin kubbelerinden ikisini

²⁹² Şeşen, *Eyyubiler, Türkler*, C. V, s. 60-79

²⁹³ Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 311

yeniletmiş, aynı sene Ağustos ayında Kellase'nin tamirini emretmiştir. 1189 yılında Kadı Muhyiddin b. el-Zeki'nin mütevelliliğinde Ümeyye Camii'nin büyük kubbesi (Kubbetel-Nesr'i) , bunun kasnağı ve dayandığı kemerlerin tamirine girişilmiştir. Kadı'l-Fadıl da Kahire dışındaki el-Luk yanında vakfettiği bostanın yanında bir cami inşa ettirmiştir. Selahaddin'in cami mimarisiyle ilgili en büyük gayretlerinden birisi olan Aksa Camii'nin tamirinde ve tezyininde görülmektedir. Bu camiyi Haçlılar saray olarak kullanmaktaydı. Salahaddin Kudüs'ü geri alınca burasını yeniden camiye çevirdi. Mihrabını ve bazı kısımlarını mermer ve mozayikle kaplattı. Nüreddin Mahmud b. Zengî tarafından, Mescid el-Aksa'ya konulmak için, Halep'te inşa ettirilmiş olan meşhur ağaç minberi getirtip camiye yerleştirdi. Onun tarafından yaptırılan mermer ve mozayik kaplamalar, Nüreddin Mahmud b. Zengî'nin sanat eseri minberi hala durmaktadır. Camilerin, vakıfların, hastanelerin ve medreselerin idaresi Sultan tarafından menşurla tayin edilen ilmiye mesleğine mensup kişilere verilirdi. Selahaddin Eyyûbi Halep'i alınca, oradaki camilerin ve vakıfların mütevelliliğine Ebu Ali b. el-Acemi'yi tayin etmiştir. Kalkaşandi, Halep'teki vakıfların, camilerin, hastahanenin, mescitlerin ve türbelerin idaresine 1191 yılında müşidd (müfettiş) tayin edilen birine verilen menşuru nakletmektedir.²⁹⁴

Selahaddin Eyyûbi devrinde Şam, Mısır ve el-Cezire medreselerin en yaygın olduğu yerlerdendir.²⁹⁵ Medrese bir sünni müessesesi olduğu için, Mısır'da Fatimiler döneminde medreselerin varlığından söz etmek mümkün değildir. Yalnız, Sünni vezir

²⁹⁴ Şeşen, **Selahaddin Eyyûbi ve Devlet**, s. 312

²⁹⁵ "Tarih ve tercüme-i hal kitaplarında bu medreselerve buralarda ders okutanlar için oldukça geniş bilgi bulmak mümkündür. İzzeddin b. Şedd'in el-A'lâk el-Hatîre'sinde Eyyulbiler devrinde Şam'da ve el-Cezire'deki medreseler, Makrizi'nin el-Hıtat'ında Mısır'daki medreseler hakkında epeyce bilgi vardır. Daha sonraları el-Nu'aymi, Dımaşk'taki medreseler hakkında el-Daris fi Tarih el-Medarisadlı önemli eserini yazacaktır. İbn Şeddâd'ın verdiği bilgilere göre, Salahaddin devrinde Dımaşk'ta 40'tan, Halep'te 15'ten fazla medrese vardı. Makrizî'ye göre, bu sırada Mısır (Fustat) , Kahire, İskenderiye şehirlerinde toplam 10 medrese bulunuyordu. İbn Cübeyr'in verdiği bilgilerden ise Mısır'da daha çok medrese olduğu anlaşılıyor. Ona göre, 1184 yılı başlarında Musulve Halep'te 6'dan fazla, Hama'da 3, Dımaşk'ta 20'den fazla medrese bulunuyordu. Elisseff'in İbn Şeddâd'a dayanan incelemelerine göre, Nureddin devrinde Dımaşk'ta 22, Halep'te 8, Musul'da 5, Harran'da 4, Sincar'da 6, Cizre'de 4, Amid, Membic ve Rakka'da 2'şer, Meyyaffarikin'de 3, Busra, Balebek, Hama, Hims, Ma'arret el-Numan, Ra's el-Ayn ve Urfa şehirlerinde birer medrese vardı. Bu sıradaki medreseler Dar el-Kur'an'lar, Dar el-Hadis'ler ve mezheplere mensup medreseler olmak üzere başlıca üç çeşide ayrılıyordu. Tasavvuf konularındaki eğitim ise hanikahlarda ve ribatlarda yapılıyordu. Tıp ve ulum el-evail (eskilerin ilimleri) 'in tederisi için özel medreseler kurulmamıştı. Bu ilimler amatörce bazı medreselerde, hastahanelerde ve evlerde okutuluyordu. Dımaşk'taki Nureddin Hastahanesi (el-Bimaristan el-Nüri) bu ilimlerin en önemli merkezlerindendir. Salahaddin devrinde yetişen Mühezzebüddin el-Dahvar (ö. 1230) birmüddet sonra, 1224 yılında Dımaşk'ta ilk tıp medresesini kuracaktır. Eyyûbiler'in sonlarında ise Necmeddin el-Lebbûdî (ö. 1263) Dımaşk'ta ikinci tıp medresesi ile Dar el-Hendese'yi kuracaktır." Şeşen, **Selahaddin Eyyûbi ve Devlet**, s. 323-324.

el-Adil b. el-Sallar 1152 yılında, zamanın ünlü hadisçisi Ebu Tahir el-Silefi'nin hadis okutması için, İskenderiye'de Silefiyye Medresesi'ni, daha sonra da fakih İbn Avf'ın ders okutması için Avfiyye Medresesi'ni yaptırmıştır. Salahaddin Mısır'da otoriteyi ele alınca, 1170 yılında Fustat'taki Dar el-Maune'yi yıktırıp yerinde Şafiiler için Salahiyye Medresesi'ni inşa ettirmiştir. 28 Eylül 1170'te yine Fustat'taki Dar el-Gazi'yi (iplik imalathanesini ve çarşısını) yıktırıp yerinde Malikîler için Kamhiyye Medresesini inşa ettirmiştir. Makrizi'nin deyişiyle, bunların açılması "*Fatımi Devleti'ne indirilen en büyük darbe idi*". Salahaddin'in etrafındaki emirlerde onun izinden gitmişlerdi. Aynı yıl Şaban ayında Takiyyüddin, Menazil el-İzz olarak bilinen binaları satın alıp burada Şafiiler için bir medrese yaptırmaya başladı. Buraya, zamanın ünlü Şafii fakihlerinden ve kelamcılarında Şihabeddin el-Tusi'yi müderris olarak atamıştır. 1175 yılında ise Kutbüddin Hüsrev b. Telil el-Hezbani Kahire'de Şafiiler için Kutbiyye Medresesi'ni inşa ettirmiştir.²⁹⁶

Selahaddin 1177'de Mısır'a döndüğünde yine birçok medrese inşa ettirmiştir. Aynı yılın Şubat ayında Kahire'de Me'mun el-Batahî'nin evini Hânefililer için medreseye çevirtmiştir. Aynı yıl yine İmam el-Şâfiî'nin türbesinin yanında büyük bir Şâfiî medresesi inşaasına başlanmıştır. Bu medresenin müderrisliğine Şâfiî mezhebinin ateşli savunucularından Necmeddin el-Hubûşânî'yi atamıştır. Kahire'de yine Meşhed el-Hüseynî'de bir medrese inşa etmiştir. Sultan'ın veziri Kâdı'l-Fâdıl 2 Mart 1184'te Şâfiî ve Mâlikîler için müşterek olan Fâdıliyye Medresesi'ni açtırmıştır. Bu medresenin müderrisliğine Abdurrahman b. Selâmet el-İskenderânî'yi getirmiş ve zamanın ünlü kırâat âlimi el-Şâtibî ders vermiştir. Makrizî'nin kayıtlarına göre bu medresede 100.000 cilt kıymetli yazma eser mevcuttu. Bu eserler arasında Hz. Osman'a nisbet edilen bir Mushaf da bulunmaktaydı. Takiyyüddin Mısır nâibi olduğu 1184-1185 yıllarında Feyyûm'da Şâfiî ve Mâlikîler için birer medrese yaptırmıştır. Bu medreseler için birçok vakıf tahsis edilmiş ve gerek hocalar gerek talebeler bu gelirlerle rahat bir yaşam sürmüşlerdir.²⁹⁷

Selahaddin devrinde, Şam'da Nûreddin Mahmud b. Zengî döneminde inşaasına başlanan medreselerin de yapımı tamamlanmıştır. Nûreddin Hastanesi (el-Bîmâristan el-Nûrî) yanında Nûreddin Mahmud b. Zengî döneminde inşaasına başlanan medresenin

²⁹⁶Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet*, s. 325-326

²⁹⁷Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, s. 326.

yapımı tamamlanmış ve Sâlahiyye Medresesi adını almıştır. Aynı yerde Mâlikîler için de bir medrese yaptırılmıştır.²⁹⁸ Bu dönemde yine Takıyüddin tarafından 1178'de Takaviyye adıyla bir Şâfiî medresesi yapılmıştır. Selahaddin devrinde Halep'te sadece Hanefî medreseleri inşa edilmiştir. Şadbahtiyye, Tomaniyye ve Çavliyye medreseleri bunlardan birkaçıdır. Bu dönemde Mardin, Diyarbakır, Hısn-ı Keyfâ, Meyyâ Fârikîn gibi merkezlerde de medreseler bulunmaktaydı. Medreselerin yanında camiler ve mescitler de birer eğitim kurumu gibi faaliyet göstermiştir. Yine bu devirde ribatlar, hânîkâhlar (tekkeler) ve türbeler birer medrese gibi başta tasavvuf olmak üzere, çeşitli ilimlerin okutulduğu yerlerdendir. Selahaddin Eyyûbi ve Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin siyasi başarılarının yanında, ilmi ve kültürel faaliyetleriyle Türk İslam dünyasına kazandırdıkları müesseseler, bölgenin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik olarak kalkınmasına vesile olmuştur.²⁹⁹

²⁹⁸Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, s. 327.

²⁹⁹Şeşen, **Selahaddin Eyyubi ve Devlet**, s. 327,329.

SONUÇ

Orta Çağ Avrupası'nda önemli bir değişim ve dönüşümü beraberinde getirecek olan Haçlı Seferleri, sonuçları bakımından Türk İslam dünyasını da etkilemiştir. Türklerin Bizans sınırlarına kadar dayanmış olmasının yanı sıra, önemli ticaret yollarının da Türk ve Müslüman devletlerin elinde olması Avrupa'yı iktisadi anlamda bir çıkmaza sürüklüyordu. Haçlı Seferleri, Doğu-Batı çatışmasının önemli bir aşaması olması sebebiyle birçok kaynak eser ve araştırma eser bu konu üzerine yoğunlaşmıştır. Bizans'ın Avrupalı devletletlerden Türkler'e karşı yardım çağrısı kısa süre sonra Avrupa'yı harekete geçirmiştir. Papalık ve kiliseler özelinde dini motiflerle süslenmiş olan bu seferlerin en önemli amacı, siyasi ve iktisadi güç elde etmek şeklinde özetlenebilir. Bizans'ın bu yardım çağrısı, Avrupa'dan paralı asker telep etme şeklinde düşünülmüştür. I. Haçlı Seferi esnasında Haçlılar'ın, Balkanlar başta olmak üzere, güzergâhları üzerinde bulunan bazı bölgelerdeki katliamları ve tahribatları, Bizans'ı da haçlılara karşı tedbir almaya zorlamıştır. Bizans idarecileri, Haçlı ordularını en kısa sürede İstanbul'dan Anadolu yakasına geçirmeye çalışmış ve İstanbul'u Haçlı tehlikesinden korumaya çalışmışlardır. I. Haçlı seferi sonucunda Urfa, Antakya ve Trablusşam'da Haçlı kontlukları kurulmuştur. Kudüs'e ulaşan Haçlılar ise Kudüs Haçlı Krallığı'nı kurarak bölgede bulunan Müslüman devletlerle mücadeleye başlamışlardır. Ermeniler'in Haçlılar'la kurdukları ittifaklar sayesinde Antakya ve Urfa'da Haçlılar'ın siyasi nüfuzu giderek artmıştır. Bu mücadelenin ikinci safhasını şekillendirecek olan olay, İmadeddin Zengî'nin Urfa'yı Haçlılardan almasıdır.

İmâdeddin Zengî'nin 1146'da ölümünden sonra oğlu Nûreddin Mahmud b. Zengî haçlılarla mücadelesini devam ettirmiş, bölgede "*İslam Birliğini*" kurma yoluna gitmiştir. Nûreddin Mahmud b. Zengî bu politikanın bir gereği olarak zaman zaman haçlılarla diplomatik ilişkiler kurmuştur.

Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin önemli komutanlarından olan Şîrkuh'un faaliyetleri ve daha sonra Selahaddin Eyyûbi'nin izlediği politikalar sonucunda Mısır, Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin hâkimiyetine girmiştir. Mısır Seferleri'nde hem askeri hem siyasi olarak tecrübe kazanan Selahaddin Eyyûbi'nin, bu seferlere katılması konusu üzerinde kaynaklar ihtilafa düşmüştür. Zengi ailesine yakın olan İbn'ül Esir'in verdiği bilgilere bakıldığında Selahaddin Eyyubi, üçüncü defa düzenlenecek olan Mısır seferine

katılma konusunda isteksiz davranmıştır. Ancak Ramazan Şeşen, sefer esnasında tarihçi İmâdeddîn'in eserinde böyle bir bilgiye rastlanmadığı için bu iddianın bir dedikodudan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Selahaddin Eyyûbi gibi büyük bir komutanın Mısır'ın önemini kavrayamamasına ihtimal verilmemektedir. Selahaddin Eyyubi'nin amcası Şîrküh ile birlikte Zengi hâkimiyetini Mısır'da tesis etmesiyle beraber yeni problemler ortaya çıkmıştır. Şîrküh'un kısa süren Mısır vezirliğinden sonra Selahaddin Eyyûbi Fatimî veziri sıfatıyla Mısır'da konumunu güçlendirmiştir. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin emirlerinden hiçbiri Selahaddin'e itaat etmemiş ancak Fâkih İsa el-Hakkâri'nin girişimleri sonucunda bazı emirler ikna edilmiştir. Aynûddeve el-Yarûkî de Selahaddin'e muhalif olan emirlerle birlikte Suriye'ye Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin yanına dönmüşlerdi. Selahaddin, Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye bağlı bir emir olmakla birlikte zaman zaman Nûreddin Mahmud b. Zengî ile olan ilişkileri bozulmuştur. Fatimî Hilafeti'nin ortadan kaldırılması konusunda Nûreddin Mahmud tarafından sıkıştırılan Selahaddin Eyyûbi, Mısır'daki koşulların elverişli hale gelmesinden hemen ardından Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin emrini yerine getirmiş ve Fatimî Hilafeti'ni ortadan kaldırmıştır. İki büyük devlet adamının arasında gelişen bu olaylar Mısır, Suriye ve Musul çevresinde yeni güç dengelerinin kurulması gerektiğini ortaya koymuştur. Selahaddin Eyyûbi bir yandan Nûreddin Mahmud b. Zengî ile olan ilişkilerini düzeltmeye çalışırken bir yandan da Mısır'da meydana gelen komplolarla baş etmek zorunda kalmıştır. Selahaddin Eyyûbi her ne kadar Mısır'da otoritesini kuvvetlendirmiş olsa da Nûreddin Mahmud b. Zengî'den gelen emirleri hemen uyguluyordu. Kerek ve Şevbek seferleri Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Selahaddin Eyyûbi ilişkileri bakımından bir kırılma noktası olmuştur. Kaynakların aktardığına göre Selahaddin bu seferler esnasında, Nûreddin Mahmud b. Zengî ile karşılaşmaktan çekinmiş ve Mısır'a dönmüştür. Selahaddin Eyyûbi her ne kadar dönemin siyasi şartlarına göre hareket etse de Nûreddin Mahmud b. Zengî'ye olan bağlılığını ortaya koymuştur. 1173 senesinde Nûreddin Mahmud b. Zengî ile Selahaddin arasında yeni bir problem ortaya çıkmıştır. Nûreddin Mahmud b. Zengî, cihat masrafları karşılığı olarak Selahaddin'in gönderdiği altınları yeterli bulmamıştı. Selahaddin Eyyûbi bu altınları Fatimî Halifeliği'nden müsadere yoluyla elde etmişti. Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Müstevfisi Halid el-Kaysaranî'yi Mısır'a göndermesi Selahaddin'e olan güveninin

sarsıldığını göstermektedir. Selahaddin ise “*aramızdaki ilişki bu hale mi geldi*” diyerek Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin bu tavrından yakınmıştır.

Selahaddin 1172-1173 yıllarında yeğeni Takıyüddin Ömer'in memlûklarından olan Şerefüddün Karakuş'u Kuzey Afrika'nın fethiyle görevlendirmişti. Selahaddin ağabeyi Turanşah'ı da 1174'te Nube'ye sefere göndermiştir. İbnü'l Esir'in ifadelerine göre Selahaddin'in Nube'ye sefer başlatmasının sebebini, Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin kendilerini Mısır'dan çıkarması durumunda bu bölgelere yerleşebilmektir. Nûreddin Mahmud b. Zengî Mısır üzerine Zengî sefer hazırlığı yaptığı konusunda tüm kaynaklar mutabık kalmıştır. Nûreddin Mahmud b. 15 Mayıs 1174'te öldüğü sırada onun hâkimiyeti Mısır, Suriye, Irak, Hicaz, Yemen ve Diyarbakır'a kadar uzanmıştır.

Eyyûbi ailesinin tarih sahnesindeki önemli rolleri 1164-1169 yılları arasında gerçekleşen Mısır seferleriyle başlamıştır. Fatimi hilafetinin de sonunu getiren bu seferler sonucunda “*ehl-i sünnet*” anlayışının Mısır'a yayıldığını görmekteyiz. Selahaddin Eyyûbi, Nûreddin Mahmud Zengî'nin ölümünden sonra da Suriye'deki gelişmeleri dikkatle takip etmiş, Anadolu, Suriye ve Irak başta olmak üzere hâkimiyet alanlarını genişletmeye çalışmıştır. Haçlılarla da mücadeleye devam eden Selahaddin Eyyûbi, Kudüs'ü fethederek Haçlılara ağır bir darbe indirmiştir. Üçüncü Haçlı Seferi'nin düzenlenmesine sebep olan bu gelişme Birinci Haçlı Seferiyle ele geçirilen İslam beldelerinin büyük kısmının haçlılardan geri alınmasıyla sonuçlanmıştır. Son Haçlı kalıntısının 1291'de Akka'dan çıkarılmasına kadar devam eden bu mücadelelerde, Zengi ve Eyyûbi hanedanlarının üstlendiği roller bölgedeki Türk-İslam devletlerinin hâkimiyetini pekiştirmiştir.

Zengî ailesi siyasi ve askeri mücadelelerinin yanı sıra, sosyo-kültürel, dini ve mimari alanda da hâkimiyet alanlarına katkı sağlamışlardır. Zengiler'in imar faaliyetlerini Eyyûbiler de devam ettirmiş, Suriye, Irak ve Mısır'da önemli ilmi faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akşit, N., (2004), A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, Serhat Yayınevi, İstanbul.
- Alptekin, C., (1985), Dımaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Alptekin, C., (1996), Aksungur, Dia, C. II, İstanbul.
- Alptekin, C., (1996), Atabeg, Dia, C. IV, İstanbul.
- Altan, E., (2002), İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular, Türkler Ansiklopedisi, C. VI, Ankara.
- Altan, E., (2003), II. Haçlı Seferi (1147-1148), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Altan, E., (2012), "Renaud De Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160) Mâverâ-İ Ürdün Senyörü (1177-1187)", *Tarih Dergisi*, S. 55.
- Atik, K., (2018), Türklerdeki Atabeylik Sisteminin Karşılaştırmalı Tarih Açısından Değerlendirilmesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.78.
- Ayan, E., (1994), *Willermus Tyrensis' Historia Rerum İn Patribus Tranmarinis Gestarum (Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI. XVII. ve XVIII. Kitaplarının Çevirisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bayat, F., (2002), İmameddin Zengi ve Musul Atabeyliği, Türkler Ansiklopedisi, C.IV, Ankara.
- Bayat, F., (2002), İmadeddin Zengi ve Musul Atabeyliği, Türkler, C.IV, Ankara.
- Berl, E., (1999), Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya (Çev. Gülseren Devrim, Doğan Yayınevi, İstanbul.
- Beyyûmî, A., (2005), Kuruluş Devrinde Eyyubiler, (Selahaddin Eyyubi'nin Devleti), (Çev. Abdulhadi Timurtaş), Kent Yayınları, İstanbul.
- Bezer, G. ve Bezer, Ö., (1996), İmadüddin Zengi, Dia, C. XLIV, İstanbul.
- Bezer, G. ve Bezer, Ö., (1996), Seyfeddin Gâzi I, Dia, C. XXXVII, İstanbul.

- Bezer, G. ve Bezer, Ö., (1996), Şeddâdîler, Dia, C. XXXVIII, İstanbul.
- Bezer, G. ve Bezer, Ö., (1996), Tuğteginliler, Dia, C. XLI, İstanbul.
- Bezer, G. ve Bezer, Ö., (1996), Zengiler, Dia, C. XLIV, İstanbul.
- Bezer, G. ve Bezer, Ö., Zengiler, Türkler Ansiklopedisi, C. IV.
- Bilge, M., Akabe, Dia, C. II.
- Bostan, İ., (1996), Akdeniz dia, C. II, İstanbul.
- Cornotensis, F., (2009), Kudüs Seferi, Çev. İlcan Bihter Barlas, Iq Yayınları, İstanbul.
- Cüveynî ve Alâeddin Ata Melik, (1988), Târîh-İ Cihan Güşâ, C. III, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara.
- Demirkent, I., (1992), Haçlı Seferi Dönemi Kalelerinden Râvendân, Belleten, LVI /216.
- Demirkent, I., (1994), Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, (1118-1146), C. II, Ttk Ankara.
- Demirkent, I., (1995), 1101 Yılı Haçlı Seferleri, Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul.
- Demirkent, I., (1996), Haçlılar, Dia, C.XIV, İstanbul.
- Demirkent, I., (2002), Haçlı Seferleri ve Türkler, Türkler Ansiklopedisi, C. VI, Ankara.
- Ebû El-Fidâ, İmâd Ed-Dîn İsmâil B. Ali, (H. 1286), El-Muhtasar Fî Ahbâr El-Beşer, C. II-III, Kahire.
- Ebû Şâme, Abd Er-Rahmân B. İsmâil, (2002), Kitâb Er-Ravzateyn Fî Ahbâr Ed-Devleteyn (En-Nûriyye ve Es-Salâhiyye), C. I-II, Neşr. İbrahim Şems Ed-Dîn, Beyrut.
- Eğilmez, M., (2002), Musul ve Halep Atabeyi Nûreddin Mahmud, Türkler Ansiklopedisi, C. IV, Ankara.
- El-Aynî, Bedr Ed-Din Mahmud, (2010), El-'İkd El-Cumân Fi Tarih Ez-Zaman, C. I, Kahire.
- El-İsfehânî, İmâd El-Kâtib, El-Berk Eş-Şâmî, (1979), İhtisar: El-Bundârî, Thk. Fethiye En-Nebravî, Mısır.

- El-Makrizî ve Takiyy Ed-Dîn Ahmed B. Ali, (1996), İtti'âz El-Hunefâ Bi-Ahbâr El-Eimme El-Fâtimiyân El-Hulefâ, C.III, Kahire.
- El-Makrizî ve Takiyy Ed-Dîn Ahmed B. Ali, (1997), Es-Sülûk Li-Ma'rifet Düvel El-Mülûk, C. I, Thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut.
- En-Nuveyrî, Şihâb Ed-Dîn Ahmed B. Abd El-Vehhâb, (2004), Nihâyet El-Ereb Fî Funûn El-Edeb, XXVIII, Tah. Necîb Mustafa Fevvâz-Hikmet Kaşlî Fevvez, Beyrut.
- Ersan, M., (2007), Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler, Ttk. Yayınları, Ankara.
- Ersan, M., (2008), Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış, Dünya Yayınları, İstanbul.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), (1950), Abû'l-Farac Tarihi, C. II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ttk, Ankara.
- Gürbüz, O., (2012), "İktidara Uzanan Yolda Eyyûbi Ailesi'nin Serüveni", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 48.
- Hasan, İ., (1984), İslam Tarihi, C. IV, Kayıhan Yayınevi, İstanbul.
- Hindley, G., (2011), Bir İslam Kahramanı Selâhaddîn, Çev. Süleyman Genç, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Holt, P. M., (1999), Haçlılar Çağı, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ionnes Kinnamos, (2001), Ionnes Kinnamos'un Historiası (1118-1176), (Çev. Işın Demirkent), Ttk. Yayınları, Ankara.
- Işıltan, F., (1996), Şaver, Dia, C. XXXVIII, İstanbul.
- İbn El-İmâd ve Abd El-Hayy B. Ahmed El-Akrî, (1989), Şezerât Ez-Zeheb Fî Ahbâr Men Zeheb, C. V-VI, Neşr, Abd El-Kâdir El-Arnaut-Muhammed El-Arnaut, Beyrut.
- İbn El-Kesir ve El-Bidâye Ve'n-Nihâye, (1998), İmâdeddîn Ebî El-Fidâ İsmail İbn Ömer, El-Bidâye ve En-Nihâye, XVI, Tah. Abdullah B. Abdülmuhsin Et-Türkî, Riyâd.

- İbn El-Kesir ve El-Bidâye Ve'n-Nihâye, (2000), Büyük İslam Tarihi, C. XII, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul.
- İbn Haldûn, Velî Ed-Dîn Abd Er-Rahmân B. Muhammed, (2000), Târih-İ İbn Haldûn (Dîvân El-Mubtedâ ve El-Haber Fî Eyyâm El-Arab Ve El-Berber Ve Men Âsârahum Min Zevî Es-Sultan El-Ekber, C. IV-V, Haz. Halil Şihâde-Süheyl Zekkar, Beyrut.
- İbn Hallikân, Ebû El-Abbas Şems Ed-Din Ahmed B. Muhammed B. Ebî Bekr, (1967-1971), Vefeyât El-A'yân ve Enbâ Ebnâ Ez-Zamân, C. I-VII, Thk. İhsan Abbas, Beyrut.
- İbn Şeddâd, (1994), En-Nevâdiru's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye, Sîretü Salâhuddin, (Thk. Cemâleddin Şeyyâl). Mektebetu'l-Hancî, Kahire.
- İbn Tağrîberdî, Cemâl Ed-Dîn Ebû El-Mehâsin Yusuf, En-Nucûm Ez-Zâhire Fî Mulûk-İ Mısır ve El-Kahire, (1992), C. V-VI, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut.
- İbn, Vasil ve Cemâl Ed-Dîn Muhammed B. Sâlim, (1953), Muferric El-Kurûb Fî Ahbâr Benî Eyyûb, C. I, (Neşr. Cemâl Ed-Dîn Eş-Şeyyâl), Kahire.
- İbnü'l Â., (1982), Buğyetü't-Taleb Fi Tarihi Haleb, (Selçuklularla İlgili Kısımlardan Seçmeler) Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Çev. Ali Sevim), Ankara.
- İbnü'l Esir, İzz Ed-Dîn Ebû El-Hasan Ali Muhammed El-Cezerî, (1963), Et-Târîhü'l-Bahîr Fî'd-Devleti'l-Atabekiyye Bi'l-Mavsıl, Thk. Abdulkadir Ahmet Tuleymat, Kahire.
- İbnü'l Esir, İzz Ed-Dîn Ebû El-Hasan Ali Muhammed El-Cezerî, (1987), El-Kâmil Fî Et-Târîh, (Tah. Muhammed Yusuf Ed-Dekkâk), Dâr El-Kütüb El-İlmiyye, Beyrut, (2003), C. IV-V, (Tah. Muhammed Yusuf Ed-Dekkâk), Dâr El-Kütüb El-İlmiyye, Beyrut
- İbnü'l Esir, İzz Ed-Dîn Ebû El-Hasan Ali Muhammed El-Cezerî, (1987), İslam Tarihi, V-VI, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul.
- İbnü'l Kalânîsî, Şam Tarihine Zeyl- I., (2005), Haçlı Seferleri Dönemi, (Çev. Onur Özatağ, Ed. Ali Alkan İna) L, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

- İnce, F., (2018), “Fatma İnce, Orta Çağda İslam/Türk-İslam Tıbbının Parlak Bir Mümessili Nûreddin Hastanesi”, *Journal Of Islamicjerusalem Studies*, S.18
- İnce, F., (2019), “Nûreddin Mahmud’un Haçlılar ve Bizans Devleti İle Münasebetleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.VI, S. 3.
- İnce, F., (2019), IV. Haçlı Seferi ve Trabzon, Serander Yayınları, Ankara.
- İnce, F., (2020), Nûreddin Mahmud b. Zengî ve Haçlılarla Mücadelesi, Serander Yayınları, Trabzon.
- Kafesoğlu, İ., (1972), Selçuklu Tarihi, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul.
- Kayhan, H., (2002), Irak Selçukluları, Türkler Ansiklopedisi, C. IV, Ankara.
- Kayhan, H., (2002), Irak Selçukluları, Türkler, C. IV, Ankara.
- Kırpık, G., (2009), Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Komnena, A. A., (1996), Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi’nin Tarihi (Malazgirt Sonrası), Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Kotan, N., (1974), Türk İslam Âlemine Karşı Haçlı Seferleri, Kemal Matbaası, Adana.
- Kök, B., (1993), Mısır’ın Alınmasından Sonra Nûreddin Mahmut’la Selahuddin Eyyûbî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri, Belleten S. LVII/219.
- Kök, B., (1996), Nûreddin Mahmud Zengi, C. XXXIII, Dia, İstanbul.
- Küçüksipahioğlu, B., (2017), “Birinci Haçlı Seferi’nden Fethe Kadar Batılıların İstanbul’u Ele Geçirme Çabaları”, *Tarih Dergisi*, S.66.
- Lewis, B., (2009). Tarihte Araplar, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ağaç Yayınevi, İstanbul.
- Malcolm Cameron Lyons-D.E.P. Jackson, (2006), Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları, Çev. Zehra Savan, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Marrison, C., (2005). Haçlılar, (Çev. Nermin Acar), Dost Yayınevi, Ankara.
- Merçil, E., (2006), Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ttk. Yayınları, İstanbul.
- Mucîr Ed-Dîn El-Hanbelî, Kadı El-Kudât Ebû El-Yemen El-Kadı, (1966), El-Üns El-Celîl Bi-Târih-İ El-Kuds El-Halîl, I,

- Niketas, K., (1995), Niketas Khoniates'in Historiası, Ttk. Yayınları, Ankara.
- Norwich, J. J., (2013), Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (Ms 1082-1453), C. III, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Kitapları, İstanbul.
- Özel, A., (1996), Cihad, Dia, C. VII, İstanbul.
- Özer, S., (2019), "Mısır Hâkimiyeti İçin Verilen Mücadeleler (1161-1169), Tarihin Peşinde", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 22.
- Öztuna, Y., (2005), Devletler ve Hanedanlar, (İslâm Devletleri), C. I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Öztürk, M., (2019), Irak Selçuklu Devleti Atabegleri, Bilge Yayınevi, İstanbul.
- Polat, İ. E., (2006), Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler, Vadi Yayınları, Ankara.
- Polat, Z., (2019), Umut İradesi İmâdüddin Zengi, Hiper Yayınları, İstanbul.
- Polat, Z., "Nûreddin Zengî'nin Dimaşk Hâkimiyeti ve Bilâdüşşâm'da Birliğin Sağlanması", *Kadim Akademi Sbd*, C. III, S. 1
- Rapp, S., (1996), Vassal, Dia, C. XIII, İstanbul.
- Runcıman, S., (2019), Haçlı Seferleri Tarihi, C. I-II, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sevim, A., (2000), Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ttk, Ankara.
- Sibt İbn El-Cevzî, Şems Ed-Dîn Ebû El-Muzaffer Yusuf B. Kızıoğlu, (1907), Mir'ât Ez-Zaman Fî Târîh El-A'yân, C.VIII, Edit. James Richard Jewett, The University Of Chicago Press, Chicago.
- Sırma, İ. S., (2019), Haçlı Seferleri, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Stevenson, W. B., (1907), The Crusaders in The East, Cambridge University Press.
- Sümeysânî, H., (1983), Medârisu Dimaşk Fi'l-Asri'l-Eyyûbi. Beyrut: Dârü'l Âfâkü'l Cedîde, Beyrut.
- Süryanî, M., (1944), Süryanî Patrik Mihail'in Vakâyinâmesi (1042-1195), Çev. Hrant D. Andreasyan, Ttk'da Yayınlanmamış Nüsha.

- Şeşen, R. ve Eyyûbî, S., (1983), Selâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Şeşen, R. ve Eyyûbî, S., (1987), Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul.
- Şeşen, R. ve Eyyûbî, S., (1987), Eyyubîler Devleti, Dgbit, C. VI, Çağ Yayınları, İstanbul.
- Şeşen, R. ve Eyyûbî, S., (2002), Eyyûbiler, Türkler Ansiklopedisi, C.V, Ankara.
- Şeşen, R. ve Eyyûbî, S., Adıd-Lidinillah, Dia, C. I, İ.
- Takkûş, M. S., (1999), Tarihu'l Eyyubiyîn Fî Mısır ve Bilâdi's Şâm ve Iklîmi'l Cezîre, Beyrut.
- Turan, A. ve Zengi, N. M., (2018), *Devri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Turan, O., (2011), Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Urfalı Mateos, (2000), Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çev. Hrant D Andreasyan, Ttk. Yayınları, Ankara.
- Usta, A., (2007), "İmadeddin Zengi ve Artuklular", *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S. 2.
- Usta, A., (2016), Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Vahram, (1831), Vahram's Chronicle Of The Armenian Kingdom İn Cılıca, During The Time Of Crusades Trans. Charles Fried Neumann, London.
- Vasiliev, A. A., (1943), Bizans İmparatorluğu Tarihi, C. I, Çev. Arif Müfit Mansel, Maarif Matbaası, Ankara.
- Willermus, (1943), (William, Archbishop Of Tyre), A History Of Deeds Done Beyond The Sea, C. II, Trans. E. A. Babcock- A. C. Krey, Columbia University Press, New York.
- Yıldız, H. D., (1992), Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, (Dgbit), C. VII, Çağ Yayınları, İstanbul.
- Yürekli, T., (2009), *Zengiler Dönemi Musul ve Çevresi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.